

A BUDAPEST
ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET
ÉRTESITŐJE

AZ 1890—91-IKI TANÉVRŐL.

Megelőzi :

OKMÁNYOK

WERTHEIMER SÁMSON

ÉLETTÖRTÉNETÉHEZ.

IRTA

DR. KAUFMANN DÁVID.

TANÁR.

BUDAPEST.

NYOMATOTT ALKALAY ADOLF-NÁL, POZSONY.

1891.

ANTON G. JÓZSEF
Antiquar Könyvkereskedés
Papír író és rajzszerek raktára
BUDAPEST VII. Homokbánya
a templommal szemben

Tartalom.

	<i>Oldal</i>
Wertheimer Sámson családja és összeköttetése Wormssal	1—5
A Wertheimer elleni állítólagos gyilkossági merénylet, egy epizód Ausztria és Brandenburg történetéből	5—57
A Wertheimer féle birtokok Marktbreitban	57—61
Wertheimer küzdelme birtokjogáért Majna melletti Frankfurtban és támogattatása I. József és VI. Károly császárok által	61—93
Wertheimer összeköttetései a hitközséggel Majna melletti Frank- furtban	93—112

Függelék.

I. A Wertheimer család sírkövei Wormsban	113—116
II. 1. A marktbreiti memorkönyv 2. A marktbreiti zsinagóga felirat	116—119
III. Wertheimer levele atyjához	119—120
IV. Wertheimer meghívója a Wormsi hitközséghez	120—121
V. v. Edelaack jegyzőkönyve 1697. szept. 25./15-ről	121—128
VI. Gomperz Ruben Elias kérelme	128—132
VII. Gomperz Ruben Elias II. kérelme	132—135
VIII. III. Frigyes levele biztosához Schmidthez	135—136
IX. A krakkói rabbioklevél	137—138
X. Speier és Drach ügyvivőknek levelei a M. m. Frankfurti hit- községhez az 1721-iki tűzvész után	138—139

Wertheimer Sámson családja és összeköttetése Wormssal.

A wormsi zsidó temető egyik emelkedett magaslatán, Rothenburgi Méir, Loanz Élia és Bacharach Jáir Chajjim¹⁾ sírjai közelében látszik egy, a kövek nagy méretei és tömörsége által feltűnő sírkőcsoport, mely a közelmúlt időig hallgaton és némán zárkózott el a kutató előtt. De midőn 1889. május havában a százados moh' eltávolíttatott róluk, hogy a kövek ismét tudtak beszélni, a Wertheimer családnak oly régen hiába keresett sírjaira figyelmeztették a szemlélőt.²⁾

Ezen csoport legrégibb köve a család ősanyjának, Wertheim Liepman Cohen³⁾ első nejének, az 1659. szeptember 16-án, egy keddi napon meghalt Jütleinnak, Sámson leányának sírját jelöli. Leányának Wertheim Izsákkal kötött házasságából származtak József Joszel (Wertheimer Sámson atyja) és fivére Sámson, aki Marktbreit városában telepedett le, a hol mint a község jótevője, mint hosszú éveken keresztül előljárója és mint a templom megalapítója szerzett magának soha el nem múló emléket⁴⁾.

Ezen Sámson azonban nem maradt a Wertheimer család egyetlen képviselője Marktbreitban. Neje Krönle követte őt oda, József Joszel leánya és a bécsi Wertheimer Sámson nővére, a ki tehát ily módon nagybátyja sógora lett. Azonkívül József Józselnek egy másik leánya is jött ide, Mindel,

¹⁾ Lewysohn, נפשות צדיקים, 21, 32, 38. sz.

²⁾ Az I. függelékben közölt öt sírfeliratmásolatért Mannheim Mózses úrnak Wormsból mondok köszönetet, aki szakismeretével odaadólag támogatott.

³⁾ A wormsi Memorkönyv szerint. קבץ על יד III, 26. A Wertheimi memorkönyvnek nyoma veszett. Thalmann G. úr, ugyanottani lakos közlése szerint bűnös kezek kőhöz kötve sülyesztették a Majnába.

⁴⁾ A marktbreiti memorkönyvnek a II. függelékben közölt feljegyzései szerint, a mely könyvet az ottani hitközségi előjáróság szivességéből használhattam.

ki 1735 június 14-én kedden este mint Izsák Eizik b. Dávid neje halt meg Marktbreitban és Rödelseeben temettetett el, miután életében hűen ápolta és fenntartotta a szülei ház hagyományait jámborsága és a szegények és talmudot tanulók segélyezése és gyámolítása által. A nővéreket egy fivérük követte, aki mint a Schwarzenbergi zsidóság országos feje 1743. január 11-én, pénteken előrehaladt aggkorban fejezte be jó cselekedetekkel ékeskedő és a talmudtanulmányozásának szentelt életét.

Míg így Marktbreitban Wertheimer Józsefnek három gyermekét látjuk tekintélyben és tiszteletben, addig úgy látszik Wormsban csak egy fia, Méir, vagy amint németül írta magát Mayer, maradt hátra. Ez azonban nemcsak azáltal mutatta meg hűségét azon község iránt, melyben született, hogy ott maradt, hanem azáltal is, hogy szorgosan fáradozott javának előmozdításán, mint előljáró működött élén és mint-hogy vagyoni állapota megengedte néki, a jótékonyságot is gyakorolta. Ránk maradt aláírása is a községnek 1718. október 6.-áról és 1721. július 1.-ről kelt adóslevelein, melyeket mint előljáró írt alá. Azon megjelölés, melyet aláírása mellett használ: „zum stehnernen Haus“, a favázás házak szegényes környezetéből még jelenben is a homlokzat szép architektúrája és a boltozatos termek által kiváló, tömörkőből épült lakóházától van kölcsönözve¹⁾.

Egy hónappal nagy testvére előtt, kinek fénye ő rá is viaszgárzott, halt meg pénteken 1724. július 7-én és mélyen gyászolva temettetett el a családja részére fenntartott díszhelyen. Neje Frumet, Igersheim Méir leánya, szombaton 1728. április 10-én követte őt oda, a hol mindkettőjüket megelőzte derék leányuk Dolzele, ki fiatalok virágában 1714 május 15-én egy keddi napon, 18 éves korában halt meg.

A szülőváros iránti természetes ragaszkodáson kívül tehát még a gyermek- és testvérszeretet kötelékei is fűzték Wertheimer Sámson Wormshoz. Kitűnő atyja iránti kegyelele által vezéreltetve, a század fordulópontján, körülbelül 1700-ban iskolát akart ott alapítani, a melynek barátja, az

¹⁾ Goldschmidt Gyula úr (Wormsból) közlése szerint, a kinek szives közbenjárására a wormsi hitközség gazdag tartalmú levéltára is szolgáltatott részemre felvilágosításokat.

éles elméjéről és rabbinikus tudományáról hires R. Méir Schydlowcéből¹⁾ lett volna ékessége, de a spanyol örökösödési háború kitörése megghiúsította ezen szándékát. Mindamellet a Worms iránti szeretet és áldozatkészség, a mely a község élén álló ősz atyja által csak ápoltatott és fokoztatott benne, más úton is tudott nála érvényesülni. Egyetlen, atyjához intézett levél maradt ránk, mely őt tekintélye és tevékenysége tetőpontján és a Wormssal való barátságos viszonya és összeköttetései közepette állítja elénk. A csak alig-alig új életre ébredt, a francziák által 1689 május 31-én történt elhamvasztás és az ezt követő 10 évi számkivetés és hontalanság után ismét betelepedett községet végrehajtással fenyegették, egy magassága miatt behajthatlan adókövetelés miatt²⁾. A nélkül, hogy a zsidók tulajdonképeni fölöttes hatóságát, a Dalburgi herceget³⁾ vagy a püspököt megkérdezte volna, a tanács oly terheket rótt a községre, a melyeket viselni nem állott annak kötelességében szabadalomlevelei és szerződésai értelmében; ilyen volt többi között a Darmstadti grófnak évenként fizetendő 1000 birodalmi tallér katonatartási pénz. A telekadó és sarczolások terhe alatt görnyedve, minden földbirtok és ipar hijján vagyonában napról-napra kisebbedve még azon vész fenyegette a községet, hogy tagjai kényszerülven kivándorolni, teljesen tönkremén. Jogtanácsos, aki ügyüket a város ellen vitte volna, nem volt található. Tiltakozásaikat kinevették, tehetetlenségükben kigúnyolták őket. Wertheimer közbenjárása volt az utolsó menedék, melybe kétségbeesetten kapaszkodtak. Minthogy nem volt bizonyos, hogy a levél Bécsben fogja-e találni, mert akkortájt gyakran kellett Boroszlóban tartózkodnia, a levelek 2 példányban leírva küldettek mindkét városba. Kérték, hogy készíttessen

1) Kaufmann, Samson Wertheimer, 65. 1. j. R. Méirnek második hivatalszakából Schydlowcében származik a Kabbala iránti csendes vonzalmáról tanuskodó approbatioja Benjamin b. Jehuda Löb Cohen (Krotochinból) אמתחת בנימין (Wilhermsdorf 1716), cz. munkája fölött, melyet Fürthben, átutazóban יום ה' ראש חודש שבט תע"ו állított ki.

2) Soldan F., die Zerstörung der Stadt Worms im Jahre 1689. 27 l. kk.; Lewysohn, Frankel Monatsschriftjében 7. 363 kk. és Kobak Jeschurunjában 4, 99 kk.

3) Schudt, Jüdische Merckwürdigkeiten I, 403. Zeitschrift f. d. G. d. J. i. D. I., 280.

egy latin nyelven írt alázatos és megindító könyörgő iratot, a melyben a község szorult és inséges helyzete kellően van előadva. Közel 2000 éve laknak már zsidók Wormsban és épen most legyenek kénytelenek a várost mindenüktől megfosztva elhagyni. Nem hihetik, hogy a császár valakinek erőin túl való megterheltetését ohajtáná. Súlyos gondjai voltak akkor Wertheimernek; pénzt kellett szereznie valakinek, akinek senki sem akart kölcsönözni, Ausztriának, a mely országnak pedig most inkább kellett a pénz mint valaha, mert három harcztéren függött tőle fegyverei szerencséje. Mindennap meg volt most az udvarhoz híva; bárhol volt a császár, akár Bécs közelében lévő kastélyaiban, akár Laxenburgban vagy Guntramsdorfban tartózkodott, Wertheimernek mindenüvé kellett őt követnie. 1702 május 2-án, egy keddi napon azt írja atyjának, hogy épen az imént 10 órakor este jött meg Laxenburgból, és ámbár a posta napja küszöbön van, a melyet ő most csak oly ritkán tarthat meg, mégis meg akarja még a pünkösdi ünnepe előtt úgy atyját, mint a községet azzal nyugtatni, hogy minden követ megmozdított, hogy a fenyegető vészt elhárítsa, egyházi és világi hatóságokhoz fordult hathatós segítségükért és így a legörvendetesebb reményt táplálhatja. Megnyerte az ügy számára a birodalmi udvari tanácsost; és a vele baráti viszonyban álló boroszlói érseket, a ki egyszersmind Wormsnak püspöke is, Ferencz Lajost, Lipót császár sógorát, a német lovagrend Hoch- és Deutschmeister-ét¹⁾ arra bírta, hogy a végrehajtás megszüntetése céljából a kormánynak Wormsba írjon. Üdvözli levelében fivérét Mayert és a hitközség előljáróságát és atyjával még azon örvendetes hírt is közli, hogy R. Méir Schydlowcéből, a ki az ő befolyása által Prossnitz, morvaországi község által rabbivá választatott, néhány nappal előbb, 1702 évi április végén tartotta oda különös tiszteletnyilvánítások közepette esaládostúl bevonulását²⁾.

¹⁾ v. Eltister az Allg. Deutsche Biographie-ban; VII. 307 k.

²⁾ III. Függelék. A wormsi hitközségnek általam használt iratai között még három Wertheimerhez intézett levél fogalmazványt találtam és ezeken alapszik előadásom. Csak egy van keltezve és ezen felirattal el látva: העתק מכתב שנכתב לאדוני מ"ו אב"ד מהור"ר שמשון לוין ב"ר י"ט חשון תס"ג. A másik kettő kelet nélküli és hiányos. Az említett levélben Wertheimerről ez mondatik: וְגַם חכם כמלאך אלקי ידע בחכמתו מה לעשׂו.

Wertheimernek szülővárosa hitközsége iránti szívélyes barátságát még egy másik emlék is tanusítja, a mely még romjaiban is mutatja ama bensőséget, mely közöttük volt. Ez egy meghívás, a melyet Wertheimer leányának Tolzának Józseffel, a prágai R. Oppenheim Dávid fiával tartott lakodalmak alkalmából 1707 auguszt 14-én, vasárnap küldött a wormsi rabbínatusnak és előljáróságnak. Ünnepnapja volt ez Worms községének, a melyen két leghírnevesebb fiának R. Wertheimer Sámsonnak és R. Oppenheimer Dávidnak gyermekei egymással házasságra léptek. Házának ezen büszke és előkelő összeköttetése fölött érzett öröme és önelégültsége tükröződik még ezen elrongyolt levélből is, a mely első sorban az alsó ausztriai Spitz városából származó, akkor Wormsban, mint rabbi működő R. Naftali Hirschhez volt intézve¹⁾.

A sors megengedte Wertheimer József Jozselnek, hogy fiát Sámson a szerencse tetőpontjára felhágni és ott állandóan megmaradni láthatta. De vele született szerénysége nem hagyta el ezen, a mily ritka oly mély vallásosságú férfiút sem életében sem halálában. Jártas és fáradhatlan volt a vallástörvény tanulmányozásában, a mi életének tartalma és öröme volt, mindig kutatott benne és elmélkedett róla és dacára, hogy községe által tisztelve csodáztatott, mégis halála előtt utolsó szavaival környezetének azon eskü által is szentesített ígéretét kérte, hogy nem fognak fölötte gyászbeszédet tartani. 1713 május 2-án, kedden, 87 éves korában mehetett azok környezetébe, kik életében és tanulmányában példaként és zsinórmértékül szolgáltak neki. Méltán dicséri sírfelirata, mint legnagyobb érdemét, hogy ezen világnak minden élvezetét megvetette és az ősatyához hasonlóan párnául a kő szolgált neki, de azért sírja az ájtatosság helye lett az utókor számára, a melynél minden szerencsétlenség elhárításáért lehet az éghez könyörögni.

A Wertheimer elleni állítólagos gyilkossági merénylet, egy epizód Ausztria és Brandenburg történetéből.

Valamint tikkasztó napokon nem képződik mindig zivatar, hanem gyakran épen a légkörnek leghevesebb feszült-

¹⁾ IV. Függelék.

ségei derült égboltozat mellett simúlnak ismét el, épúgy a zsidó történetben is nem mindig azon veszélyek voltak a legsúlyosabbak, a melyeknek tudatára jöttek és a melyek a kedélyeket aggasztották, hanem legtöbbször azok, a melyeket egy lesújtó villámcsapás ki nem üritett, hanem vészterhelten vonultak el azok feje fölött, kik áldozataik lettek volna. Egy ily, úgyszólván kötött szerencsétlenségnek története, a mely könnyen a legvégzetesebb következményekben nyilatkozhatott volna meg, Wertheimer Sámson és Oppenheimer Sámuel neveihez fűződik, a kiket a 17. század végén megszoktak úgy Ausztriában mint az egész tágas birodalomban az összes zsidó érdekek góczpontjainak tekinteni.

- Alig egy fél emberöltővel azután, hogy Lipót császár Kollonits bibornoknak papi segédlete mellett¹⁾ a zsidókat Bécsből kiűzte, már ismét visszavezettettek oda eleintén csak mint egy kis wormszi kolónia, Oppenheimer Sámuel által.
- Ezen laza és ingó talajon ezen tevékeny és szívós kitartású férfiú a császár és hadai szolgálatában oly tevékenységet fejtett ki, hogy az a közfigyelmet reá terelte és nagyon alkalmas volt arra, hogy az irigység által már amúgy is mesésnek elhíresztelt vagyonát egészen a mérhetetlenig nagyítsa. Ami lehetetlen volt mindenkinek, azt ő véghez vitte; a mi fölött mindenki kétségbeesett, az az ő erejének és kitartásának játszva és mindig sikerült. Mintha csak a mesebeli varázsvessző lett volna birtokában, melytől csak kérnie kell, födözött ő fel aranytermő ereket és hitelforrásokat, ott a hol másokat már a képzelt vég és a kimerültség riasztotta vissza. Magyarország és a birodalom minden utjain lehetett kocsijait látni, a melyek francziák és törökök ellen szállították a császári seregek után az élelmet. Hogy Ausztria dicső hadvezéreinek, Bádeni Lajosnak és Savoyai Jenőnek már győzelemre felemelt karja erőtlenül nem hanyatlott le, az részben az ő műve volt. Amit az összes állami kötelezvények nem tudtak kivinni, azt megtette az ő aláírása, Európa összes piacjai, minden börzéje nyitva álltak az ő váltói számára; Ausztriának hitele és ezzel hadviselése és hadi szerencséje nem legkisebb mértékben függött azon bizalomtól, a melynek

¹⁾ K a u f m a n n, Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Niederösterreich, 612. l.

Oppenheimer Samuel neve örvendett. A pénztömegek, melyek egyedül ő általa jöttek mozgásba, az eleség- és hadiszerkeszletek, melyeket ő szerzett össze és küldött rendeltetési helyökre, oly erély és munkásság képét nyújtják, mely kell, hogy bámulatba ejtsen. És még inkább nagyoknak fognak feltűnni sikerei, ha megfontoljuk, hogy azon út, a melyen elérte őket, a nagy veszélyektől és nehézségektől teljesen eltekintve, még kicsinyes akadékoskodások szövénén és százalmas ellenségeskedések bozótján vezetett keresztül. Mindamellett már az 1692. év végétől 1694 elejéig terjedő két év alatt, a midőn Kollonits bibornok volt a Hofkammer főfelügyelője, azon adósság, a melyet Oppenheimer, hogy az államot szorult helyzetéből kisegítse, magára vállalt, már több millióra rugott¹⁾.

Igy szolgálta ő a közügyet, a melynek azonban nem volt központi pénzügyi kezelése, és a mely ennél fogva ama tökéletlen szervezetű lényekhez hasonlított, a melyeknél gyomor hijján minden testrész önmagát táplálja. Hitegetve a karok és rendek jóváhagyásától függő utalványokkal, a mely azonban nagyon szívesen tagadtatott meg²⁾, négy milliónyi már többször kiutalványozott, de még mindig ki nem fizetett követeléssel kezdte meg az 1697. évet³⁾. Már akkor írta Schwarzenberg Ferdinand herczeg naplójába⁴⁾: „ezen jó zsidót is többször figyelmeztették már, hogy ha nagyon mélyen fog a kamarával belebocsátkozni, majd fenn is fog akadni“.

Ezen messzeható és rendkívüli erő kifejtés, a mely igaz, hogy a császári kegy számos nyilvánulásában találta elismerését és már azáltal is igazolta szükségességét és jogosultságát, hogy megtüretett, mégis lassan-lassan a rossz indulat, irigység és a roszaakarató híresztelések egész tömegét kavarta fel Oppenheimer ellen, lesve a pillanatot, a melyben megronthassa. Minthogy egy zsidónak ily nagy elfoglaltsága,

1) Maurer József, Kardinal Leopold Graf Kollonitsch 332—441. l. Maurernek ezen semmiesetre sem kimerítő adatai is 2.933.600 frtot tüntetnek föl mint Oppenheimer követelését.

2) v. Ottenthal E. a Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschungban XI. 89. kk : Biedermann H. I. Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526—1804. I., 39 kk.

3) Maurer 355.

4) u. o. és 528 l. 39. j.

mindenütt való jelenléte és nélkülözhetlensége már magában véve is kihívó volt, nagyon természetes, hogy nyeresége rablás és meggazdagodása büntett volt ellenségei szemeiben. Ehhez járult még ama gyűlöletesség, mely az élelmezés üzletéhez annak természetéből kifolyólag tapad, a szállítási ügyletek mélyen elharapódzott eredendő betegsége, a megvesztegethetőség, a melynek legyőzésére legkevésbbé vállalkozhatott a zsidó, a kinek pénzre számító ingerkedések és igazságtalanságok által való megsarczolására valóságos szövetségre és összeesküvésre lehetett lépni. De ezen erkölcsi rothadás és sorvadás tényleg meg volt, és ha ezen körülménnyel mint ténynyel számoltak is a hatóságok, mégis oly könnyű volt, a felelősséget érte a zsidóra hárítani, és az ellen, a ki kénytelen volt a mocsárba belehágni, azon vádat emelni, hogy ő az, aki a vizet felzavarja.

Legtürelmetlenebbül és legkajánabbul Kollonits bibornok üldözte Oppenheimer működését, a ki mint esztergomi érsek és Magyarország primása sem szűnt meg tudományával Ausztria pénzügyi kormányzatát boldogítani. De Oppenheimer nem lehetett megközelíteni. Az üzlet tisztasága, a gondoskodás, hogy semmi kifogást ne lehessen ellene emelni, magában véve is, még ha becsületessége nem is készítette volna rá, az okosság által is parancsoltatott és az önfenntartás kötelessége is volt, különösen pedig ily kiválóan nyilvános működési pályán, ezernyi ezer leskelődő ellenség közepette, kiknek még a gyűlölet is élesítette látását. Hiába kísérelte tehát meg Kollonits, őt nyergéből kivetni; nem Oppenheimer bűne volt, hogy nem lehetett megejteni.

Midőn 1697 elején arról volt szó, hogy a magyar és rajnai harczterek számára az élelmezési szerződéseket megkössék, midőn a császári birodalom az eldöntő utolsó csapást volt készülőben megtenni, mint a kétségbeeséstől való megváltás hatott az udvari kamarára, hogy Oppenheimer kész volt az ügyletek megkötésére és 100,000 frtnyi jelentéktelen ráfizetéssel megelégedett. Igaz ugyan, hogy Kollonits fáradozott egy papi consortium felállításán és az 1697. márczius 8-iki tanácskozásban indítványozta is, hogy legalább a rajnai hadseregnek való szállítást engedjék át egyik papi birodalmi méltóságnak, a Würzburgi püspöknek társulatban a

Weingarteni és Sz. Blasieni prälatussal, sőt ezt ki is eszközölte; de már öt napra azután, hogy a szerződést Oppenheimerrel megsemmisítették, vissza kellett Kollonitsnak ezen tervét, a melynél az állam állítólag oly sokat nyert volna, mint kivihetetlent vonni¹⁾. A magyar területen való élelmezésnek Oppenheimer részére történendő átengedését az udvari hadi tanács 1697 február 22-iki jelentésében már azon megokolással ajánlotta a császárnak, hogy az udvari kamra jót áll érte, hogy az élelmezést győzni fogja, ha Ő Főlsége az ő legalázatosabb jelentésük folytán, a melyben az okok bőven ki vannak fejtve, legkegyelmesebben elhatározza, hogy azt a zsidónak átengedi; e nélkül azonban ők nem tudják, hogy készpénzzel mint eszközölhetnék azt²⁾.

Egy Oppenheimernek adott egyedárúságról igazság szerint már csak azért sem lehet szó, mert eltekintve a tartományoktól és városoktól, a papi és világi méltóságoktól és testületektől, nemesektől és polgároktól, főpapoktól és tisztektől, a kiknek Ausztria pénzzel tartozott, még zsidó versenytársak is léptek fel, a kiknél kölcsönöket vettek fel, és szállításokat rendeltek meg. Ezek között az Oppenheimer oldalán önállóságra jutott Wertheimer Sámson vergődött a legnagyobb tekintélyre, a kinek gazdagsága és tudománya folytán hitsorsosai körében amúgy is mélyen gyökeredző tisztelete császára kegye által még megszilárdított és öregbedett.

Eredetileg mint Oppenheimer rokona és ügyleteiben alkalmazottja lassan-lassan függetlenné vált és belebocsátkozott vállalatokba saját költségére és kockázatára, az udvari kegy melegítő napsugarai alatt pedig alkalma volt egész tehetségét kifejleszteni és hatalmas befolyásra szert tenni. A magyar és rajnai hadak 1697. évi hadi költség-előirányzatában a készpénzszükséglet fődözetében már van egy 517,000 frtnyi Wertheimerrel kötött államkölcsön, továbbá egy másik is mindkét hadsereg nyári szükségletére 380,000 frtnyi összeg erejéig³⁾.

¹⁾ Maurer 355 l. 300.000 frtról beszél, mint a mennyivel a papi szállítás olcsóbb lett volna. A Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen I. Ser. II. kötet 41. l. 1. j.-ben a nyereség még nagyobbnak 450.000 frtig van feltüntetve.

²⁾ Feldzüge, u. o. 405.

³⁾ Feldzüge u. o. 39.

Mialatt így a Duna mellett Oppenheimer és Wertheimer, jóakaróikat lekötelezve, ellenségeiket lefegyverezve mind-egyik a maga ügyeiben szorgoskodott és új hazájával folyton gyarapodó jólétben mindinkább összenőtt, távol a Rajna mellett, a birodalom nyugoti határán egy aljas lelkű csavargónak furfangos agya oly összeköttetésbe hozta a két nevet, a mely könnyen mindkettőjük vesztét, de egyszersmind hitsorsaik tönkreménését is messze földön okozhatta volna. Von Edelack Miklós Péter, másként Peters¹⁾, volt neve a latornak, a harminczéves háboru legroszabb napjai maradványának, a ki a kisebb polgári bűntények egész sorozata után, a melyek csak a törvényszékeknek adtak dolgot, a Wertheimer Sámson ellen tervezett és Oppenheimer Sámuelre ráfogott gyilkossági kísérlet által egy történetileg is megbélyegzett gazember méltóságára emelkedett. Mint toborzó és katonakereskedő, a háborúnak elősdíje, a ki az asszonyoknak a házassággal, a fogadósoknak a fizetéssel maradt adós, foglalkozására nézve savoyai ezredes, hivatására nézve váltóhamisító, miután különféle csalásokkal takargatta magát számos helyen, Weselt szemelte ki fő hadi szállásul, a honnan portyázásait a német és más földekre intézhette. Cleve-, Cöln-, Frankfurt-, Berlin- és Savoyában rászedett asszonyokat és megcsalt férfiakat; cselekedeteiről keveset tudott a hadi történet, de annál többet a sachsenhauseni „három hárs“, vagy a fürthi szélmalom korcsmárosa beszélni. Ezen utóbbit hamis váltókkal akarta 4000 birodalmi tallér erejéig megzsarolni, azután pedig 150 legénynyel elégitette ki fizetés helyett, a kiket a korcsmáros a württembergi hercegnek eladott. A Savoyába való átvonuláson a Mainzi választó fejedelem területén földözetet adatott magának és minden korcsmában hatalmasan megvendégeltette magát azon föllentéssel fizetve, hogy majd ha a földözet visszajön, majd mindent megfizetnek. („wenn

1) Ezen vázlatom a porosz királyi állami titkos levéltárban Berlinben a 49. Repositoriumban. R 6. jelzés alatt őrzött okmányokon alapszik, a melyeket a gondnokság legmesszebb menő előzékenységéből másolatokban és bő kivonatokban használhattam. A cs. k. házi, udvari és állami levéltárban lévő és az igazgatóság által átkutatott levelezése a bécsi és berlini udvarnak az 1697., 1698. és 1699. évekből semmi eredményre sem vezetett.

die Guardes würden zurück kommen, alles bezahlt werden sollte.“)

A Clevei tárgyaláson 1697. december 6-án, két tanú, akik közül egyik mint hadnagy, a másik mint zászlótartó szolgált alatta, azt vallotta ellene, hogy számosakat fogadott fel tisztekül, a kiktől ezért pénzt is fogadott el, midőn azonban Savoyába megérkeztek, mint közlegényeket muskétákkal akarta őket ellátni, hogy a savoyai herceget és a tiszteket megcsalja („umb den Herzog von Savoyen und die Officiers zu betrügen“) és hogy egyáltalában bárhová ment, mindenütt megcsalta az embereket. („überall wo v. Edelack hinkommen, habe er die Leute betrogen“). Végre III. Frigyes, (a Spree melletti Kölnből), brandenburgi választófejedelem elfogatási parancsa következtében Weselben 1695 márczius 29-én fogságba vettetett, mert Fleischer Dávid lipcsei bankár megbízásából Keller Siegfried azon feljelentést tette ellene, hogy hamis váltóval 2000 birodalmi tallért csalt ki Fleischertől. Midőn azon kísérlete, hogy szökés által szabaduljon fogságából, meghiusult, bántalmazott ártatlansága az összes hatóságokat, fel egészen a választófejedelemig mozgásba tudta hozni; kártérítési követelése, a melyet Victor Amadaeus Savoyai herceg szolgálatában űzött ügyletei megszakításáért igényelt, 50.000 tallérra rugott. Kellernek végtelen fellebbezései és Edelacknak viszonzásválaszai, Wesel polgármesterének és tanácsának a választó fejedelemmel és a clevei kormánylyal folytatott fárasztó levelezése után Edelack, a kinek szabadon bocsátásáért a Savoyai herceg 2 levélben vetette magát közbe, eleresztetett; a Kellerrel való békés kiegyezkedést, aki t. i. jogától nem akart tágitani, a főelnök báró Danckelmann Eberhard¹⁾ sem tudta létrehozni. Egy 1696 január 30. 20.-ról szóló, III. Frigyeshez intézett kérvényben már azt van bátorsága Edelacknak kinyilatkoztatni, hogy a brandenburgi választófejedelem elejtette az ellene váltóhamisítás miatt emelt vádat, és most ártatlanságáról az egész világ meggyőződhetik. („Der brandenburgische Churfürst die Hauptsache wegen des bezüchtigten Wechsels

¹⁾ Isaacsohn: Geschichte des preussischen Beamtenthums. II. 247. K.

an ihm selbst abgethan und seine Unschuld der ganzen Welt vor Augen liege“).

Victor Amadeus¹⁾ herceg, Savoyai Jenő hírhedt nagybátyja utlevelének, továbbá a „savoyai ezredes“ senki által sem ellenőrzött czimének és végre v. Heyden Frigyes²⁾ porosz-brandenburgi altábornagy, a kit III. Frigyes választófejedelem csak imént 1695 jul. 5-én léptetett elő a gyalogság tábornokává, oltalmának legyen hála: Edelack ismét azon bámulatot keltő fesztelenséggel kezdett mozogni, a melyre a kalandornak van szüksége, hogy a multat lerázza és újabb vállalatokhoz foghasson. Ezen helyzetben kötött gyümölcsöző ismeretséget Gomperz Ruben Éliással, a clevei zsidóság fejével, a ki a nagy választófejedelemnek atyjához és egész családjához való országosan ismert kegye, továbbá gazdagsága és kiterjedt üzleti összeköttetései folytán lakóhelyén Weselben nagy tekintélyben állott. Gomperz R. E. azelőtt a birodalomban és Rajna mentén („im Reich und am Rhein“) való szállításokkal is meg volt bízva II. Frigyes Ágost szász-választófejedelem, a Magyarországon állomásozó császári seregek főparancsnokának csapatai számára. Minthogy követelése ki nem fizettettek és azonkívül Fleischer Dávid lipcsei bankárnál lévő 25000 frtnyi követelése a választófejedelemnél mindenható udvari zsidó Lehmann³⁾ Berend (Halberstadtból) feljelentése folytán lefoglaltatott, kényszerítve látta magát v. Schöning tábornagy tanácsára, a ki ezen követelések behajtására csakis keresztényt, lehetőleg református tisztet ajánlott, alkalmas személyiség után körülnézni⁴⁾. Ugy látszott, hogy ez Edelack személyében kínálkozik neki, a ki mindjárt ki is fizettetett magának elismervény ellenében 200 tallért, Drezdába vagy Lipcsébe való utiköltségül. Midőn azonban, a helyett hogy szerződésszerű kötelességét teljesítené, Berlinbe ment, Gomperznek magának kellett az ügyet kezébe venni és 1696. év végén magához a választófejedelemhez fordulni Bécsbe, akinek hadvezérletétől 1697. június 27-én Lengyelország királyává történt megválasztatása váltotta meg a csá-

1) Feldzüge I. 67.: Arneht, Prinz Eugen von Savoyen I. 86. kk.

2) Allgemeine Deutsche Biographie XII. 350 f.

3) Kaufmann. Samson Wertheimer 85.

4) Az okmányok között lévő (60. sz.) kelet nélküli species facti szerint.

szárt és Ausztriát. Alig tért Gomperz vissza Weselbe, midőn Edelack ismét beállított hozzá, mintha semmi sem történt volna köztük. A tárgyalások, a melyekre ismét ajánlkozott, visszautasítottak, de a 200 tallér utiköltség elengedett neki.

De nem maradt ezen összeg ezen összeköttetésnek egyedi ára. A Ruben Éliással ellenséges viszonyban élő Gomperz Jakab házával való érintkezés által ettől, fiától Salamontól és vejétől oly felvilágosításokat nyert Edelack Rubennek Béccsel való üzleti összeköttetéseiről és azon szerepről, a mely ugyanazén udvarnál Oppenheimer Samuelnek és Wertheimer Sámsonnak az államkölcsonök negotiálásában és a szállítási üzletben jutott, a melyek irigységét keltették és leggonoszabb furfangját ébresztették fel. Talán a Hollandiával való összeköttetései folytán Ruben Éliás az 1695-iki osztrák higanykölcson¹⁾ megkötésénél bele is vonatott az ügyletbe Oppenheimer Sámuel által, ki valószínűleg ezt is közvetítette és lehetséges, hogy különben is felhasználott általa. Azonkívül fivérének Benedeknek, a ki akkor még Lippstadtban lakott, később pedig a Generalstaaten ügyvivője és Nymwegenben Hollandia egyik legtekintélyesebb pénzembere volt, egy fia Oppenheimer Sámuel házában Bécsben mint könyvelő volt alkalmazva. Bécsi hírekben nem volt hiány és így Kollonits törekvéseinek híre is eljutott Weselig, a mely szerint a zsidót a térről leszorítani igyekszik. A csacska zsidók, akik Edelack fülei hallatára beszéltek meg ezen eseményeket, alig sejtették, hogy mi történik annak lelkében, a melyben a gonosz szándék ködei mindig jobban-jobban tömörültek egy ördögi gonosztett magjává. Utóljára azt tudták meg 1697 tavaszán bécsi levelekből, hogy miként akarta Kollonits a szállításokat a zsidó kezéről elütni; a papi consortium, a melyet felállított, természetesen a Weselig megtett úton a zsidó Wertheimerre változott át, ki állítólag a bibornok háta mögött áll. Elég az hozzá, Edelack előtt világos volt, hogy Oppenheimer és Wertheimer két versenyző fél és hogy a bécsi udvarnál mindenható Kollonits Oppenheimert minden áron meg akarja rontani. Gomperz utóljára Bécsben volt és vele is alkudozásban állott. Ez elég volt arra, hogy Gomperzet mint olyant tüntesse fel, aki Oppenheimer megbízásából őt Edelackot fel-

¹⁾ v. Mensi, Die Finanzen Oesterreichs 343.

bérelte, hogy Wertheimert láb alól eltegye. Hogy egy porosz törvényszék előtt Weselben, a hová ő illetékes volt, tegye meg a feljelentést, az természetesen eszébe sem juthatott; itt őt is, Gomperzet is sokkal jobban ismerték, hogy sem koholmánya épen otrombasága miatt ne semmisült volna meg. Hanem lehet talán vele a bécsi udvarnál szerencsét próbálni és talán Kollonits bibornok el fogja hinni, ami szándékának oly váratlanul és mintha csak híttá volna, jön segítségére. Edelack utiránya meg volt adva, a végpont neve Bécs.

Hanem a zsidó fizesse is előbb meg a kötelet, amit számára sodornak. Von Heyden altábornagytól, a ki alatt az utolsó évben még a brabanti kis hadjáratot szolgálta végig, tudott magának 1697. május 3-án és 5-én váltókat 3000 tallér erejéig szerezni, a melyeket Gomperz Ruben Éliással kifizettetett magának. Midőn a váltók Edelack azon csaló csinyje folytán, hogy a váltókat contramandálta, azaz Von Heydenhez azon értesítést küldte, hogy ha a váltók hozzá visszaérkeznek, az összeget ki ne fizesse, az altábornagy tiltakozásával Gomperzhez visszakerültek és Edelacknak felmutattattak, ez, miután erőszakkal magához ragadta őket, egyszerűen elfutott velük. Mialatt Gomperz most v. Heyden ellen lépett fel, és a törvényszékeknél váltóinak a költségekkel egyetemben való kifizetését követelte és már közel volt hozzá, hogy ezt meg is nyerje, a mennyiben a clevei kormány 1697. június 25-én és július 2-án von Heydenhez fizetési meghagyást menesztett, Edelack a kapott utiköltséggel bécsi vállalatához készült.

Anélkül hogy a bizonyítékoknak csak legtávolabbi nyoma is volna kezei között az állítólagos gyilkossági kísérletről, mindenekelőtt elkészítette árulásának alapvonalait, papírra vetve azt. Ebben csak azon körülményben nyilatkozik gonosz lelki ismerete, hogy úgy nyilatkozik, hogy ezen feljegyzésekre a zsidó Gomperz Jakab és Salamon adtak neki tanácsot. Orgyilkossá való szerződtetése ezen naplójának vagy jegyzőkönyvének szerkesztésénél mintegy jogi tanácsadót szerzett magának czinkostársában Schmidtben. Ez, hazájára nézve berlini, v. Heyden altábornagy alatt mint hadbíró szolgált és az utolsó háborúban, a melyet jónak látott csak a Weseli,

„a szőlőhegyhez“ („die Weinberg“) címzett korcsmából végignézni, a hadibiztos vagy röviden „biztos“¹⁾ címet szerezte meg magának. Györs tekintettel vette rögtön észre, hogy miként lehet Edelack ötletéből egy politikai horderejű, gyümölcsöző találmányt készíteni, és mindjárt el is határozta, hogy mint ezen ügy intézője Bécsben rendezi be magát. Az ő segítségével készült el Weselben a jegyzőkönyv, a melyre valószínűleg Bécsben tették az utolsó kezet. Von Heydennek egy Kollonitshez címzett megbízó levele a gyujtózsínórt is kezébe adta Edelacknak a Weselben ásott aknához.

Valjon nyerhetett e oly ember tanúsága hitelt, a ki saját előadása szerint oly annyira kapható volt minden gyalázatos tethhez, hogy még orgyilkosul is merték felbérelni? Hozzá még minden furfangosság daczára is, a melylyel a jegyzőkönyv megszerkesztetett, oly kevésbé lehetett a valószínűtlenséget és a hazugság bélyegét eltüntetni, hogy még ma is ki lehet mutatni a fondorlat ezen jeleit²⁾. Mindenekelőtt oly zátonyt kellett itt körülhajózni, a melyen minden hazugságnak hajótörést kellett szenvedni. Edelacknak Gomperz birtokában lévő váltója 1696. okt. 8-án volt kiállítva, míg a bécsi útra csak 1697. junius 15-én indult. Különös egy orgyilkosság volt ez, a melylyel közvetítője 9 hónapig foglalkozott, és egy még különösebb közvetítő volt ez, a ki ily kényes üzlet foglalójáról váltót állittat ki 8 hétre. Gomperz orgyilkost akar bérelni, és nem tudja, hogy ez hol tartózkodik. Edelack egy amannak sógorával folytatott zavaros beszélgetésére vakon utána ment volna Gomperznek Dresdába. Csakugyan felveszi egy napon Gomperz nejétől a foglalót, miután Brabantból visszatért és elutazik — Berlinbe. Egy félévig hallgatnak ezen üzletről, mert csak 1697. márcz. 10-én tér Edelack vissza Weselbe, hogy megkérdezze Gomperzet szándéka iránt. Hogy ezen hézagot kitöltse, egy eredménytelen levelezést talál ki, a melyet Gomperzzel folytatott Bécsbe. A czinkostársak külömben is egymás között is feltűnő szapora ellentmondásban vannak. Schmidtnek egy későbbi jelentése szerint ugyanis a gyilkossági terv, a mely-

1) Jacobsohn i. m. II. 159. kk.

2) V. ö. a 63 oldalra terjedő, napok szerint szerkesztett jegyzőkönyv kivonatát az V. függelékben.

ben Edelack szerint Gomperz már 1696. augusztusában vagy szeptember~~ében~~ már tevékenységet is fejtett ki, csak Gomperznek bécsi tartózkodása alatt vagyis 1696 decemberében beszélgetett meg Oppenheimerrel. Gomperz oly fejetlen lett volna, hogy cél és haszon nélkül hónapokon keresztül minden biztosíték nélkül kiszolgáltassa magát Edelacknak és ezzel alkudozásokat folytasson, a melyeknél sem az áldozat, sem a megbízó meg nem neveztetik, úgy hogy ezeket Edelack már jóval azelőtt másoktól tudta volna meg. Kétségbeesett törekvésében az iránt, hogy mint beavatott tűnjék fel, oly dolgokat is belevon Edelack, melyeknek semmi összefüggésük sincs az ügygyel. Hallott valamit a nagy kővel ékitett gyöngysorról, a mely később Liebmann Jost¹⁾, a berlini általánosan ismert udvari zsidó birtokából, Gomperz R. E. közvetítésével III. Frigyes választófejedelem tulajdonába ment át. Ezen gyöngysor indította volna Gomperzet, a kinek nem volt kedve különben Bécsben ismét mutatkozni, arra, hogy Edelackkal együtt Bécsbe utazzék, hogy a kincset a császárnak felajánlja. Neki, ki mint Oppenheimer gyilkossági ügynöke szerepel és amazt soha másképp mint főnökének nem nevezi, egyszerre útlevéltre lett volna szüksége Oppenheimertől, hogy Bécsbe utazhassék, mintha annak szolgája lett volna. („als wenn er ein Bedienter von ihm wäre“.)

Ha már a tényálladéokra nézve sem lehet ezen hazugságról állítani, hogy ügyesen és finoman volna szöve, még inkább meg kellene törni ezen koholmánynak a személyeken, akiknek nevével össze volt kötve. Ausztria és a birodalom összes zsidói között Wertheimer Sámson volt a legalkalmatlanabb arra, hogy egy ellene zsidó részről tervezett és így már magában véve is valószínűtlen gyilkossági merénylet hitelre találjon. Jámboreságának és rendkívüli talmudtudományának híre a hitsorsai körül szerzett érdemeiért való hála mellett személyét oly tisztelettel és mintegy sérthetlenséggel övezték, a mely majdnem példátlan volt; a zsidóság legtekintélyesebb községei versenyeztek már akkor abban, hogy a legnagyobb tiszteletben részesíthessék, a mely csak rendelkezésükre állott²⁾. Ez volt azon férflú, akiről a jámbor és a

¹⁾ Kaufmann, Die letzte Vertreibung 217. 1. j.

²⁾ Kaufmann. Samson Wertheimer 9. k.

rabbinikus tudomány iránti tiszteletben felnőtt Gomperz Ruben Éliás 1697. apr. 10-én Edelacknak azt mondta volna, hogy a zsidók között már régóta el van kárhoztatva és átkozva („condemnirt und verbannt“), és már megfojtatott volna, ha még világi törvénykezésük volna. És még ehhez Oppenheimer Samuel mint egy orgyilkosság bünszerzője az ő rokona és földije, Cseh- és Magyarország országos főrabbija ellen. Ezért aggott meg, megőszülve jámborságban és a zsidó tudomány támogatásában, ezért volt fejedelem a jóltevésben, minden jónak előmozdítója, megmentője és valóságos gondviselése hitsorsosainak a kihez szegényeik és üldözötteik csak úgy özönlöttek, aki foglyaikat kiváltotta és segítette őket imaházakat létesíteni és jámbor cselekedeteket végezni, hogy most azt mondassa magáról, hogy legtiszteltebb és legtiszteletetparancsolóbb hitsorsosának meggyilkoltatásával terhelte meg lelkiismeretét. Hetvenkét példányát a babyloni talmud 12 foliánsának osztatta ki tanulók és tudósok között, midőn 72-ik életéve küszöbét átlépte¹⁾. Kezében a jócselekedetei és szerzeménye tizedének hovaforditása kimutatását tartalmazó könyvvel, ezen egyedüli kincsével, a melytől meg nem lehetett őt fosztani, minden más ékesség nélkül, így vétette magát le, midőn halála évében 1703-ban Van den Berghe Péter (Amsterdamból) mesteri keze vonásait megörökítette és magasztaló szavakkal rézbe metszette²⁾. Így talán jól van eltalálva azon ember képe, ki üres, hiú pénz miatt egy hitközségének szent élet kioltására ad megbizást.

Mindennek daczára Edelack hitelre talált. Ha el is torzította meséjét mindenféle valószínűtlenségekkel mint egy fűzfaköltő a magáét: egyben mégis eltalálta a bécsi udvar

¹⁾ קונטרס ווירמיווא, Worms und Wien. ed. Jellinek. 10.

²⁾ A kép, sógorom Dr. Oppenheim J. H. birtokában Brünnben, felül ivalakban a következő felirattal van ellátva: **נשיא למטה בני שמעון** és ez alatt a következő 4 sorral:

הוא המשביר הגדול זקן ונשוא פנים נדיב מפורסם אב
לאביונים עושה צדקה בכל עת הרר שמואל אופנהיים
בהמנוח הרר שמעון וואלף יצו מעיר המלוכה ווינא
בצדקה נחזה פניו פה ק"ק אמשטילרדם בשנת תס"ג לפ"ק.

P v d Berge Delineavit et Fecit Amstelodami.

A könyvön, amelyet Oppenheimer balkezében tart, a következő szavak ékeskednek: **פנקס צדקה ומעשר**. Van den Berghe Péterről, az

Kaufmann, Okmányok.

alapszínét: itt az orgyilkosság általános elterjedésnek örvendett. Alkalmatlan vetélytársak ellen itt napirenden volt a mérreg és tör¹⁾ mint a társadalom valóságos házi orvosszerei. A korszerű erkölcsiség ezen vívmányait mért ne sajátították volna el a zsidók is? Udvari körökben pedig annyival is inkább kellett Wertheimernek mint Oppenheimer ily érzékenyen zavaró ellenesének feltűnni, minthogy ismeretes volt, hogy mily magas, évenként amannak fizetendő összegre kellett magát Oppenheimernek kötelezni, hogy amázt a szállításokra való pályázattól visszatartsa. Kollonitsra és közvetve a császárra azután bizonyára azon mindenesetre csak Bécsben felrakott világítópontjai ~~Edelkeit~~ jegyzőkönyvének gyakorolták a legmélyebb benyomást, a melyek ama vakmerőség és becsvágy mélységeibe engedtek belepillantást, a melyre Oppenheimer és emberei egymás között titokban vetemedtek. Ámbár minden józanúl gondolkodó előtt kézzelfoghatónak kellett volna ama szörnyűségnek, sőt örültségnek lenni, mely abban rejlik, hogy egy azon korbéli zsidóra oly becsvágyat költének rá, a mely szerint ő az udvari kamara elnöke akart lenni, és egy idegent és zsidót, mint Gomperz R. E., General-Trésorrierré azaz udvari fizetőmesterré akart volna megtenni, mégis ezen arczátlan koholmányt Kollonits oly örömmel fogadta, mintha csak az általa üldözött Oppenheimernek lelke önmagát leplezte volna le benne. Azon képzetek, a melyeket ezen irat támasztott, és a melyek szerint látszott, hogy miként vázolták Oppenheimer környezetében ennek befolyását a császárra, és miként kölcsönöztette ez

amsterdami rajzoló és rézmetszőről lásd Nagler, Künstlerlexicon s. v. — Oppenheimerről és övéiről szavakban a prágai kabbalista (Graf Moses b. Menachem nyújt fényes vázlatot 1697 körül, ויקהל משה (Dessau 1698) ezimű munkája második előszavában: וְהַמְשִׁיעִים שִׁפְעַ קוֹדֶשׁ לְכָל יִשְׂרָאֵל בְּפֶרֶט לְלוּמְדֵי תוֹרָה וּמַסְפִּיקִים כְּמֹה בְּתֵי מִדְּרָשׁוֹת בִּקְ"ק נ"ש וּבִקְ"ק פִּדְגָנְקוֹרֶט וּבְכַמָּה קְהָלוֹת כִּי לְמַחִיָּה שָׁלַח אוֹתָם אֶלְקִי לִפְנֵי כָל הַגּוֹלָה לְשׁוּם לָנוּ שְׂאֵרִית בְּאַרְץ וְלִהְיוֹת עִם רַב וְלִהְיוֹת לָנוּ לְפִלִּיטָה גְּדוּלָּה הִיא הָרֹאשׁ וְהַקְצִין הַשְׁתַּדְּלָן הַמְּפֹרָשׁ וְאִצְרָאִי אֲשֶׁר שְׁמוֹ נֹדַע מִמִּדְּחָקִים עוֹשֶׂה מַצִּוֹת וְחֻקִּים גּוֹמֵל חֶסֶד לְקְרוֹבִים וּלְרִחּוּקִים וּמַצִּיל נַפְשׁוֹ לְקוֹחִים וּמַצִּיל עִם הֵי בְּגִלוֹת הַמֶּר הוּא מְכַמָּה גְּרוּשִׁין וְהַרְפַּתְקָאוֹת אֶצֶל הַמַּלְכוֹת וְיוֹעֲצֵי יִשְׂרָאֵל וְהֵי שֶׁלַּחוֹ לָנוּ לְעֹזֵר מַעַשׂ בְּגִלוֹת כְּמוֹ רַבִּי וְחַכְמֵי דְּזֵרוֹתֵי כ"ש הַמְּנוּשָׁא שְׁלֹטַת הַגְּבוּרִי בְּהַרְ"ר שְׁמוּאֵל בֶּן הָאֱלֹהִים הָרֹאשׁ וְהַקְצִין פְּרִיט וּמִנְהֵג כ"ש כְּהַרְ"ר שְׁמַעוֹן אֹפֶנְהַיִם זצ"ל . . . וְכָל הַגְּלוּיִם אֵלָיו בָּנוּ וְחַתְנֵינוּ.

¹⁾ L. pl. Vehse, Geschichte des österreichischen Hofes VI. 1—12.

oda a legjobb ezredeket orgyilkosoknak, oly természetűek voltak, hogy visszataszító és kihívó voltuknál fogva a hívő kedélyekben okvetlenül elkeseredettséget és felháborodást kellett ezen rágalmaknak róluk sejtelemmel sem bíró áldozatuk iránt ébreszteniök.

Midőn Edelack 1697 júliusában magát v. Heyden megbízó levelével Kollonitsnál bemutatatta, mindjárt a fogadtatáson, a melyben részesült, észrevehette, hogy ezen ördögi koholmány életének legsikerültebb műve és hogy most azon emberre talált, a kihez ezentúl kizárólagosan kell ragaszkodnia. Ámbár állítólag Wertheimer is, a ki a hazugságnak alig hihetett és alig nyugtalaníttathatta magát általa csak egy pillanatig is, szerzett neki bejáratot a császár főudvarmesterénél, Dietrichstein Ferdinand hercegnél, mégis Kollonits, az első pillanattól kezdve, mondhatnók főbérője maradt ezen találmánynak, a ki mindjárt el is volt határozva, hogy a legvégső következményeket is levonja belőle és hogy az összes, szükséges intézkedések keresztülvitelét saját kezébe veszi. Kollonitsnak, akinek számára a császárnak füle és szíve nyitva volt, csak a weseli jegyzőkönyvet kellett beterjeszteni, hogy szabad kezét és korlátlan teljhatalmat nyerjen azon vizsgálathoz, a melyet most meg kellett indítani. A saját bevallása szerint is orgyilkossá felbérelt árulkodó azon kitüntetésben részesült, hogy belevonatott az esztergomi érsek és Magyarország primásának szorosabb környezetébe és asztaltársaságába. Nemsokára Schmidt is megjelent a szintéren, hogy hasonló tiszteletre méltattassék.

Egyetlen egy nehézség állott kezdettől fogva a vizsgálat útjában, azon körülmény, hogy a fővádlott Gomperz Ruben Éliás porosz alattvaló volt, akinek vallomását vagy legalább is rendes kihallgatását nem lehetett nélkülözni. A kiadatást államjogi fogalmak szerint nem lehetett követelni, a brandenburgi választófejedelmi kormány által teljesítendő vizsgálat pedig semmi eredményt sem ígért. Így tehát egyelőre megelégedtek azzal, hogy az állítólagos közvetítőnek Weselben leendő elfogatását kieszközljék. Egy Königsbergből 1697. augusztus 6./jul. 27.-éről keltezett, Lipót császárhoz intézett és v. Danckelmann által aláírt iratban egy császári átírat megérkezése ismertetik el, és az abban kért, Weselben

teendő intézkedések fogantatása ígértetik meg. Csakugyan már augusztus 11./1.-én, anélkül hogy elfogatása oka közöltetett volna vele, Gomperz Ruben Eliás a weseli citadellába záratott, irodája üzleti könyveivel és levelezéseivel lepecsételtetett és megtétetett az első csapás az erőszakosságok azon sorozatában, mely következendő volt, a békéje, becsülete és élete ellen egy oly családnak, a mely fejedelme kegyét és a hatóságok oltalmát megszokva, sejtelem nélkül és magát összeszedni sem tudva látta magát ezen támadásnak kiszolgáltatva. A clevei kereskedő házak egyik legelsőbbjének hitele ellen emeltetett fel egyszerre a halált hozó fejsze, egy messze elágazó, a nagy választófejedelem ideje óta számos kedvezményben részesített családot szállta meg a végromlás réme. Kétségbeesésükben gyorsan Ernő Agost braunschweig-lüneburgi választófejedelem közbenjárását hívták segélyül, a melytől valószínűleg a legnagyobb befolyást remélték vejére, a brandenburgi választófejedelemre. Egy leánya Gomperz Eliásnak Emmerichből, Jákóbbhoz, Cohen Liepmann, hannoverai udvari ügynök, — a ki Berend Leffmannak neveztetett, — fiához ment nőül Hannoverába, a hol már 1697-ben a legvirágzóbb korában tőle elragadott férje halála¹⁾ folytán mint özvegy ~~„~~ később fia is Cohen Liepmannak a választófejedelem és udvara körül szerzett érdemeire való tekintettel²⁾ nyugodtan nézhettek közbenjárásának elébe. September 1-én el is menesztetett III. Frigyes brandenburgi választófejedelemhez a közbenjáró levél, mely fogalmazásában meglehetősen részvétről tesz tanuságot.

1. Sept. 1697.

Unsere freundliche Dienste, und was wir mehr liebes und gutes vermögen zuvor, Durchlauchtigster Fürst, Freundlichvieligeliebter Herr Batter=Sohn und Gevatter.

Ew. Ed. wird dero Gefälligkeit nach ab der Copeylischen Anlage können vorgetragen werden, weßgestalt Unseres gewesenen Hoff- und Schutz=Juden Jacob Berens nachgelassene Wittib bey Uns demüthigst nachgesuchet, wir wolten geruhen, bey Ew. Ed. dahin zu intercediren, daß besagter Wittiben Bruder Roban Gumberts,

¹⁾ A Hannoveri Memorkönyv szerint Cohen Mózes Jakab b. Elieser Liepmann שבתאי 26-án 1697-ben halt meg.

²⁾ Kaufmann, Samson Wertheimer 7. l. 3. j.

welcher zu Wesel, alwo er wohnhaft, auff Ihrer Kayl. M. an Ew. Vd. geschehene requisition in dortige Citadelle in arrest gebracht worden, gegen caution wieder loßgelassen werden mögte. Nun ist Uns zwar die Ursache unbekand, umb derentwillen dieser arrest über besagten Juden verhenget worden. Wir unternehmen auch im geringsten nicht, Ew. Vd. in dero hohem obrigkeitlichem Ambte vorzugreifen. Diemeil jedoch er, der Jude Gumberts selber sowoll als seine Anverwante, dem Vernehmen nach, in Ew. Vd. Clevischen Landen genugsam gesessen seyn, und wir nicht vermuthen, daß die Beschuldigung ein so großes betreffe, daß nicht eine caution dagegen angenommen werden möge; Supplicantin auch vorgestellet, daß seine arrestirung, wan selbige länger dauern sollte, ihr, Supplicantin und iht besagten Anverwandten obwol unschuldig in ihrem Handel und Credit sehr nachtheilig mit fallen würde; So geben Ew. Vd. wir zu erwegen freund-vetterlich anheim, ob Sie nicht vermeinen, daß auf diese Umstände zu reflectiren, und daß in deren betracht, salvo processu gegen annehmung der anbietenden Caution den arrestireten Juden wieder auf freyen Fuß zu stellen thunlich auch der Billigkeit gemäß sey, gestalten denn Ew. Vd. die sache dahin bestens zu recommendiren wir Uns bey obiger Beschaffenheit nicht entlegen mögen in der sichern Hoffnung, Ew. Vd. werden Uns darunter nicht verdenken, sondern vielmehr dieses Unser Vorwort bey Ihro in solche consideration, wie es Ew. Vd. weltbekanter hoher aequanimitet mit sich bringet, kommen zu lassen belieben, als warumb Ew. Vd. wir hirmit freund-vetterlich ersuchen und deroelben zu allen angenehmen Diensten stets geflissen verbleiben. Hannover den 1. Septemb. 1697.

Von Gottes Gnaden Ernst Augusts, Herzog zu Braunschweig und Lüneburg, des Heil. Röm. Reichs Churfürst, Bischoff zu Osnabruck
Ew. Vd.

dienstwilliger treuer Vetter

Vater und Gevatter

Ernst Augusts Churfürst

Chur Brandenburg.

G. Hattorff.

De már szeptember 8-án megjött a Spree melletti Kölnből v. Danckelmann Eberhard végzése a braunschweig-lüneburgi választófejedelemhez, a mely szerint Gomperz a császár által kért letartóztatásból el nem bocsátható, sőt inkább meg kell várni, míg ellene Bécsből az ügyet megindítják.

A weseli előjátéknak csak bevezetni kellett az Oppenheimer ellen intézett megsemmisítő csapást. Bécsben csak a Gomperz R. É. weseli elfogatásáról szóló hivatalos jelentést várták, hogy azután hasonló módon járjanak el Oppenheimerrel. Szeptember 19-én úgy az öreg, mint a fiatal Oppenheimer, azaz Samuel és fia Emanuel a ház két könyvvezetőjével együtt elfogattak, és egyszersmind az egész könyvvezetés és levelezés is zár alá vétetett. Még ha valaha fejébe szállott is volna Samuelnek ugynevezett hatalma és ha tért foglalhatott is volna valaha lelkében a gondolat, hogy ő összes hitsorsosai fölé emelkedett, és nélkülözhetlensége tudatában oltalmazva és védve is hitte volna magát, akkor is azon pillanat, midőn magaslatáról hitsorsosai védelem- és jognélküli mélységébe letaszíttatott, oly kemény és iszonyatos büntetés lett volna rá nézve, a minőt soha sem érdemelt meg. A vihar sebességével terjedt el ezen esemény híre a német tartományokban, bizonytalanságot és rémületet keltve, mint egy talány megbámultatva, a melyről csak egy volt bizonyos, hogy alkalmas volt súlyos kereskedelmi válság felidézésére. Egy, azon napok kereskedelmi életének közepette álló asszony, Hameln Glückel¹⁾ feljegyzéseiből mintegy leolvashatjuk azon mozgalom hullámgűrűit, a melyeket ezen bécsi esemény egész Németországon keresztül egészen Hamburgig felvert. Ezen asszony fia Hameln Natan, a ki Oppenheimerrel sűrű váltóösszeköttetésben állott és most közvetlenül a lipcsei vásár előtt a különben csalhatatlan pontossággal beérkező Oppenheimer-féle pénzküldemények kimaradása által majdnem kétségbeesett, bizonyára csak egy volt a sok közül, akik a legnagyobb bécsi kereskedőház hirtelen fennakadása folytán meginogtak. De micsoda jelentősége lehetett volna egyesek léte szétrombolásának, ha azon következményekre sem voltak tekintettel, a melyeket ezen rendszabály az államra nézve is, szükségképen maga után vont! Szeptember 11-én, tehát 8 nappal előbb vívatott a zentai ütközet, a melytől Savoyai Jenő saskéntekintete és lánglelke közvetlenül Magyarországnak örökös ellenségétől való teljes megszabadítását és ezen országnak a császár részére leendő állandó visszaszerzését remélhette

¹⁾ A Merzbacher-féle könyvtár 91 cod. Münchenben. IV. 9. E. f. 148. b.

joggal. Ekkor azon évszak küszöbén, a melyben a seregek élelmezése mindig különös nehézségekkel van összekötve, mintegy a zentai ütközet, a melyet szeptember 21-én egész Bécs megült, előünnepélyeként bezárták azon férfiút, a ki a seregek Magyarországon való élelmezésének felelősségét vállalta magára. A helyett, hogy minden erőt felhasználtak volna a nagy ügy szolgálatában és a hadvezérnek győzelme felhasználásában és teljes kizsákmányolásában segítettek volna, hogy így, mint Jenő szeptember 27-én a császárnak írta¹⁾, az egész kereszténységnek a fellelegző nyugalmat és óhajtott békét megragadva biztosították volna („der ganzen Christenheit die erseufzende Ruhe und den geliebten Frieden zu manuteniren“), Edelack árulkodásainak mint a legfontosabb állami ügyeknek elintézésében működtek, körülujjongták Kollonitsot Oppenheimer letartóztatásáért, mint egy második Zentaért, a melyet békében császárjának megnyerni adott meg néki a szerencse. Már szeptember 21-én, mintegy a szerencsésen megkezdett gyorsan dicsőségesen be is végzendő, Kaiser-Ebersdorfból a következő császári irat küldetett a brandenburgi választófejedelemhez :

[Überstorf, d. 21. 7 bris 1697. Imperator petit daß der Jude Gomperts zur confrontation extradirt werden mögte.]

Durchleuchtig Hochgeborner, Lieber Oheimb und Churfürst. Daß die den 7. des Monaths, und Jahrs datirte Nachricht eingeloffen, daß der Ruben Elias Gombert Jud wegen eines von demselben ex mandato des hiesigen Oppenheimer, wider den Juden Wertheimer, wie vorfahme, bestelten assassinij zu Wesel in verhaft genohmen, : habe ich den 19ten jekt laufenden monaths die gleichmäßige arrestirung des alten und jungen Oppenheimers, zweyer Buchhalter, und die versicherung der Jüdischen Buchhalter, und schrifften gnädigst anbefohlen, welches dan auch eodem die in allen volzogen worden. Weilen aber unumbgänglich scheinen will, daß man, zu einer genugsahmen prob des delicti, et ad processum legaliter instruendum, die Oppenheimer, und ihre Leuth mit bemelten Gombert confrontir; Als ersuche Euer Edd. hiemit freunt: oheimblich und gnädigst, Sie wollen bewilligen, und verfügen, daß man mehrgedachten Gombert zu vorberührten ennte wohl verwachtet, so bald

¹⁾ Feldzüge II, 171 és Supplement-Heft, 78.

immer möglich, hieher auf Wien gegen diese meine Versicherung schicken, daß Ew. Edd. derselbe, wann er mit denen andern dahier constituirte sein wird, zur Bestrafung nach Wesel, oder wohin Sie ihn Gomberten, zu haben verlangen mögten, unfählig zurückgeführt werden solle; verseyhe mich dero weithern Willfährigkeit, und verbleibe derselben mit beharlich Oheimlich willen, Kayl. Huld, und allen guten vorderist wohl beügethan.

Geben Eberstorff, den 21. Septembris 1697.

Euer Edden

freundwilliger Oheim

Leopold

De a dolgok még sem oly gyorsan folytak le, a mint azt Kollonits már győzelemittasan várta. Oppenheimer elfogatásának szörnyüségét nem lehetett sokáig szépítgetni, még kevésbbé tovább folytatni, valószínűleg jóakarói és barátai az udvarnál rávették a császárt, hogy ezen, semmiesetre sem az állam érdekében történt intézkedést megszüntesse, úgy hogy már október 5-én elfogadtatott Oppenheimernek egy aláírásával és pecsétjével („mit Hand und Petschaft“) ellátott kezességi letéte, a melynek értelmében birtokai különben elvesztésének terhe alatt bármely időben meg fog jelenni a szükségesnek mutatózó kihallgatásokon, és ennek alapján elrendeltetett szabadlábra helyezése. A választófejedelmi udvar sem látszott hajlandónak, a Weselben fogolyként őrzött Gomperznek kiszolgáltatását minden további nélkül üres sziveségből megengedni. A helyett, hogy a kihallgatandót mindjárt elküldték volna Bécsbe, október 18./8.-án von Rhetius vagy Rhetz János Frigyes valóságos titkos tanácsos azt válaszolta Potsdamból a császárnak, hogy előbb felvilágosítást kell kérniök a Gomperz terhére rótt bűncselekmény felől. Az üldözöttek ártatlansága egy közvetlenül III. Frigyes választófejedelemehez intézett, Gomperz R. E. neje által október 8./szeptember 28-án benyújtott kegyelmi kérvényben oly elfogultatlansággal mutattatott ki, amint azt csak a megbántott igazságérzet öntudata sugalmazhatja. Nemcsak férjének biztosíték ellenében való szabadon bocsátását, hanem Edelacknak Bécsben való elfogatását és megbüntetését és a házának okozott kár megtérítését is kéri ebben.

Már október 19-én bocsáttatott ki Kölnben a branden-

burgi választófejedelemnek rendelete ily értelemben, a mely szerint Gomperz bírósági kezességösszeg letétele után szabadon bocsátandó azon kötelezettség mellett, hogy mindenkor aláveti magát egy Oppenheimerrel való szembesítésnek, midőn a Bécsből jövő ellenirányú fáradozások a szabadlábra helyezést meghiusították. Hiába állított ki Gomperz Ruben Éliás, a kiért fivére Salamon is egy Cleveben november 4-én, hivatalosan kiállított nyilatkozatban kezességet vállalt, november 1-én Weselben egy kezeslevelet aziránt, hogy a brandenburgi választófejedelem előtt bármikor meg fog jelenni kihallgatásra; nem sejtette, hogy egy körülményesen megszerkesztett, most már a vádlott bűnét is előadó császári irat volt útban vagy legalább készülőben. Ezen november 27-én kelt császári levélnek megjötté teljesen megváltoztatta a helyzetet. Ebben Edelack eljárása olyannak volt feltüntetve, mintha ő, csak azért, hogy Oppenheimer tervét kipuhatolhassa, látszólag, de valójában fölöttes hatósága tudtával bocsátkozott volna a Gomperzzel való tárgyalásokba, a melyeknek menetét napról-napra egy jegyzőkönyvbe bejegyezte, a melynek Bécsben September 25./15-én kelt másolatát mindjárt mellékeltek is a választófejedelemnek. Oppenheimernél egy másik Gomperznek Oppenheimer Emanuelhez intézett levelét is lefoglalták volna, a melyben az állott volna, hogy lássa el magát pénzzel, mert a weseli Gomperz börtönben ül. Súlyos gyanuok („eine starke praesumption“) a szándékolt orgyilkosságra nézve az is, hogy Oppenheimer évi m/36 frt. fizetésére kötelezi magát, a mely kötelezettségtől ily módon akart volna szabadúlni. Az összeesküvés a múlt évben, midőn Oppenheimer rokonai itt voltak („daß Oppenheimer jährlich m/36 fl. zu geben sich obligirt, darvon er sich etwa hoc modo befreien wollen. Das Komplott solle im vorigen Jahre, da die Oppenheimer verwandt hier gewesen“) lett volna végrehajtandó. Ezen jegyzőkönyv tartalmánál fogva kellett volna tehát Gomperz ellen eljárni és tagadás esetén őt Edelackkal szembesíteni. („Gomperz zu constituiren und da er läugnen wollte mit Edelack zu confrontiren sein“). Mindamellett azon tényt, hogy Oppenheimer fogságából szabadon bocsáttatott, annak daczára is be kellett a levélben ismerni, noha nagyon kevésbé volt alkalmas arra, hogy azon komolyságban való hitelt, a melylyel Edelack ár-

mányait Bécsben vitték, megszilárdítsa. Kollonits tehetsége szerint járult az ügy előmozdításához. Deczember 11./1-jén azt írta von Heyden altábornagynak,¹⁾ hogy ama 3000 hollandiai tallér fizetését, a melyre őt a clevei kormány kötelezni akarta, tagadja meg, mert Edelack azon összeget, mint a szerződésszerű 10.000 birodalmi tallérnyi bérére szóló biztosítékot és foglalót vette fel, és így a váltókat is joggal semmisítette meg. Deczember 21-én Berlinbe írt, hogy a kiszolgáltatási ügyet végre sikeresen elintézte:

21. Deczember 1697.

[Saját kezű irás.]

WohlEdlgebohrner

Hochgeehrter Herr. Weillen ich vernomben dz der H. glühlich ange. langt, wie mich H. obrist wachtmayster berichtet, und weillen Ihre May. dienst und die Justitz mit sich bringet, wie auch Ihre Churf. Dhl. dienst und interesse daran gelegen, und die billigkeit erfordert das der Jud Gumbert von Wesel hiehero ehest gebracht werde, wie dan deswegen Ihre Kay. May. nicht allein schon 2mahl solchen begehrt und begehren lassen sowohl durch ein Handbrieff und eigen Curier, als auch auf begehren die Causam und angegebenen verbrechen, und Extract des prothocols überschicket, ja auch dabey versprochen, nach dem examine und confrontirung nicht allein Ihre Churfürstl. Dhl. widerumb diesen Juden einzuhandigen und überliferu sambt allen interesse so daraus entspringen könnte in Ihre Churf. Dhl. landen und bottmässigkeit so ist doch nichtsdestoweniger diese beehrte liferung oder erfolglassung des Judens biß dato nicht geschehen noch erfolget, ja auch die andwort zuruckständig von Ihre Churfürstl. Dhl. an Ihre Kay. May. geblieben, und ich mir nicht einbilden kann, wo es häßtet in deme Ihre Kay. May. weder juden noch Christen dißfahlß kein unrecht verlangen zu thun lassen, aber doch denen sachen ein endt machen wollen, damit wer recht hat, recht gegeben, und dem unrecchten unrecht. bitte derohalben dem H. unbeschwehrt wiewohlen unbekandter maßen H. geheimben Rath Fucks mit gelegenheit zu hinterbringen in meinen namben (welcher, wie ich glaube, mein bluets verwandter, weillen mein großmuetter ein Fucksin von Fucksberg gewesen) ob er zu beförderung Ihre Kay. May. und Churfürstl. Dhl. diensten und der

¹⁾ Schmidtnek egy kelet nélküli jelentése szorint (60 sz.)

Justiz gemäß nicht allein der andwort, sondern auch der liferung und erfolglaffung des Judens verhilfflich sein wolle, welches nicht allein der billigkeit gemäß, sondern auch den gemeinen wesen beiderseits daran gelegen. erwarte ehest ein andwort, und bin und verbleibe

Meines hochgeehrten H. Commissari
Wienn den 21 Xbris 697

dienstwilliger
Leopold Cardl von
Kolloniz.

Egy másik, kelet nélküli és az íróra és czímzettre vonatkozó semmiféle adatot sem tartalmazó francia levélből is látszik azon fáradhatlan buzgóság, a melylyel Kollonits a brandenburgi udvarral elhitetni iparkodott, hogy mily súlyt fektet a császár Gomperz R. E. kiszolgáltatására, és hogy mily gazdag, előre nem is sejthető eredmény fog ezen ügyből a választófejedelemre háramlani :

[Copie.]

J'ay reçu diverses lettres de Son Eminence le Cardinal de Collenits, par lesquelles il marque la satisfaction que Sa Majesté Imperiale prend de la denontiation que le Major Edelac a faite sur les affaires des Juifs. on m'en veut meme savoir bon grè, comme il plaira a Votre Exell. de voir par la copie cy iointe. Mais ie sais d'ailleurs que la cour Imperiale a conçu du chagrin, de ce que sa Majesté Imperiale n'a pô obtenir iusqu' icy, l'envoy du Juif d'icy a Vienne, pour être confronté avec celui que l'on dit être le grand mobile de beaucoup de crimes énormes. Oy m'asseure encore que la Cour Imperiale a extremement a coeur, d'être assuré de pouvoir conter dans cette affaire, comme en toute autre, sur le favorable appuy de votre Excell. Je ne doute nullement que votre Excell. ne soit déjà bien informé de tout cecy, mais la sincerité et le zele que j'ay pour votre service, m'engage d'écrire ce mot de lettre sur ce sujet. Et comme ie suis encore persuadé, qu'il y a une tres riche moisson a faire, et qu'il en resultera des avantages a S. S. E. notre maitre, au dela de ce que l'on en pourra peut-etre se figurer, et en particulier aussi pour Votre Ecll. c'est encore dans cette vüe que ie me donne l'honneur de vous le man-

der. Je souhaite fort d'avoir l'honneur d'entretenir votre Excell. de bouche sur cette matiere. et i'attends ses ordres a dessus. J'aioute encore ce mot avec la permission de Votre Excell. ne seroit-il pas convenable d'avoir la complaisance pour sa Majesté Imperiale d'envoyer incessamment le Juif d'icy a Vienne pour la confrontation, apres les lettres reiterées de l'empereur sur ce suiet. Je m' emancipe sans doute trop, mais c'est un coeur entierement devoüé a votre service qui m' entraine. Je suis etc.

A hatás nem is maradt el. III. Frigyesnek egy Kölnből 1698. Jan. 2./1697. deczemb. 23-án kibocsátott és von Fuchs Pál valóságos titkos tanácsos által ellenjegyzett rendeletével a clevei kormány utasított, hogy Gomperzet ismét tartóztassa le és a Bécsbe való szállításra tartsa készen. Január 11-iki levelében értesítette a választófejedelem von Fuchs Pál által a császárt ezen intézkedéséről és további szolgálatkészségéről.

1./11. Januar 1698. An den Römischen Kaiser.

„Wegen des Juden Ruben Elias Gumperts, und wird dem Kaiser anheimgestellt, ob Er denselben extradirt haben wolle.“

Concept, gez. Fuchs.

Secret.

Allerdurchlauchtigster p.

Eurer Kayj. Mt. gdtz. Schreiben sub dato des 27. Nov. jungsthin ist Mir woll behändiget worden, und habe Ich mit geziemenden respect daraus ersehen, was dieselbe wegen des von Mir zu Wesell vergleiteten Juden Ruben Eliae Gumperts in po. vorgehabten Assassinii ferner von Mir verlangen wollen. Gleichwie Ich Mich nun schuldig erkenne, Eurer Kayj. Mt. Verlangen in allen Begebenheiten, so viel möglich ein genügen zu thun, auch alles was an Mir ist beizutragen, damit man auf den grund eines so abscheulichen Verbrechens, welches, ob es woll nicht zum effect gebracht, dennoch eine ernste exemplarijche straffe meritiret, kommen möge, So habe Ich jobald angeregtes Eurer Kayj. Mt. Schreiben Mir zugekommen, die anstalt gemacht, und, wie Eure Kayj. Mt. aus dem Copeyllichen Beschlus Vhro allergdt. vortragen zu laßen geruhen wollen, Meiner Clevijchen Regierung befehl gegeben daß Sie obermelten Juden Gumperts, welcher jonst gegen gnugjame

caution des vorhin Ihm angelegten Arrests erlassen gewesen, unverzögl. wieder in haſt bringen ſoll, wie auſſer zweifell auch nunmehr bereits geſchehen ſeyn wird. Ich bin auch bereit gedachten Juden Eurer Kayſ. Mät. nacher Wien abſolgen zu laſſen, wan dieſelbe, wie Sie ſich dazu vorhin bereits gdt. anerbotten, Mir zuſorderſt die gdt. Verſicherung geben wollen daß ſolches der über die in Meinen Landen vergleitete Juden Mir zuſtehenden Bottmeſſigkeit unnachtheilig ſeyn, der Jude Gumperts auch, wan die confrontation zwischen Ihm und dem Major Edellack geſchehen wider nach Meinen Landen zurückgeliefert werden ſoll, ohne Ihn vorhehr zur tortur zu bringen oder ſonſt etwas peinliches wider Ihn vorzunehmen, geſtalt Ich den nicht ermanglen werde, wen Eurer Kayſ. Mät. gefällig ſeyn wird, Mir von demjenigen, was auf beſagten Juden gebracht werden mögte, ferner communication ihuen zu laſſen, Ihn deſhalb mit einer ſolchen Straffe zu belegen und dasjenige weiter gegen Ihn zu ſtatuiren, was das Recht mit ſich bringet. Ich erwarte hierüber Eurer Kayſ. Mät. gdt. reſolution, deroſelben anheimb ſtellend, ob Sie indeſſen zu abhohlung ermeltes Juden nötige anſtalt machen zu laſſen geruhen wollen, der Ich jeder zeit mit ſchuldiger devotion bin und bleibe p. Colln d. 1./11. jan. 1698.

vt.

P. v. Fuchs.

De nemcsak Kollonitsnak levelei és a császárnak november 27-én kelt irata voltak azok, a melyek a berlini udvar elhatározásának oly hirtelen fordulatot adtak.

Rövid idővel ezen esemény előtt, midőn a brandenburgi választófejedelem és tanácsosainak tartózkodó, látszólag előzékeny, tényleg azonban egy lépéssel sem előre menő magatartása Kollonitsot türelmetlenné kezdte tenni és gondolkodóba ejtette, ennek megbizottja Schmidt útra kelt, hogy a kiszolgáltatási ügyet Berlinben személyesen intézze el, és egyzersmind hogy Weselben az Edelack és ármányaiban való hitet kieszközölje. A választófejedelmet mindenekelőtt a gyilkossági merénylet tényleges megkisértéséről kellett meggyőzni és hogy a bűntény felderítése érdekében áll, azt azon kilátásokkal kellett előtte megfoghatóvá tenni, a melyekkel őt előzékenységeért a bécsi udvar kecsegtetné.

Igy például az Oppenheimer féle vagyon elkobzásánál, a melytől Kollonits Ausztria pénzügyei javulását remélte, egy

harmadrész Brandenburgnak jutna. Legtöbbet azon biztatással lehetett III. Frigyesnél elérni, hogy a császár ezen fontos állami ügyben szolgáltatott segítségeért most hajlandóbb lesz a schwiebusi kerületnek a brandenburgi választófejedeleme részére leendő átengedésébe beleegyezni. Kollonits bizonyára gondoskodott megfelelő teljhatalmi megbízásokról küldöttje, Schmidt számára, ha ez a berlini udvarnál meghallgattatásra és messzeterjedő bizalomra méltattatott.

Hogy mennyire szent és komoly volt ezen ügynél előtte fejedelmének és hazájának előnye, azt a derék férfiú az által bizonyította be, hogy előbb a Gomperz családnál, különösen pedig az ép oly vagyonos mint tekintélyes clevei bankárnál, Gomperz Jakabnál kísérletet tett magát a pör megszüntetésére pénzért megfogadtatni. Akkor egy csomó pénzért („ein Stück Geld“) elment volna Bécsbe, hogy Peterst, amint ő Edelackot nevezte, azon fenyegetéssel, hogy általa jól ismert csínyeit felfedezi, megrémítse, és ármányai alól a talajt elvonja. Most pedig a tanúkat épenséggel vásárolta a hazugsághoz, a mennyiben arczátlan biztonsággal annyiszor beszélt el a gyilkossági kísérlet részleteit az embereknek, hogy végre az illetők maguk is azt hitték, hogy már régen bele vannak avatva. Legjobb uton haladt ahhoz, hogy egész iskolát alapítson, és hogy fellépésének megrökönyítő modora által a legendának, a melyért utazott, a hívők egész községét szerezze. Sikerült neki a berlini udvarnál a titkos tanács keblében, gróf v. Barfuss Hans Albrecht¹⁾ tábornagy és miniszter személyében a Kollonits által oly buzgón ajánlott ügy részére befolyásos hívet szerezni. Ez, amint Gomperz R. E. később a titkos tanácshoz 1703 jun. 4-én intézett levelében írta, varázslati képekkel („chimerique oblata“), a Kollonits primás megbízásából Schmidt által eléje varázsolt légvárok és állítólag nyomós porosz állami érdekek által elvakította és a szerencsétlen, csak imént ügygyel bajjal fogságából megszabadult Gomperz üldözésében különös szigorúságra ragadtatta el magát. Hozzá még Barfuss épen akkor oly magasra emelkedett a választófejedeleme kegyében, hogy a vezérszerep jutott neki az udvarnál. 1697 deczemberében

¹⁾Jacobsohn II., 288 k.; Allg. Deutsche Biographie II., 60 kk.

von Danckelmann Eberhard, III. Frigyes nevelője, barátja és tanácsadója megbuktattatott¹⁾; úgy látszott, hogy Barfuss, a ki neki az elbocsátó levelet is készbesítette, örökét is átveszi. És csakugyan megnyíltak számára a fejedelmi kegy összes csatornái; főtábori elnökké neveztetett ki és a Danckelmann ellen kiküldött vizsgáló bizottság élére állíttatott.

De a schwiebusi kerület visszanyerésének reménye nemcsak ezen, a jelen pillanatban leghatalmasabb kegyeltjét III. Frigyesnek, hanem bizonyára a titkos tanács többi tagjait és mindenek fölött v. Fuchs Pált is megnyerte Kollonits terveinek. Mint boszorkánynyomás nehezedett az ezen területhez kötött szerencsétlen események emlékezete a választófejedelem és tanácsosai kedélyére. III. Frigyes még mint trónörökös herczeg kötelezte magát Ausztriával szemben 1686. február 26.-án szóval és írásbeli térítvénynyel, hogy a schwiebusi kerületet, a melynek átengedése nagyatyját a császárhoz való csatlakozásra és összes sziléziai igényciről való ünnepélyes lemondásra volt indítandó, mindjárt trónra lépte után vissza fogja adni²⁾. Midőn ezután a nagy választófejedelem márczius 22-én a császárral a szövetségi szerződést a schwiebusi kerület átengedése fejében megkötötte, nem sejtette, hogy egy szegényes állambölcseség fiával titokban egyetértve megengedte magának, hogy őt kijátsza és egyik kezével már biztosította magának annak visszavételét, a mit a másikkal adni látszott. Alig húnnya le szemeit, midőn már is emlékeztették utódját Bécsből a kelletlen, de a világból ki nem irtható térítvényre. Hosszas és semmi lényeges kérdésben eredményre nem vezetett tárgyalások után vissza kellett adni³⁾ 1695-ben a 24 négyszögmérföld térfogatú kis tartományt Ausztriának, miután alig volt 10 évig brandenburgi birtok. A ki már most abban lehetett neki segélyére, hogy ezen lealázó tényt jóvá tehesse, már előre is bizonyos lehetett a választófejedelem előzékeny hajlama felől.

¹⁾ Erdmansdörfer az Allg. Deutsche Biographie-ban, 4, 720 kk.; L. v. Ranke, zwölf Bücher preussischer Geschichte I. köt. 431. kk.

²⁾ Droysen J. G., Geschichte der preussischen Politik III, 3. 817 kk.; v. Ranke i. m. 421 kk.; Hirsch Th. az Allg. Deutsche Biogr.-ban 8. 170 kk.; Příbram A., Oesterreich und Brandenburg 1685—1686, 65 l. kk.

³⁾ v. Ranke i. m. 423.; Grünhagen C., Geschichte Schlesiens II, 369.

Igy kezdett észrevétlenül az államkormányzat tudománya és fejedelmének a szó legszorosabb értelmében személyes érdeke a szerencsétlen Gomperz Ruben Éliás személyéhez fűződni; a különben közönyös weseli zsidó kereskedő, vesztére egyszerre azon fontos letétemény lett, a melylyel a császárnak a brandenburgi igények megtagadásában tanúsított, már oly régóta hiába ostromolt szívósságát megtörni remélték. Így tehát szabadsága, a melyet még alig kezdett élvezni, a lehető leghosszabb ideig tartott. Épen iratait kezdte rendezni és megkezdte a már majdnem négy hó óta fennakadt kereskedelmi levelezését újra megindítani, midőn egyszer az utcán, házán kívül feltartóztatták és egy altiszt és négy közlegény katonai őrizete alatt lakásában Weselben fogva tartották. Már 1698. jan. 2-án/1697. decz. 23-án következő parancs ment a választófejedelemtől a clevei kormányhoz:

23. Dec. 1697. / 2. Jan. 1698.

An die Clevische Regierung.

„Wegen Verarrestirung des Juden Gumperts und dessen abfolgung nach Wien.“

Concept, gez. Fuchs.

Secret.

Friderich der III. Ch. p.

Nachdem Ihre Kayß. Mt. abermahl gahr inständig von Uns begehrt, daß Wir Ihre den Juden zu Wesel Ruben Elias Gumperts abfolgen lassen mögten, höchstgedachte Ihre Kayß. Mt. auch Uns dabey verschiedene Dinge, deren bemelter Jude beschuldiget wird, communiciren lassen, welche gewis woll meritiren daß Er deshalb mit gewissen Leuten zu Wien confrontiret werde, Als haben Wir Uns auch dazu resolvirt, jedoch dergestalt, daß Ihre Kayß. Mt., wie Sie sich auch bereits erbotten haben, Uns durch einen schriftlichen Revers versprechen, gedachten Juden Gumperts nicht torquiren oder sonst etwas peinliches wider Ihn vornehmen zu lassen, sondern nach geschehener Confrontation Ihn wider zurück nach Wesel zu schicken. Es ergeheth solchem nach an Euch Unser gößter Befehl also fort nach einlangung dieses gedachten Juden in Körperlichen Arrest nehmen und bis zu weiterer Verordnung woll bewachen zu lassen, in massen den an Unseren General von der Infanterie den Jh. von Heyden eine ordre hiebey kömt, die dazu nötige Manjschafft hehrzugeben p.

Wie Ihr solches ins Werk gerichtet, davon erwarten Wir Eures
berichts und sind p. Colln d. 23 xbr. 1697.
2 jan.

vt.

P. v. Fuchs.

A v. Fuchs által von Heydenhez intézett brandenburg választófejedelmi rendelet, mely szerint Gomperz a saját házában őriztessék, Cöln a/S.-ben 1698. január 14-én bocsáttatott ki. A Bécsbe való kiadatástól azonban, a melytől ő és övéi leginkább reszkettek, a nélkül hogy sejthették volna most kevésbé kellett felniök, mint valaha; sokkal magasabb ára volt most ennek, semhogy a császár csak úgy könnyedén beleegyezhetett volna. De annál szorgosabban ügyeltek arra, hogy az új tárgyalásoknak ezen, úgyszólván, zálogát biztonságban tartsák; Gomperz a spandau erősségbe vitetett, a melyben már 1697. deczember 20-ika óta egy előkelőbb foglyot is, von Dankelmann Éberhardot könyelműen engedték sínylődni. Gomperz tudta, hogy mi idézte fel ellene ismét a veszedelmet. Azért tehát még weseli fogsága ideje alatt rimázkodott a választófejedelemnek egy kérvényben, hogy Schmidt, jelenleg „biztos“-nak nevezett hadbíró 31 pontra nézve, a melyekben ő makacs megtámadója ellenében a legterhelőbb és kétségtelen gyanuokokat állította össze¹, hallgattassa ki hivatalosan és egy ártatlannak ily hallatlan módon való meggyalázása és megkárosítása miatt megérdemelt módon büntesse is meg. Egy másik esdeklő kérvényben²) Edelack bűnét is előadta a választófejedelemnek, a kinek bűnös rágalmai alól már régen kicsúszott a talaj az Oppenheimerek szabadon bocsátása által. A kiszolgáltatásának világosan ellenmondó clevei szabadal-
makra és saját valamint családjának az ország ügyei körül szerzett érdemeire hivatkozva könyörög az ország urához, hogy álljon el attól a szándékától, hogy őt 150 mérföldnyire Bécsbe vitesse, hanem ahelyett idézze meg Edelackot illetékes bírósága elé és megérdemelt büntetéssel sujtsa a rágalmazót.

¹) Függelék: VI. sz.

²) U. o. VII. sz. Az 1698. május 2.-ikát mutató kelet. minthogy a folyamodvány Spandauról említést sem tesz és ennél fogva Weselből küldetett, alig lehet helyes.

Schmidt e közben visszatért volt Bécsbe, a hol őt Kollonits berlini sikerei után még fokozott melegséggel fogadta és bánt vele. Oly politikai közbenjáró és brandenburgi bizalmi férfiú rangjára emelkedett, akitől senki sem kért számon semmit. Egy kihallgatásról, a mely alá őt kellett volna vetni, szó sem volt; a helyett, hogy felelősségre vonták volna, teljhatalmakat osztogottak neki. Edelack személye most nem volt oly fontos. Kollonits ugyan még továbbra is kiterjesztette védő szárnyait fölötte, de a berlini udvarnál le volt álcázva, és az ellene beérkező jelentések és bizonyítékok alapján szereplésének valódi indító okait is tisztán kezdték látni. Nem is volt rá szükség, hogy Oppenheimer Sámuel 1698 január 29-én egy meg nem nevezett, épen akkor új méltóságokkal felruházott jóakarójához a berlini udvarnál intézett üdvözlő iratában Gomperzért közbenjárjon, és hogy Gomperz fivére, a vele baráti viszonyban lévő, tudománya és jótékonyága által messze földön hazáján Clévén kívül is ismert Gomperz Levi részére meghallgatást kérjen akkorra, ha majd ez a nagy befolyású bárónál a bebörtönzött Ruben ártatlanságát fogja kimutatni:

29. jan. 1698.

Ihro Excellence

Hoch und wohl geborener Freyherr,

Gnädig hoch gebietender Herrherr.

Gleich wie mir nichts angenehmer fallen noch mehreres erfreuen kan, als wan der Jenige, welche, dero gnad mich versichert habe, wohl ergehen und aufkommen vernembe, als nehme die Kühnheit Ew. Ex^{ce}. mit diesen wenigen zeillen aufzuwarten umb meiner schuldigkeit nach sowohl zu dero avancement als auch bey abermahlig vorbeügangen Jahrwerel all ferner selbst desiderirende progressen, (und,) und prosperität zu gratuliren, und anzuwünschen nebst unterth. ersuchung, wan sich bey Ew. Ex^{ce}. /nachdeme vorhin göst. befand sein wirdt, welcher gestalt der Ruben Elias Gumperz zu Wesel, und ich alhier auf einig ungegründetes falsches angeben ohnlangst arrestirt, und nach gehalten unterschiedlich examina des arrests wied[er] entlassen worden sein, er Reuben Gumperz aber seither solcher entlassung wiederum de novo mit arrest belegt worden/ wie befreundter Levi Gumperz von Cleve, des ged. Ruben anzunehmen, unterth. auffwarten werde, selbem gnädiges gehör zu geben,

und pro administratione Justitiae/ deren Protector Ewer Excellence sein, doch gdt. recommandirt sein zu lassen, mithin mich und die meinige fernerhin in dero hohe gnad und Credit zu erhalten Ew. Excellence versichernd, daß er Ruben seine ziemlich schon an das Tag licht gebrachte unschuldt auf alle weiß wirdt suchen zu defendiren, und wirdt des mehrern der gd. Levi Gumperz Ew. Ex^{ce}. in aller unterth. hinterbringen wissen dahin mich beziehe, und verbleibe für die hierin fals erweisende hohe gnad ich sambt die meinige lebenslang höchstens obligiret, nichts mehreres wünschend, als nur das glück undt occasion zu erlangen worin zeigen könne, wie allezeit gewesen, und Ersterkandt verharrn nach Empfchl. Gottl" protection

Ewer Excellence

Unterth. treu gehorßte

Samuel Oppenheimer

Kaiserl. Factor u. Jude.

Wien, d. 29^t Jan. 98.

A czímzett nincs megnevezve.

Már február 2./január 22.-én intéztetett v. Fuchs Pál által egy levél a brandenburgi választófejedelem nevében a császárhoz azon kéréssel, hogy engedje meg, hogy Edelack, a kinek vádjai a személyéről terjesztett kedvezőtlen hiresztelések folytán a választófejedelmi kormány előtt gyanús szinben tűnnek fel, Berlinben szembesíttessék Gomperzzel. Edelack, úgymond azon levél, elment a császár udvarába, és kétséget sem szenved, hogy azért, hogy az említett zsidókra oly zivatart hozzon és őket oly zavarba ejtse, hogy ne csak a 3000 birodalmi tallért, hanem még sokkal többet, a mint ő maga már dicsekedett is vele, sok tonna aranyat fizessenek. („nach Kaisers Hof gemacht, außer allem Zweifel umb gedachten Juden da ein solch ungewitter zu erregen und Sie in solch embarras zu bringen, daß er nicht allein die 3000 Rthl., sondern auch ein viel mehreres, und wie er sich schon berühmet, viele Tonnen Goldes dabei luiren würde.“) Hogy azonban ezen rendszabály még nem jelentett hirtelen hangulatváltozást a berlini udvarnál és hogy nem szolgálhatott arra nézve bizonyítékul, hogy a választófejedelem elhatározta a hazug rágalmazásnak végre valahára véget vetni, azt azon tény mutatta, hogy Gomperz továbbra is ugyanazon szigorú őrizet alatt tartatott és hogy azt hitték,

hogy személyére nézve mindaddig kell magukat biztosítaniok, amíg a dolog teljesen fel nem fog derítettetni.

Mégis ezen intézkedés, a melyről úgy látszik, hogy nem maradt soká titokban, Kollonits főhadiszállásán úgy hatott mint egy súlyos csapás. És midőn még hozzá a császár a brandenburgi választó fejedelem ezen február 22.-én Bécsbe érkezett levelének vétele után már február 24.-én beleegyezését adta abba, hogy Edelack Gomperzzel választófejedelmi területen szembesíttessék, akkor a csalatkozott banda tehetetlen dühe a berlini titkos udvari iroda ellenében a legbecsületsértőbb gyanúsításokban engedett magának szabad folyást. — Schmidtnek egy fivére Berlinben azt mérészelte az állami titkos tanácsnak február 24.-én írni, hogy a választófejedelem levelét a zsidók bizonyára kicsalták, („seigewiss von den Juden erschlichen“), hogy a választófejedelemlnek a zsidóknak pénzen vásárolt hamis bizonyságai jutottak füléhez („mit Geld erkaufte falsche testimonia der Juden“) és hogy a titkos iroda collegiuma egészen komolyan a zsidók pártjára állott, és ügyüket felkarolta. („das Collegium der Geh. Cansleij habe der Juden Partey so crustlich embrassiret“). Schmidt maga már márcz. 1-jén azt jelenthette Barfussnak, hogy Kollonitsot Weselből értesítették, hogy az ottani zsidóknak a Bécsbe február 22.-én érkezett levélről már két héttel előbb volt egy másolat birtokukban, a mely külömben is, mint ezt ő maga is tudja, már két nappal közvetlenül megiratása után Gomperz Levivel is közöltetett Cleveben. Ugyanazon napon Edelacknak egy másik cinkostársa, Dombé, a ki mint magánzó élt Bécsben, jelentést tett a brandenburgi választófejedelemlnek Oppenheimer hatalmas pártfogóiról, a kinek követelése a császári udvari kamarán már 1697-ben is hét millióra rugott és azóta még növekedett. Hiába küldetett Kollonits Schmidt által mindig újabb és újabb gyűlöletes és borzalmas meséket Oppenheimerről Berlinbe, hogy ott mint azon gonosz ellenséget tüntesse fel, a kitől a császárnak minden áron iparkodni kell magát megszabadítani. Már előbb is, egy korábbi jelentésben¹⁾ tudta Schmidt közölni, hogy mennyire elhiszik Oppenheimer gyilkossági kísérletét a bécsi udvarnál, mert az ott hasonló és más bűnök miatt rossz hírben áll („wegen dergleichen und

¹⁾ [61. sz.]

andern delictis in übelm Beruff steht“) és hogy Kollonits van ügyének vitelével megbízva. Oppenheimer iránt, akinck még ez előtt véghez vitt sokféle égbekiáltó gyilkosságai és más gazságairól most világos adatok és bizonyítékok vannak kézben. („von dessen vor diesem verübten vielfältigen himmelschreienden Mordt- und anderen Uebelthaten itzt klare Nachrichten und Zeugnisse in Händen seien“), különösen azon vád emeltetett volna még, hogy ő és mások számos éven keresztül a császári és brandenburgi tartományokból sok és nagy tömegekben czipeltek el régi pénzt, ezüstöt és más hasonló értékeket, és helyette sok rosz és hamis pénzt hoztak be, és ezen műveleteknél nagy mértékben sikkasztottak is. („Er und andere mehr hätten viel Jahre her aus denen Kayserl. und Brandenb. Landen viele und grosse Summen altes Geld, Silber und dergleich geschleppt und dagegen viel schlechtes und betrügliches Geld wieder eingeführt und wären darunter genugsam Unterschleife gebraucht worden“). Február 22. 12-én magának a választófejedelemnek írta Schmidt, hogy tegnapelőtt Oppenheimernek egy nagy családja 400,000 frtnyi értékben jött nempfénnyre, és hogy most már Edlack vádjai következtében szívesen oda adja mindenét, amije van, csak hogy magát megmenthesse, valamint a bécsi zsidók is most nagy összeg pénzt fognak arra áldozni, hogy a kelet felé való kereskedést megtarthassák kezeik között. Hogy mennyit kell adni Kollonitsnak ezen képzelgéseire, azt III. Frigyes nemsokára Lajos Vilmos badeni örgrófnak egy leveléből tudta meg, a melyet ez Augsburgból márczius 9-én írt hozzá. A dicsőséggel övezett hadvezér, a török háborúk hőse, a szlankameni győző, a birodalmi hadak parancsnok-altábornagya, bádeni Lajos maga lépett közbe tanuságtételével és meleg kérelmével az oly sok harcztéren kipróbált és helytállott Oppenheimerért és az oly ártatlanul fogságban tartott Gomperzért.

Durchleuchtigster Hochgebohrener Fürst, freundlich willgeliebter Herr Vetter,

Aus dem an die Röm. Kayl. Maj. von Ew. Ed. abgelaßen, und mir communicirten schreiben habe ich über vorhin zimlich genau gehabte Information von des so genannten Major v. Edlackh zu der Oppenheimer gänzlischen ruin angesehenen falsch- und leichtfertig

angeben, den wahren Verlauff der sachen vernohmen, auch anbeñ ersehen, was Euer Ed. zu fernerer gerechtsamen untersuchung der sachen gegen die Röml. Kayl. Mañ. sich anerbotten; Weillen ich nun nicht zweifle aus hoch vernünftig angeführter raison, diser liederliche Kerl Elackh aller apparence nach zur Confrontation mit dem unschuldigen Juden Gumperts, und was zu ausführung diser Inquisition mehreres deme anhängig, nacher Berlin werbte folgen müssen: So habe Euer Ed. dinstlichst- und freuntvetterl: auch Inständigst bitten wollen, In der sachen, gleich dieselbe ohnedem ganz geneigt findte pro aequitate schleinigst verfahren zu lassen, immaßen forderist denen Oppenheimer an restabilirung Ihres durch solche Ehrenvergeffene Imputation verlohrenen Ehr undt Credits alles gelegen undt dadurch hauptsächlich, und alleinig wid[er] aufgeholfen werden kan.

Ich finde mich villfältig obligirt diser der Oppenheimer zu Ihren gänßlichen untergang gereichende angelegenheit, da solche unausgemacht bleiben solte, anzunehmen, Indem dieselbe schon vor lang Jahren unter Commando Meines nunmehr in gott ruhenden Herrn Betters Marggrafen Herman zu Baaden Ed. absondlich beñ der Eroberung Philipsburg, obwol man Ihme auch damahl vill imputiren wollen, aber mit wahren Grund nichts aufbringen können. Zu Beförderung des publici, und Ihrer Kayl. Mañ. Diensten sich sehr wohl und nützlich gebrauchen lassen, sondern auch wehrend Zeith, als ich die Ehre habe, der Röm. Kayl. Mañ. Armeen in Reich und Hungahren zu commandiren zu allen Zeithen dheitlich? da andere nicht aushelfen wollen oder können, durch Ihren Credit solchergestalten an Hand gegangen, daß ich auch mehrmahlen Ihren Eüßer, und guten willen allerhochst- und hohen orth anzurühmen bewogen worden: und daher, auf Vernehmen daß sey Oppenheimer zu ihrem höchsten nachtheill, schimpf und schaden gefänglich eingezogen wordten, neben vills andere denen diser Juden aufrechten Handel und Wandel bekant war, auch sehr beklaget, dan ich gleich ob es sich schon fundiren, und Ein ander schwerlich dargethan wordten wird, von selbigen nach so villfältig mit Ihnen gehalten negotijs anderes nichts sagen kann, als daß ich sy vor das gemeine weesen iederzeith ehrlich, und wohl Intentionirt gefunden, also Billig und gern zu Ihrer vollkommen und solchen Satisfaction verhelfen und geholfen sehen möchte, gleich Ein solch Capital delictum wordurch das gesambte publicum hette leyden können, meritirt, dan nechst

deme daß die Justiz in dergleich fall ohnverantworttlich nicht versaget werden kan, also Es auch zu einem gar üblen Exempel dienen würdte, wan dergleich calumniant wie diser Betrogene Edelack wahrscheinlich ist, Ehrliche leuth bloß inniciren¹⁾, nichts Be- weisen, und darzu ohngestraft bleiben sollte: Dahero Euer Ed. mich zum höchsten obligiren werdten, da sy meine hiemit in allem nach- truckh in favor des Gumperts und der Beedlen| Oppenheimer Be- schehendente Interposition statt finden lassen, und anbey belieben werdten wollen von dem ferneren verlauff Einige weitere Commu- nication zu thun, wofür Euer Ed. zu anderwertig gefälligen Diensten mich alzeit willig, und ohnermüdet finden lassen werdte, als der ich ohnedem bin, und nechst meiner Empfehlung stets verharre

Ew. Ed.

dienstwilligster

Mugspurg d. 9ten

treuer Better

Marty 1698.

Louis M vBaden

An Seine Churfürstl. durchl. zu Brandenburg.

Ez volt tehát azon Kollonits kegyelméből gyilkos és államrontó Oppenheimer Sámuel, a kiért nem restelt egy igazi, félelem és gáncs nélküli lovag, egy oly tiszta becsületű és oly nyílt szabadságszeretetű férfiú, mint az örgróf, a császárnak ezen számos csatákban jobbkeze, az őszinte részvét és megtisztelő elismerés hangján szót emelni. Valószínűleg megtudta az örgróf, hogy Edelackot Bécsben elejtették és hogy az minden napon várhatja hazaküldetését. Edelack le- veleiből is egészen világosan kilehetett azon érzést olvasni, hogy lábai alatt már inog a talaj. Oly göresösen kapaszkodott bele Kollonits kabátszárnyaiba, hogy rettegve nézett azon napok elé, a melyek tartamára Kollonitsnak márczius második felében Pozsonyba kellett utaznia. Márczius 19./9-én azt írta Barfusnak, alig titkolhatva el nyugtalanságát, hogy a bibornok daczára a hamis és megvásárolt tanúknak, akik Edelack ellenében beidéztettek, továbbra is pártolni fogja ügyét a császárnál. Ugyanazon napon a választófejedelemhez is ri- mánkodott, hogy ne adjon rágalmazóinak hitelt. Tíz nappal később Schmidt márcz. 29./19-iki Barfushoz írt levelében a zsidóknak rójjá fel, akik a bibornok távolléte alatt a bécsi udvarnál azon fáradoztak, hogy Edelack Berlinbe kül-

¹⁾ Denunciren

detik szembesítés végett. És tényleg még márczius hónapban annyira jutottak vele, hogy Bécsset elhagyja és Berlinben jelentkeznek.

Kollonits természetesen, daczára annak, hogy napról-napra szaporodtak annak jelei, hogy a császárt álomlátásainak meg nem nyerheti és hogy már körülbelül az utolsó szálak is keresztül voltak vágva, a melyeken Edelack hitele még csüggött, nem szünt meg a brandenburgi udvarral közvetlenül és Schmidt által is tovább is úgy tárgyalni, mintha Oppenheimer megsemmisítése elhatározott dolog volna és minden lépés, mely ehhez vezet, a császártól minden jutalmat várhatna. Nagyon nehéz volt neki kedvelt eszméjétől megválni, mintha csak varázsszerekre tett volna szert a zsidók újabb kiűzésére. Hogy mily kevésbé tudott megszabadulni még később is a zsidóktól való kisérteties félelmétől, a mely 1670-ben őt arra indította, hogy Bécsből és Alsó-Ausztriából történt kiutasításukhoz oly nagy mértékben járuljon hozzá, azt hirdeti munkája „Einrichtungswerk des Königreiches Ungarn“ bizonyítja, a melyben 1689-ben is megemlékezett a zsidókról atyai gondoskodással. Községeik akkor el voltak szegényedve és szétszóródva¹⁾, ő azonban csakis fájdalommal emlékezhetik meg róla, hogy egyáltalában megtüretnek, ámbár nemcsak hogy alkalmat nyujtanak és köpönyegül szolgálnak sokféle bűnöknek és gazságoknak, hanem még állandó országos csapásnak, a szegény alattvalók elerőtlenítésének és minden jó rend elrontóinak lehet őket nevezni; minélfogva minden módon oda kellene hatni, hogy ezen apostoli királyság ezen szeméttől és pizsoktól megtisztíttassék. („obſchon ſolche nicht allein gelegenheiten beſerderen und Tethmändl ſeindt viller Sündt und Laſter ſondern auch quoad politicum ein ſtätter Landtſchaden, Entfräfftigung der armen Unterthanen und Verwucherer aller guten Polizen können genannt werden; daß daher dieſes apoſtoliſche Königreich von ſolchen muß und muß zu reinigen auf alle weiß zu trachten“). Még mindig arról álmodozott felhevült képzeletében, amiről egykor bécsi áldozatai ellen, hogy a zsidók által sok ezer bűn és gaztett, titkos gyilkosságok és kereszténygyermekes elsikkasztása vitetik végbe. („viel tauſendt Sündt und Laſter auch heimliche Mordtaten und Vertuſchung deren

¹⁾ Lásd közleményemet a Revue des études juives-ben XXI, 139.

Chriſtenfinder impune verübet werden"¹⁾). Ismét, mielőtt 1670 óta egy emberöltő elmúlt volna, megszállotta a jámbor kívánság tisztogatni („zu reinigen“), amint ahhoz ő értett, vagy amint azt Schmidt 1698. április 12./2-án Barfusnak világosabban megnevezi, a zsidókat az országon kívül tudni („die Juden aus dem Lande zu haben“). Ezen buzgalmában légi szálak után kapkodott, a melyeknek a zsidók számára kötélül kellett volna szolgálniok.

Ia azonban a brandenburgi választófejedelem, a kinek az utolsó években kevés oka volt a bécsből jövő ígéretek iránt bizalmat táplálni, sőt inkább minden előzékenységben a császári udvar részéről kételkednie kellett, mégis rá hagyta magát venni²⁾, hogy onnan eredő biztatásokra valamit reméljen, úgy azon lecsillapíthatlan vágya mellett, hogy Schwiebus visszaadásának még emlékét is eltörölje, különösen a bibornoknak a jámbor császár fölött gyakorolt hatalmában való hite, a katolikus egyházfejedelem sokat ígérő szolgálataira való ki-látások voltak azok, a melyek őt vezették. A mily jelentősége volt később a Wolff néven ismert³⁾ von Lüdingshausen Frigyes jezsuita atyának a bécsi udvarnál III. Frigyesre nézve a porosz királyi korona megszerzésénél, azt most a pillanatban a császár világi és makacs tanácsosaival szemben a Kolonitssal mint annak egyházi barátjával és megbízottjával való összeköttetés látszott ígérni. Ez előtt kellett tehát Schmidtnek egy a választófejedelemnek 1698. márcz. 17./7.-én hozzá mint biztoshoz intézett rendelete értelmében, ura beleegyezését kinyilatkoztatni ahhoz, hogy Gomperzet a sziléziai határig kiszolgáltatja, azon kikötéssel azonban, hogy ezt még ne tekintse előleges ítéletnek. Mindamellett azt is követeli, hogy a zsidónak elszállításával egyidejűleg, az elvesztett nagy előny némi kárpótlásaképen a schwiebusi kerület, amint előbb is az övé volt, ismét átengedtéssék és oly módon átadassék neki örökre, hogy neki, követőinek és utódjainak maradjon minden esetleges későbbi ellenigények nélkül, még ha a zsidó Gomperz semmit sem, vagy legalább annyit

¹⁾ Maurer, a. i. h. 275.

²⁾ V. ö. v. Fuchs Pál nyilatkozatát Příbram A. F.-nél, Oesterreich und Brandenburg 1688—1700, 126 l. 1. j.

³⁾ U. o. 141. kk.

nem vallana, a mennyire Ő Felségének jelenlegi céljához szüksége volna. („daß pari passu bei Ablieferung des jüdens zu anigem dedomagement des großen Lucri cessantis, der Schybusische Kreiß, so wie Wir selbigen vorhin gehabt, wieder abgetreten würde und dergestalt auff ewig übertragen würde, daß Uns, Unsern Nachkommen und Successoren derselbe Kreiß beständig und ohne anige weitere gegen= praestitution verbleibe, wenn schon der Jude Gumperts nichts oder doch so viel nicht aussagte, als zu Ch. Mant. darunter führenden Zweck dienen mögte“). A katolikus lakóknak nem kellene félniök, mert ha ő a kerületet visszakapná, a legcsekélyebb változást sem hozná be, a mely által az országnak törvényeit, szabadalmait és ősi szokásait akár a szent, akár a világi dolgokban megsértené, („Statutis privilegiis und wol hergebrachten observantz des Landes, es sei in sacris oder Profanis einigermassen“) és ez iránt hajlandó volna, bármily kért biztosítékot megadni. A császár parancsára Kollonits által kilátásba helyezett harmadrészével az Oppenheimerre kivetendő pénzbüntetésnek megelégszik, csak Schmidtnek vagy más erre felhatalmazandónak engedtéssék meg, hogy a pör tárgyalásánál végig jelen lehessen. Ezen feltételekbe való beleegyezés, különösen pedig Schwiebusnak tényleges átadása nélkül nem fogja Gomperz zsidót kiadni. („Ohne obiger conditionen Zustehung nun, vornehmlich ohne würfliche abtretung von Schwiebus, werden Wir den Juden Gumperz nicht ausantworten“). A megígért harmadrészért Liegnitz, Wohlau és Brieg követelendő zálogul, a Schwiebusi kerületet illetőleg pedig a császárnak egy határozatát kell kieszközölni és később formaszerű szerződés készítésére törekedni. A bécsi udvarnál ezen ügyről, a melyben a legmélyebb hallgatás volt ajánlatos, Kollonitson kívül senkinek sem volt szabad említést tenni. Még a császár és választófejedelem közötti levelezés is a Bécsben székel brandenburgi követnek tudta nélkül közvetített ezen ügyben a bibornok által. Így írta pl. ez márczius 31-én Pozsonyból Frigyesnek, hogy legközelebb már átfogja levelét a császárnak adni. Ezen összeköttetésnek szorosságába és melegségébe, de egyszersmind azon ígéretekre is, a melyeket Kollonits merészelt tenni, enged azon levél egy tekintet vetni, a melyet a választófejedelem indittatva érezte magát a szolgálatkész bibornoknak április 12./2-án írni:

[Választófejedelmi levél Kollonits bibornokhoz].

Hochwürdiger

Aus Ew. Ed. fr. schreiben vom 31. Martij habe ich mit allem danck ersehen, wie gar willfährig dieselbe übernommen, Jhro Kayserl. Maht. mein letztes schreiben, so Ew. Ed. aus besonderer confidentz recommandiret, Selbst zu behändigen und nechst dem Interesse von Sr. Maht. das meinige zu befördern. Ich bin auch, da solches meistentheils einerley und in so guten Händen ist, deshalb ganz beruhiget, und sonsten hierin eines guten ausschlags als auch in alle wege versichert, daß Ew. Ed. diese, mehrmahlen sowol dem Publico als Beider Häuser Convenienz ersprießlich befundene genaue liaison auff's neue zu verknüpfen, bemüht sein und sich dazu dieser gelegenheit bestens bedienen werden. Meines theils will ich auch Ew. Ed. rühmlichen intention mit aller möglichen facilität, und Proben meiner beständigen devotion, gegen Jhro Maht. und dero Erzhauß getreulich zu hülfe kommen, und nicht weniger die von Ew. Ed. mir erwiesene sonderbahre affection und freundschaft, als welcher ich mein und meines Churf. Hauses bestes ferner angelegentlich empfehle, danckbahrlich zu erkennen stets geflißen und mit estime und ergebenheit verbleibe

Ew. Ed.

Cölln, d. 2. 12. April 1698.

(?)

An

den Cardinal Graffen
von Collonitsch.

Midőn Kollonits III. Frigyesnek kéziratával Lipót császárhoz Bécsbe visszatért, már Edelacknak el kellett volt távoznia. De ez nem akadályozta a bibornokot abban, hogy ügyének jó sikerébe vetett bizalmát megtartsa és hogy a berlini udvarral még mindig azon feltevés alapján tárgyaljon, mintha a császár még mindig hajlandó volna onnan eredő engedményekért vizontszolgálatokkal fizetni. Schmidt és Kollonits most még jobban csatlakoztak egymáshoz és biztosították egymást kölcsönösen azon nagy és hű szolgálatokról, a melyeket mindegyik a maga udvaránál, közös ügyükben teljesítettek, és minthogy oly tények, melyek reménynyel tölthették volna el őket, hiányzottak, hiedelmekkel vigasztalták magukat. Április 12./2-án értesítette Schmidt Barfust,

hogy Kollonits mennyire iparkodik továbbra is csak a császár és a brandenburgi választófejedelem érdekeit ápolni és a zsidókat az országból kitenni („dann auch die Juden aus dem Lande zu haben“). Amint elbeszéli, Oppenheimer nemrégiben a császár gyóntatóatyját, az akkor jezsuita pater Menegattit akarta néhány ezer arannyal megvesztegetni („corruppiren“), természetesen eredmény nélkül, de ezáltal a császár előtt, akinek erről jelentést tettek, csak saját és cinkosai rossz lelkiismeretét és gonosz ügyét mutatta be annál inkább („sein und seiner Complicen böses Gewissen und faule Sache so viel mehr decouvriret“). Edelack hazaküldetésének kényelmetlen tényét Schmidt Barfushoz április 16./6-án intézett levelében mint teljesen jelentőség nélküli dolgot oda tudta magyarázni, hogy a császár beleegyezik abba, hogy Gomperz brandenburgi területen szembesítessék Edelackkal, akinek azután az erre vonatkozó jegyzőkönyvvvel vissza kell térni Bécsbe. A további lépéseket pedig a császár fenntartja magának. De már itt nem bírja Schmidt azon benyomást eltitkolni, mintha a bécsi udvar a pör megkezdésének gyűlöletességét a brandenburgira akarná hárítani. A császár ezen magatartását illetőleg egyéb okok mellett egy még sokkal fontosabb tekintet („eine noch weit mächtigere andere raison“) volt irányadó, a mely Kollonits által csak kevés szóval jeleztetett („mit ganz wenigen Worten bedeutet worden sei“), és a melyet ő, Schmidt, a brandenburgi udvarhoz leendő visszatérte után szóbelileg fog közölni. Gomperzet persze még most is, sőt ezentúl még inkább kellett mint fontos személyiséget feltüntetni. Kollonits tehát azzal biztattatta a választófejedelmet, hogy nem lesz nehéz Oppenheimertől vallomást kieszközölni, mihelyt majd Gomperz a maga részéről vallott. Az intés egészen világos volt, de Schmidtnek még más célzásokat is kellett tenni, hogy miként lehetne a spandau foglyot vallomásra kényszeríteni. Ha makacs volna, akkor, úgy vélekedik Schmidt ezen Barfushoz írt levelében, meglehetne fenyegetni azzal, amit Cölnben vétkezett („zu Cöln pecciret“) és még példás megbüntetést lehetne neki azért is kilátásba helyezni, hogy merészelt a választófejedelem fenséges magas személyével hamis tanúbizonyságok által visszaélni, amiért is Ő Főnsége a választófejedelem annyira megharagudott, hogy visszavon-

hatlanúl elhatározta, e miatt az összes zsidóknak országában az oltalmat felmondani. De siralmasan végződik ezen levél azon vallomásban, hogy a császár nagyon súlyosnak találta („viel zu schwer gedeucht“) Schwiebus átengedését. Ezek tehát még mindig ugyanazon álmodozások és képzelgések voltak, melyek a választófejedelemnek a császárhoz 1698 február 1-én írt levele következtében Kollonitsban és híveiben támadtak. Szeplőtlen ember lehetett ez a Gomperz Ruben Éliás, ha minden ravaszság daczára sem lehetett mással fenyegetni, minthogy bűnül fogják néki beszámítani, hogy a választófejedelem indíttatva érezte magát a Spree melletti Cölnből állítólag oltalmában közbenjárni.

Már akkor, midőn Oppenheimer Sámuel fölösleges levelét írta Berlinbe és elkezdtek hiresztelni, hogy miként szorúlt sarokba Gomperz R. É. Emmerichben lakó fivérének levele által, tett Schmidt Barfusnak jelentést azon tonna aranyokról¹⁾, a melyeket a brandenburgi zsidók a választófejedelemnek felajánlottak. Oppenheimer, azt jelentette Schmidt, egy bizonyos miniszternek azt írta Berlinbe, hogy a választófejedelem minden lehetségest meg fog kapni, hacsak Gomperz nem Bécsben, hanem Brandenburgban fog szembesíttetni. Most már Edelackot elvitték Berlinbe, a fogva tartott Gomperz kiszolgáltatásáról szó sem volt többé, de ezt mindamellett sem a zsidók aranytonnái vitték ki, mert sőt inkább Schmidt megdicsérte Barfust Kollonits előtt azoknak szerencsés visszatartásáért. Ő ugyanis, mint azt április 9-iki levelében Barfussal közli, Kollonitsnak tudtára adta, hogy hány tonna aranyot kaphatott volna a brandenburgi választófejedelem, ha el akarta volna őket fogadni, és hogy miként tudták ezt egyedül Barfus és egy másik előkelő miniszter, egy nagyméltóságú főkamrás („ein sicherer vornehmer Ministre, des Herrn Obercammerhern Excellence“), a kitől ő, Schmidt ezen adatokat állítólag nyerte, mások ellenében, kik mellette voltak, megakadályozni. Ezen, a berlini udvarnál szerzett érdemekkel azután saját maga és Kollonitsnak a bécsi udvarnál szerzett érdemeit állította Schmidt párhuzamba. Még mindig tesz jelentést a schwiebusi kerület ügyében folytatott komoly tár-

¹⁾ [68. sz.]

gyalásokról is, és hogy miként tudott ő a vallásos kérdésben („wegen Religionspunkten“), azaz a katolikus lakosok miatt támasztott nehézségekre oly kielégítő felvilágosításokat adni, hogy többé semmi ellenvetést sem lehetett emelni. Hogy a császárnak a dolgot megédesítse („zu versüssen“), kilátásba helyezte néki, de természetesen nem kötelező formában a berlini udvar előzékenységét a birodalmi hűbér elfogadása („wegen Empfahung der Reichslehen“) és az iránt, hogy ő Felségének Mecklenburgért elégtétel adassék („wegen Mecklenburg Ihro Maj. satisfaction widerfahren zu lassen“). Tényleg megmaradt a császárnál némi kedvetlen érzés Brandenburg iránt még azóta, hogy az ő biztosa, midőn beleavatkozott a Güstrow ág kihalásánál Mecklenburgban támadt zavarokba, erőszakosan eltávolíttatott és így a császárnak, mint a birodalom fejének tekintélye megsértetett.¹⁾

De a császártól magától semmi kétségtelen jelet sem lehetett arra nézve kieszközölni, hogy tényleg bele akarna egyezni a nála különben oly sokat kieszközlő Kollonits terveibe; sőt inkább annak valószínűtlensége nőtt napról-napra, hogy rábeszélhessék, és nem lehetett ezt hosszabb időn át eltagadni daczára mindazok ellenkező állításainak, akik a dolgot másként akarták. A császárnak ápr. 12.-iki levele a brandenburgi választófejedelemhez, a melyet Kollonits egy Barfushoz intézett kísérőlevéllel látott el, tulajdonképen kitérő választ tartalmazott, a mely minden fontos tárgyat hallgatással mellőzött. A választófejedelem levele és Schmidt jelentése folytán, így hangzott az eléggé üres levél, az utóbbival Kollonits bibornok által közölte véleményét a Gomperz ügyről a brandenburgi udvarral való továbbközlés céljából. Tehát Oppenheimer-kérdés nem létezett többé a császárra nézve. Az osztrák adósság tehernek az állam első hitelezője vagyonának elkobzása által leendő lerázása, a mi Kollonits képzelését hevítette, nem felelt meg az ő ízlésének. Nem Földnélküli János²⁾ volt ő, a ki leggazdagabb zsidó alattvalójának kihuzatott fogaiért annak pénzével fizetteti meg magát, nem

¹⁾ v. Ranke I., i. m. 426.; Příbram, i. m. 126. Mecklenburg-Güstrowi Gustáv Adolf 1695. október 26-án halt meg, l. Allg. Deutsche Biogr. I., 120.

²⁾ Graetz, Geschichte der Juden VII., 17.

is volt ő Szép Fülöp¹⁾, a ki zsidó polgárait kiűzi országából, hogy vagyonukat megtartsa magának, és a Templomosokat pörbe fogja és megsemmisíti, hogy akadálytalanul fosztogathassa ki a templomokat; oly fejedelem volt ő, ki boldogabb volt, ha adott, mint ha kapott, Habsburgi Lipót császár, a kihez eredménytelenül közeledhetett csak a kísértő, hogy a zsidóknak járandó tartozások megszüntetésével fizessen. Ha valószínűtlen is az, a mit Schmidt Barfusnak írt, midőn még azt hitte a pörről, hogy a birodalom zsidóságának legnagyobb része bele lesz bonyolítható („der meiste Theil der Judenschaft im Röm. Reich mit föunte impliciret werden“), hogy a császár adott szava ellenére a bibornok tanácsára („gegen sein gethanes Votum auf persuasion des Kardinals“) Oppenheimert és azután más zsidókat is felvett székvárosába és most amiatt nyugtalanságban van; úgy egy másik császári szó, a melyet ugyancsak ő jegyzett fel, a hihetőség minden jelét magán hordja, hogy t. i. a császár az Oppenheimer ügyet a brandenburgi választófejedelem tekintélyével és segélyével („mit Autorität und Beyhülfe“) be akarja fejezni, hogy ne mondják, hogy ő pörbe fogással és elkobzással fizet („mit Prozess und Confiscation bezahle man“). E szerint teljesen oly színezete volt a dolognak, mintha a császár, akit a Schwiebusi kerületnek most újra felidézett visszakövetelése is elkedvetleníthetett, megbánta volna, hogy a Kollonits által politikai eseménynyé felfűjt koholmányban csak egy perczig is hitt.

Edelacknak Berlinben való jelenléte kevésbé volt alkalmas a várakozásokat kielégíteni, a melyekkel a brandenburgi udvar viseltetett ügye iránt. Most nagyon jól járt vele, hogy a két udvar közötti tárgyalások még semmi eredményre sem vezettek. Nem lehetett börtönbe vetni, a hová az elene beérkező jelentések szerint kétségkívül való volt, ha csak a pörnek idő előtt nem akartak véget vetni. Époly kevésbé lehetett Gomperzet szembesíteni mindaddig, míg Bécsből vizionszolgalat gyanánt ígéretet nem tettek. Ő azonban megérezte, hogy nagyon is hamar ráuntak és hogy jelenléte terhes és kinos benyomást gyakorolt. Bécs fölött, amint v. Schwerin Ottó, az ifjabb, április 16-án Barfusnak írta,

¹⁾ Schottmüller, der Untergang des Templerordens I. 15. kk., 575 kk.

keveset lehetett tőle hallani; ott Schmidt szerepelt mint ezen ügy tulajdonképeni intézője, a kinek Edelack csak mint főtanú állott oldala mellett. Ezen kényelmetlen helyzetből az által iparkodott Edelack megszabadulni, hogy kifejezte abbeli kívánságát, hogy vissza utazik Bécsbe, és ott, mint Schwerin április 19-én Barfusnak írta, Schwiebus miatt a választófejedelem érdekében tárgyalásokba bocsátkozik. Ő maga is nagyon jól tudta, hogy ajánlata mily nevetséges; elég volt Bécsben azon egy alkusz is, a kinek küldetése, mint már kezdték észrevenni, minden nap végét érhetne. Még április 26-án küldött ugyan a brandenburgi választófejedelem Schmidtnek Bécsbe egy intézkedéseket tartalmazó levelet, a melyben Gomperz még mindig rendelkezésére bocsáttatik a császárnak, az Oppenheimer féle büntetéspénz harmadrészéről lemond, és már csak a schwiebusi kerület harmadrészének átengedését kéri, de az alkudozás tárgytalan lett, a jég, a melyre építhetni reméltek, elolvadt.

Gyorsabban, mint még az összes előjelek után is lehetett volna várni, jött Kollonits minden tervére a végromlás és egyszersmind legélesebb megvilágítása mindazon sötét rágalmaknak, a melyeket oly buzgón iparkodtak Oppenheimer felől Berlinben elterjeszteni. Április 25-én nemcsak az Oppenheimer ellen indított pör szüntettetett meg, hanem a letett óvadékösszeget is visszaadták neki, a mi nem jelenlett mást, minthogy Kollonits minden üldözése daczára is a császár ismét kegyébe fogadta. Kevésbbé Kollonits, mint inkább maga a császár iránti tekintetből történt, a ki általa ezen ügybe belesodortatta magát, hogy az Eylers János¹⁾ által ez iránt kiállított császári parancs tartózkodó, szinte visszafojtott hangon van tartva:

Von der Römisch. Kayserl. „auch zu Hungaren und boheimb Königl. Majest. Ertzherzogen zu osterreich unjeres Allergnädigst Herrn, wegen dero respective Factoren und Hoffjuden Samuel und Immanuel Oppenheimer hiemit anzuzeigen. Demnach dieselbe zwar wegen eines wieder den Juden Wertheimer bestellten assassinij angegeben, und beschuldiget, auch ein Caution unter Hand und Pitschaft, daß sie jedes mahl sich vor gericht stellen, wiedrige fals haab und guth verlohren haben wollen, den 5.ten Octob. vorige Jahrß einzulegen

¹⁾ Maurernél i. m. 330 l. hibásan: Eitersch; v. ö. 44.

angehalten worden, solche beſtellung aber aus dem, was derent-
wegen vorkommen, rechtl. nit eruir, noch abgenohmen werden
können. Als haben Allerhöchſtgd. Ihre Kaiſerl. Majeſt. ihnen
Oppenheimer den Credit wiederum zu Stabiliren, allergdſt be-
williget, und anbefohlen, daß man vorbemelte Caution wiederum
zu ruck geben, und ausfolgen laſſen ſolle, allermaß auch hiemit
beſchicht, deſſen man Sie erinnern wolle .

Denen Kaiſ. Reſp^e
Factorn undt Hoff Juden
Samuel Oppenheimb
undt Emanuel Oppen-
heimb zuſtellen.

Per Imperatorem
d. 25t Aprilis 1698.
Johann Eylers.

Ebben majdnem bosszús és ez által még határozottabb
szavakban ismertetik el Oppenheimer ártatlansága, de Ber-
linben még mindig kezükben tartották a gyújtózsínórt azon
aknához, a melyből a löport már kiszedték. A sors hulláma,
a mely Gomperz Ruben Éliást hátára emelte és a spandau
várbörtönben letette, visszahuzódott és elvonúlt, ő azonban
tovább maradt fogságában tehetetlenül elfelejtve. A hír, a
mely most Bécsből börtönébe hatolt, új reményt kölcsönzött
neki. Május 2-án kérő levelet intéz a választófejedelemhez, a
melyben az Oppenheimer, de egyszersmind az ő ártatlansá-
gát is kimondó császári rendeletre hivatkozik, a melyben az
is bebizonyíttatik, hogy Werthheimer meggyilkoltatásáról
senki Edelacknak egy szót sem szólt és hogy ily terv egy-
általában meg nem kísértetett. A miért is ezt meg kell bün-
tetni, őt magát azonban, hacsak kereskedelme végromlásnak
ki ne tétessék, szabadon kell bocsátani fogságából, a melyet
ártatlanul szenved oly régóta Spandauban. Ezen kérvény a
clevei országos rendeknél, amint gondolni kellett volna, ha-
tásos támogatásra talált. Nejének egy kérő levele által megin-
dítva május 29 és 30-án tartott gyűlésükből felterjesztést in-
téztek a választófejedelemhez, el nem mulasztva, hogy me-
leg szavakban emlékezzenek meg becsületességéről és az
ország körül szerzett érdemeiről. Kérik, hogy részre-
hajlatlan igazságot szolgáltatassanak neki és, amit különben
ha jobban lettek volna értesülve, nem kellett volna tenniök,
hogy ne küldjék Bécsbe. Ezen közbenjáró kérelemre és
családjuknak az udvar előtt is jól ismert, a clevei her-

czegségnek és a marki grófságnak oly sok év óta becsülettel teljesített szolgálataira hivatkozva, minthogy nemcsak annak hitele és keresete, hanem az övéké is koczkán forog és kereskedelmi összeköttetések kiterjedtsége folytán országos érdekről is van szó, a fogolynak fivérei és rokonai is könyörögnek III. Frigyeshez, hogy mivel úgy látszik, hogy a császár az ármánykodásnak véget vetett, legalább ideiglenesen bocsássa Gomperz Ruben Éliást szabadon óvadékos-szeg és azon kijelentés alapján, hogy bármely időben kész újra jelentkezni. Ezen kérelemhez a clevei kormány is csatlakozott a maga részéről azzal, hogy a választófejedelem tekintettel az egész Gomperz rokonság folyamodványára és a Weselben összegyűlt clevei országos rendek pártoló felterjesztésére, Gomperz R. E. ügyét minél előbb elintézni kegyeskedjék. Ha mindezen kérelem nem tudott meghallgatásra találni, úgy most egy körülmény járult hozzá, a mely alkalmas volt szánakozó részvét felidézésére. A fogság aláásta a fogoly egészségét és kimerítette erejét. A brandenburgi-választófejedelemi tanács és Weise udvari orvos május 30-án bizonyítja, hogy Gomperz betegeskedik és ápolónőre van szüksége. Egy május 31-én a választófejedelemhez intézett folyamodványban azon kegyelmet kérte Gomperz Ruben Éliás neje magának hogy ő ápolhassa kétszeresen szerencsétlen férjét. Junius 2-án Spandau parancsnoka, v. Bülow bizonyítja egy jelentésében a választófejedelemhez, hogy a fogoly beteg és rászorúl az ápolásra. De ez még mindig nem volt elég ok, hogy a semmi által meg nem okolt, és most már kétségtelenül czélnélküli, mert semmit sem ígérő fogságot megszüntessék vagy megrövidítsék. Ugyanis épen azon hitben voltak, hogy Gomperzet még most sem nélkülözhetik és hogy újabb bécsi utasítások esetére, a melyeknek lehetőségét Kollonits tanácsolta továbbra is szemügyre venni, ezen túl is biztos őrizet alatt kell tartaniok. Hét mult el hét után, a nélkül hogy a foglyot Spandauban csak egyszer is kihallgatták vagy Edelackkal szembesítették volna. Még mindig a Bécsbe való kiszolgáltatásra tartották készenlétben, amit pedig ott senki sem kívánt, és addig tartották vissza a császár szabad rendelkezésére, míg végre ez elhatározta magát, hogy a fölöslegessé vált szolgálatkésztséget végre félreérthetlenül

visszautasítsa. Julius 19-én azt írta a brandenburgi választófejedelemlnek, hogy Gomperczet egyáltalában nem kell már Bécsben Edelackkal szembesíteni, a kit ő még márcziusban küldött ezen czélból Berlinbe. Csakis ezen szembesítés eredményéről kell Bécsbe jelentést tenni és az ügyet gyorsan lebonyolítani.

19. Juli 1698.

[A császár a választófejedelemlhez.]

„Imperator wegen Gumperts Examinirung.“

Ausfertigung, gez. Leopoldt.

Durchleüchtig= Hochgeborner, Lieber Dheimb, und Churfürst.

Euer Abd. wird zweifelsohne annoch erinnerlich sein, was Ich an dieselbe unterm 11. Februarii dis jahrs wegen des Juden Gomberts geschrieben, Es mögte nehmlichen die allem ansehen nach, vergebentliche personal stellung nach Wienn unterlassen, herentgegen dieser Jud alda in loco über die eingesichichte indicia examinirt, mit dem Edelack confrontirt, und so dan, was herauskohnen wurde, hieher communicirt werden. Weilen nun der Oppenheimer dahier in großen Eiferungen steckhet, und seinen credit zu salviren bittet, besagter Gomberts auch dahin angewiesen ist, daß beÿ Euer Abden er seine behelff anbringen, und außführen solle; Alß bleibt die Sach zu deroßelben völlig remittirt. Worzu unter andern mich Euer Abd. den 1. Febr. wider bemelten Edelack abgelassene nachrichten bewogen. Und ist er Edelack dahin zu reisen, noch im Martio von meiner Hoff Cammer abgefertiget worden. Solchemnach ersuche Euer Abd. hiemit Freündt= Dheimblich und gnädigst, Sie wollen verfügen, daß der handel wegen des Gomberts der Justitz gemäß schleüinig befürdert, und außgemacht werde. So Ich auf begebenheit zuerwidrigen bedacht bin; Verbleibe deroßelben mit beharrlichen Freündt=Dheimbl. willen, Kay. Hulden und allem güten forderist wohlbengethan. Geben Wienn den 19. Julii 1698.

Euer Abden

Guetwilliger Dheimb
Leopoldt.

Hanem hogy az egész ügy, mint a bécsi udvarra nézve teljesen befejezett és egyszer s mindenkorra elintézett tün-

jék fel, egy császári végzés, Consbruch A.¹⁾ titkár által kiállítva, jelent meg július 26-án, a melyet ezen egész gyászos ügy szerzőjének, Kollonitsnak ellenjegyzéssel kellett ellátni, a melynek értelmében az ügy, különösen pedig Gomperzet illetőleg egyszerűen visszaküldetik Brandenburg választófejedelméhez. Erről ugyanazon napon Oppenheimer Sámuel és fia Emanuel hivatalosan is értesítették:

26. Jüli 1698.

Eredetiben, Kaunitz aláírásával.

Von der Röm. Kay. Maj. Unseres allergnädigsten Herrn wegen dero respective Factorn und Hoffjuden Samuel und Emanuel Oppenheimern, auff ihre allerunterthänigste supplication hiemit in gnaden anzuzeigen, daß gleichwie allerhöchstg. Ihre Kay. Maj. Ihnen, die, wegen deß wider den juden Wertheimer dem angeben nach, bestelten assassinii unter ihrer Hand und pectschafft den fünfften octobris vorigen iahrs eingelegte caution, daß nemblisch Sie jedesmahl sich vor gericht stellen, widrigen falls haab und guth verlohren haben wollen, bereiths den fünff und zwanzigsten Aprilis jüngsthin auß der ursachen zu ruckh geben lassen, weillen obberührte bestellung deß assassinii auß dem was darentwegen vorgekommen, rechtlich nicht eruirt, noch abgenohmen werden können: im übrigen aber die sach sonderlich wegen deß Ruben Gumperts an Ihre Churfürstl. Dhrlt. zu Brandenburg völlig remittirt: Also Sie auch abermahls jetzt hochgr. Sr. Churfürstl. Dhrlt. die beschleunigung der justitz durch ein Handschreiben allergnädigst recommendirt haben, Signatum unter Ihrer Kay. Maj. hervorgedruckttem Secret In-siegel Wien den sechs und zwanzigsten Julii Anno Sechszehenhundertachtundneünzig.

DMB von Kaunitz

(L. S.)

Per Imperatorem
Consbruch.

Nyilvánvaló, hogy a császárt azon ohajtás vezérelte, hogy Berlinben is befejezve lássa a vizsgálatot és hogy minden az ügygel való további érintkezéstől meg legyen kímélve. De hogy a maga részéről is legalább a kiengesztelő befejezés ne hiányozzék, annyira leereszkedett, hogy július

¹⁾ Ugyanaz, aki a porosz királyi koronának III. Frigyes részére löendő megszerzése iránt folytatott tárgyalásokban is szerepelt. l. P ř i -
bram 146.

27-én az oly keményen sujtott Oppenheimer Sámuel és Emanuel kedvéért egy külön iratban pártúl fogta Gomperzet a brandenburgi választófejedelemnél és így ennek szabadon bocsátása által az utolsó maradványait is segített eltakarítani ama jogtalanságnak, a mely Bécsből okoztatott Berlinben. Mindkét Oppenheimer kérte a császárt, hogy az ő javukra április 25-én kibocsátott rendeletét, a melyről Edelack azt hiesztelte el, hogy nem is a császár van rajta aláírva, a választófejedelemmel azon óhajtasával egyetemben közölje, hogy most már Gomperz is bocsáttassék szabadon. Ezen kérelmet a császár teljesítette is, a mennyiben azt kívánta, hogy Gomperz haladék nélkül kihallgattassék, ha ártatlan, szabadon bocsáttassék, ellenben pedig megbüntettessék.

27. Juli 1698.

|A császár a választófejedelemhez. |

„Imperator wegen des Juden Gumperts und daß Er Oppenheimern die Caution zurückgeben laßen.“

Eredetiben, Lipót aláírásával.

Durchleuchtiger Hochgebohrner lieber Oheimb und Churfürst; bei mir haben die jüden Samuel und Emanuel Oppenheimer in unterthänigkeit klagend vorgebracht, was maßen Sie zwar in der Hoffnunge gelebet ihren durch des Edellacks denunciation sehr geschwächten credit, mittelst des von meiner Oesterr. Hoff Canzley den 25. Aprilis jüngsthin erhaltenen decretis und zurück gestellter caution wiederum empor zu bringen, und mit denen übernommenen Lieferungen ferner fortzukommen, solches ihnen doch dadurch fürnehmlich schwehr gemacht werde, weilten eines theils der Edellack vorgebe, daß obged. wegen entlassung ihrer caution außgefertigtes decretum von einer ihm unbekannten person, nicht aber von mir selbst unterschrieben: mithin nicht glaubwürdig seye: anderen theils aber der jude Ruben Gumperts noch immerhin in schwehrem arrest gehalten wurde; dahero Sie mich demüthigst angeruffen, dz ich nicht allein den inhalt obermelten decretis Ew. Md. kundt zu machen, sondern auch ahn dieselbe göst zugesinnen geruchen wolte, damit gemelter jude Gumperts aus dem beschwehrlchem arrest dermahleins relaxirt und die sach zur endtschafft beschleuniget werden mögte. Gleichwie es nun an dem, dz, weilten die ihnen jüden beßgemeßene bestellung eines assassinii aus dem was derentwegen alhier vorgekommen, rechtlich nicht eruirt noch abgenommen werden können,

Ich denenelben ihre caution wiederumb zuruckgeben und außfolgen laßen : Also wiederhohle ich auch hiemit, was ahn Ew. Ed. unterm 19. dieses Freündt= Oheimb= und gnädiglich gelangen lassen, dz nehmlich Ew. Ed. alß an welche diese sach völlig remittirt worden, den Gumperts ohnverleugt examiniren, und denselben, da er unschuldig befunden wirdt, auff freyen fuß stellen widrigen fahls aber die boßheit gebührend bestraffen, mithin der justitz gemeeß der sachen förderlichst ein end machen zulassen belieben wollen, auff daß durch lenger anstandt mehrgemelte juden in ihrem credit und obligenden schwehren liefferungen nicht gehemmet werden, noch sich dieser entschuldigung ferner zubedienen haben mögen. Ew. Ed. erweisen Mir dadurch ein sehr angenehmes gefallen und ich verbleibe deroelben mit Freündt= Oheimblichen willen, Kayserlichen Hulden und allem guten vorderist wohlbeügethan. Geben in meiner Statt Wien den 27 Juili Ao. 1698.

E. Ed.

Guetwilliger Oheimb
Leopoldt.

A választófejedelem ugyan 1698. auguszt. 4./jul. 25.-iki válaszában azt felelteti Barfus által, hogy a császár küldjön ki valakit, a ki az Oppenheimer ügyet, a melyről semmi jelentést sem kaptak, törvényes úton vigye („rechtlicher Art nach zu führen“); de úgy látszik, hogy ezen levél az utolsó volt, a mely a bécsi és berlini udvarok között oly kérdést érintett, a mely a császárra nézve már régen megszűnt létezni és ezentúl a választófejedelem részére is szükségképen tárgytalanná kellett válnia.

25. Juli
4. Aug. 1698.

An Se. Röm. Kayserl. Mächt.

Fogalmazvány, Barfus aláírásával.

Allerdurchleuchtigster p.

Was Ew. Kayserl. Mächt., wegen des juden Ruben Elias Gumperts examinirung und confrontation mit dem Major Edelak, anderweit an mich Sigst gelangen zu laßen beliebet, daß habe aus dero Sigstem Schreiben vom 19./9. dieses, mit schuldigstem respect verstanden. Gleichwie Ich nun jederzeit zu allem dem so bereit alß verbunden bin, was zu Ew. Kayserl. Mächt. Dienst und Sigsten gefallen bey zu tragen, in meinem Vermögen stehet; Also würde

auch hierinnen alsobaldt zur sachen haben thun lassen, wann Ew. Kayserl. Mayt. Gist gefallen hätte, zugleich jemandt der Ihrigen zu be=ordren, welcher mit genugthamer information von dem zu Wien geführten Oppenheimerischen Process und daraus fließenden indiciis und auff zu stellenden Articulen wieder Gumperts, wie auch mit behöriger Vollmacht und Instruction, umb die sache entweder, vor einem Unserer Gerichten oder des halb an zu stellenden Commission anhänglich zu machen und rechtlich zu verfolgen, währe versehen gewesen. Nachdehm es aber bißhero daran, und hingegen den meinigen an zureichender nachricht hierinnen ermangelt, der Major Edelak solche auch so wenig zur genüge subministriren als hierbey eine andere person als eines Zeugen führen kan; So stelle zu Ew. Kay. Mayt. Gistem Gutfinden, ob Sie nunmehr jemanden zu befehligen geruchen wollen, der die sache rechtlicher ahrt nach, anbringen und führen möge, Gestalt ich zu dem ende die Verfügung gemacht, daß sich der jude Gumperts allemahl gehörigen orts unfehlbahr stellen soll, werde auch ferner alle, zu erhaltung Ew. Kayserl. Mayt. Gisten intention, streckende mittel und beförderung, hierinnen wie überall, mit besonderer application und fertigheit, so viel an Mir, beÿtragen und stetst mit p. verharren.

Geben Potsdam d. $\frac{25. \text{ Julii}}{4. \text{ Aug.}}$ 1698.

J. v. B.

Hat hónapig sínylődött Gomperz Ruben Éliás a span-dauí várfogságban, midőn visszanyerte szabadságát váratlanúl, a mint elvesztette azt, a nélkül hogy sejtette volna. De Edelackot is, akire pedig most a börtönbezárás sora került, szabadlábon kellett hagyni. Eleget tudtak így is amaz ocsmány koholmányról, mely a bécsi és berlini kabineteket egy évnél tqvább foglalkoztatta; attól kellett félni, hogy az elkövetett erőszakosságok még feltűnőbb világításban fognak látszódni, ha a szerzőt felelősségre vonják. De Gomperz elégtételt követelt és mindenek előtt a 3000 hollandi birodalmi tallért, a mely összegig őt az orgyilkossá előléptetett váltóhamisító megzsarolta. Ezért Edelack boszút esküdött ellene. Hanem a szüntelen fenyegetések, a melyekkel most már áldozata életét is illette, arra indították a választófejedelmet, hogy 1699 április 29-én a clevei kormányhoz leiratot in-

tézett¹⁾, hogy kötelezzék Edelackat hogy biztosítékot nyújtson csendes magaviseletéről („cautionem de non offendendo“) és saját elfogatásának terhe alatt kötelezze magát, hogy ezentúl Gomperzet békében hagyja. Egyszersmind a választófejedelem semmisítőhatározata is kiadatott 1699. április 29-én akkori mindenható kegyencze Colb von Wartenberg által ellenjegyezve, a mely Gomperzet egyszer és mindenkorra büntelennek nyilvánította az ellene orvúl emelt hazug gyanúsításokkal szemben.

Die Abolitions-Schrift, n. 29. Apr. 1699.

Seine Churf. Dht zu Brandenburg, Unser Gdster Herr erinnern sich in gnaden wohl, was gestalt Dero Schutz-Jude Reuben Elias Gumpertz verschiedene Münz-Malversationen auch daneben eines wieder einen Andern Juden vorgehabten Mords beschuldiget, darüber in gefängl. Haft gebracht, und der Inquisitions Process gegen Ihn angestellt worden; Nachdem Sie aber denselben aufzuheben und alle Action so deshalb wieder den besagten Juden intentiret werden könnte, gänzlich zu aboliren aus bewegenden Ursachen gnädigst gut gefunden; Als hat männigl. dem dieses angehet, sich darnach gehorjambst zu achten, Insonderheit aber höchstgedachter Sr. Churf. Dht Regierungen und Judicia dem Juden Gumpertz dieser abolition genießen zu lassen, und weder Ihn noch die Seinige wegen obangeregter Beschuldigungen weiter in Anspruch zu nehmen. Sig.

Cölln an der Spren den 29. April 1699.

Friedrich (L. S.)

Coll B. v. Wartenberg.

Igy ami Oppenheimerre nézve már 1698. április 25-én megtörtént, egy évvel később Gomperz számára is kieszköztetett. Kollonits ismét osztatlan figyelemmel fordulhatott más jámbor cselkedetekhez és téríthetett keresztényeket²⁾, minthogy nem voltak kiűzni való zsidók. Edelack cselszövényei ugyan nem voltak áldozataira nézve kártalanok, a mennyiben tudniillik a zsidók családi szerencsájének szétrombolása, életének megrövidítése és vagyonának megcsonki-

1) Gomperz R. É.-nek 1703. június 4-iki, a titkos tanácshoz intézett levele nyomán [94. sz.].

2) Maurer 359.: A jezsuiták segélyével 1698-ban 100,000-nél többen térítették át a katolikus hitre.

tása kárnak tekintetett, de mégis csak mint rossz álom vonúltak el fejük fölött; fölöttes hatóságuknak, fejedelmüknek kellett mellettük tanúskodni, hogy semmiben sem tették magukat bűnösökké.

De még annál is nagyobb elégtétel, mint a minőt ezen végzések nyújthattak nekik, volt számukra uralkodóik kegyében fenntartva, a mely most feléjük fordult és kegyelmi tények és kitüntetések által szelidítette ama nyomasztó emlékezetet, a mellyel őket egész életükön keresztül is üldözni volt alkalmas ezen ijesztő év. Oppenheimernek még meg volt adva, hogy a török harczok befejező évében, ama hadjárat folyamán, a mely az 1699 évi január 26-iki karlóczi békekötést eredményezte, a császári seregeket Magyarországon élélmezhetette. Az udvari kamarának szerencsésnek kellett magát érezni, hogy azon férfiú, akinek szegényesen fedezett követelése az állammal szemben már hat millió forintyiösszegre rúgott, mindamellett a külömben kivihetetlennel látszó és most a befejező ténykedés utolsó idejében kettősen is döntő befolyással bíró élélmezését a hadseregnek az örökös ellenséggel szemben magára vállalta. Ötödfél millió kilogramm, azaz 861,000 mázsa liszt és közel 100,000 hektoliter zabnak szállítására kötelezte magát a magyarországi állandó katonai szállások, továbbá a bajai, szegedi és szolnoki hadiraktárak számára, a mi a fuvarozás nehézségei mellett vakmerő vállalkozás volt¹⁾. Így került ki Oppenheimer a súlyos megpróbáltatásból, mely rá nehezedett, Ausztriára való nélkülözhetlensége megerősödött öntudatával és császára meg nem fogyatozott iránta való bizalmának biztos jelleivel. Gomperz Ruben Éliásnak pedig épenséggel az adatott meg, hogy a porosz államnak első zsidó hivatalnok legyen. 1700 május 24-én III. Frigyes kinevezte fő-reczeptorrá, azaz a clevei herczegség és marki grófság országos főadószedőjévé. A kiegyenlítő igazság ujmutatása volt az, hogy v. Barfus Hans Albrechtnek kellett ezen pátenset ellenjegyezni.

A Wertheimer féle birtokok Marktbreitban.

A Wertheimer Sámsonnak adott kiváltságok között nemcsak a legfeltűnőbb, hanem a legértékesebb előjog is az

¹⁾ Feldzüge 2. 260; ig. p. 43 és 1. 283 f.

volt, hogy a császári tartományokban tetszése szerint telepedhetik le és vásárolhat birtokokat. Házának virágzásával és tekintélye kiterjedésével okvetlen a törekvés is erősödött, hogy ezen szabadságot és birtoklási jogot tehetsége szerint fel is használja. De eltekintve azon természetes elégtételtől, a mely egy nehezen megszerezhető, kitüntető jog tényleges szabad gyakorlatában rejlik; fekvő birtokok szerzése azon időben egy zsidónak még a biztonság érzetét is nyújtotta sorsának elmaradhatlan változandóságaival szemben, ez volt egyszersmind a legbiztosabb tőkeelhelyezés és megalapítása a házi hatalom egyik nemének.

Azon helyek egyike, a melyekre Wertheimer legelőször irányította figyelmét oly célból, hogy ott magának birtokot vásároljon, volt Marktbreit a Schwarzenbergi hercegített grófságban. Itt, a hol három testvére is letelepedett, már 1701-ben akart ősz atyjának biztos lakhelyet és menedéket az épen fenyegető háború zavarai és csapásai ellenében egy ház megvétele által szerezni¹⁾. Fivére Menachem Mendel, akit Maenlein zsidónak neveztek, már előbb telepedett itt le²⁾ és helyezte magát egy ház birtokába. Midőn most Wertheimer Sámson kifejezte azon kérelmét, hogy Marschall, marktbreiti polgárnak épen eladó házát megvehesse, hogy 80 éves atyját Wormsból ide elhelyezze, az uralkodó herceg Ferdinand 1701. április 13-án Bécsben kelt elhatározásával beleegyezését adta ugyan ehhez, de azon feltételt kötötte ki, hogy viszont Maenlein zsidó adja el házát egy kereszténynek, hogy a Marktbreitben letelepedett zsidók száma ne szaporodjék. Így tehát ezen a III. városnegyedben, a piaczutczán fekvő, előbb Marschall János Kristóf tulajdonát képező ház udvartelkével együtt az első fekvősége volt Wertheimer Sámsonnak Marktbreitben.

1) A Schwarzenberg hercegi levéltárban Schwarzenbergben, őrzött, (Főregistratura, Judenschafts-Sachen VII. oszt.) 1701. évből származó okmány tanúsága szerint, melynek felirata: »Des Juden Simson Wertheimer Gesuch um Schutzaufnahme nacher Marktbreit betr.« Schwarz igazgató ur (Schwarzenbergben) kutatásainak ezen és összes következő eredményeit a bécsi Schwarzenberg hercegi központi levéltár igazgatója Mörrath A. úr bocsátotta különös köszönetre lekötendő szívélyességgel rendelkezésemre.

2) L. fentebb 2. l.

Nagyobb szerzemény volt a IV. városnegyedben, a Marktgrabenen fekvő ház, a mely a kormány jóváhagyásával 1711, április 22-én v. Mohr János Gáspár hercegi kormánytanácsos birtokából Wertheimer tulajdonába ment át. Az előbb az úgynevezett Kalendárium vitából ismeretes lelkésznek Dr. Wuttich Jánosnak¹⁾ tulajdonát képező, a város falához támaszkodó épület tulajdonképen 3 összefüggő, köztük két ujonnan épült házból, és egy kertből állott. Már 1710, október 29-én Bécsben kelt elhatározásával beleegyezett a Schwarzenbergi uralkodóherceg Ádám Ferencz az adás-vevési szerződés megerősítésébe, hogy ezáltal Wertheimer „Simbson“ császári főfactornak elismerését fejezze ki, a melyre az jogos igényt tarthat a hercegi háznak gyakran, minden alkalommal készséggel teljesített szolgálatai folytán. Egyszersmind kormányát is utasította, hogy a szerződést kellő formába öntsék („gebührende Form“) és azután helyben hagyják, a nélkül, hogy ezen esetben a vevőtől valami illetéket beszédnének. 1711. április 15-én a 3 pontból álló jóváhagyás a herceg által megerősített és április 22-én a kormány által is aláíratott. A vételár 2100 forint volt frank értékben, az illeték 12 species arany.

Egy különösen tekintélyes házat, mely alapjától kezdve ujonnan épített és nagy méretékkal bíró kereskedelmi ház volt, és mely a mai napig is fennmaradt, 1718-ban emeltetett Wertheimer²⁾. Midőn ugyanis ezen évben a tulajdonát képező, a III. negyedben fekvő Maenlein féle ház mellett az előbb Maengler Lőrincz, később Michler János féle épület, kovácműhely udvartelekkal, eladó lett, Wertheimer elhatározta, hogy azt megveszi és annak és a roskadozó Maenlein féle háznak telkén, mindkét ház lerombolása után, új, a várost is szépítő épületet emeltet. Minthogy azonban az új ház földszintjében a boltoknak egész sorát akarta berendezni, a keresztény kereskedők u. m. Steinmetz, Beckh, Fischer, különösen pedig Günther György, az ismeretes Günther cég megalapítója³⁾, érdekeikben látták magukat veszélyeztetve és

1) V. ö.: Plochmann R., Urkundliche Geschichte der Stadt Marktbreit, 224.

2) A Marktbreiti 1716-iki adókönyv nyomán. fol. 92.; V. ö.: Plochmann, i. m. 292. A ház jelenleg egy kereskedőé, Strelin György úré.

3) Plochmann, 291

tiltakozást jelentettek be a Wertheimernek adott építési engedély ellen, a melyhez a város polgármestere és tanácsa is csatlakozott. Tekintettel azonban arra, hogy az építéstől remélhető volt a város szépülése is és köszönet a herceg és kormánya Wertheimer iránt való jóakaró érzületének, a Marktbreiti polgárság ezen ellenzése daczára is Schwarzenburgi Ádám Ferencz hercegnek Bécsben 1718. április 9-én kelt leiratával nemcsak a már megkezdett házvétel hagyatott jóvá, hanem a tervezett új ház felépítése is legkegyelmesebben megengedett. Mint feltétel, az állapotított meg csupán, hogy az egyesített új házat, ha rövidebb vagy hosszabb idő múlva ismét eladatnék, csakis keresztényre lehet átruházni¹⁾. Az ezen célra megvett szomszédház vételára 925 forint volt fr. értékben, az illeték pedig 6 speciestallér.

1786-ban csakugyan egy keresztény kereskedő, Günther György Kristóf tulajdonába ment át a szép Wertheimer féle épület, a ki azt megnagyobbította és mai alakjával felruházta²⁾. A IV. negyedben lévő ház is, mely ép úgy mint az új épület 1724-ben örökségképen Wertheimer Farkasra szállott, csak rövid ideig maradt a család birtokában. 1740-ben az 1732. év június 10-én a Brandeis melletti vadászaton VI. Károly császár egy szerencsétlen lövése által megölt³⁾ Ádám Ferencznek özvegye, Eleonóra, Schwarzenbergi uralkodó hercegnő jóváhagyja ezen háznak eladását és Saeckhel Emanuelre történt átszállását⁴⁾. Az Oppenheimer családnak birtoka is csak rövid ideig állott fenn Marktbreitban. A II. negyedben lévő ház, a mely Oppenheimer Sámuel és utána fia Emánuel tulajdona volt, már röviddel az 1709-iki év után Astrug János és Józsa tulajdonába ment át, úgy hogy az 1716-iki adókönyvben Oppenheimer Emanuel, illetve Samuel már csak mint elődbirtokosok említetnek, míg végre a későbbi telek- és adókönyvekből az Oppenheimer név teljesen eltűnt⁵⁾.

1) A főregistraturában, Judenschafts Sachen VII. oszt., őrzött okmányok szerint.

2) Az 1755-iki adókönyv szerint, fol. 104.; V. ö.: Plochmann 292.

3) Plochmann, 243.

4) Az 1716-iki adókönyv szerint.

5) Az 1709-iki adókönyv szerint, Fol. 119. Az 1702-iki megújított adókönyvnek névlajstromában Oppenheimer Emánuel már felemlítették, de a hozzá csatolt 44-ik íven nem található.

Marktbreit zsidó közösségére nézve azonban Wertheimer Sámson oda való illetőségének rövid tartama is állandó áldásnak forrása lett. A hercegi házhoz való viszonya az egész községnek is védelmet és biztonságot nyújtott. Mint összes szorult helyzetben lévő hitsorsosainak ügyésze itt, a hol családi kötelékek és birtokok is kötötték a községhez, szinte gondviselészerű szerepet játszott. Amint állandóan törekedett a zsidó vallástudomány ápolásának otthonokat állítani, a kis községet is megajándékozta egy iskolával és tettdús részt vett¹⁾ egy templom építésében és a Rödelseei temetőnek falal leendő körülvételeiben is. És ezért nevének emlékezete túlélte Marktbreitben birtokait és a községnek jótevője iránt érzett hálája azon örökre szóló intézkedésben nyert kifejezést, hogy neve a holtakról való megemlékezésnél mindig megemlíttessék.

Wertheimer küzdelme birtokjogáért Majna melletti Frankfurtban és támogattatása I. József és VI. Károly császárok által.

Még sokkal inkább mint bármely más ok teszik Wertheimernek egész Ausztriára és Németországra kiterjeszkedő kereskedelmi összeköttetései, az udvar kíséretében tett gyakori utazásai, annak szüksége, hogy a császár ügyeiben gyakran huzamosabb ideig kellett idegen városokban tartózkodnia, továbbá nem kevésbé rendkívüli helyzete az örökös tartományok zsidóságának közepette, a melynek főabbijává már 1693-ban neveztetett ki császári kegy folytán, megfoghatóvá azt, hogy kívánatosnak látszott előtte, hogy lehetőleg sok helyen vásároljon ingatlant, és hogy így lassan-lassan a Wertheimer féle birtokok egész hálózata vonúlt végig a császár tartományain. Valamint voltak Morvaországban, Sziléziában és Magyarországon, nem is beszélve Bécsről és a közelében fekvő falvakról, valamint Kremsierben²⁾, Nikols-

¹⁾ A Memorkönyv és Regensburger J. úr közlései szerint (Marktbreitből), a ki számomra a zsinagóga feliratot is lemásolta. (II. Függelék.)

²⁾ A Majna melletti városi levéltárban őrzött okmányok szerint, Ugb. D. 99. Nr. 35. (14.), a melyeket a kezelőség és a városi levéltáros Dr. Jung úr rendkívüli készséggel Budapestre küldtek hozzám használatás végett.

burgban, Prossnitzban¹⁾, Boroszlóban, Kismartonban voltak Wertheimer féle házak, úgy megkísérlette Wertheimer idővel, hogy kívül a birodalomban is mindig több városban építkezzék. Szülőhelyén Wormson és a számos rokona által lakott Marktbreiten kívül különösen a birodalmi székvárosok, Nürnberg, Augsburg, Frankfurt és Regensburg voltak okvetlenül azok, a melyekre első sorban volt tekintettel házak és telkek vásárlásánál, minthogy a császár érdekében kötött üzletei különösen ezen helységekhez kötötték. Hogy a koronázási városban M. m. Frankfurtban is legyen birtoka, ez az ottani zsidó község tekintélye és jelentősége mellett még azon körülmény által is jogusult kívánság volt, hogy Wertheimer itt töltötte fiatalságának egy részét, itt alapította meg a talmudban való jártasságát és kötött többféle baráti viszonyt és mostoha fia Oppenheimer Izsák Náthán is itt szerzett már birtokot.

Valószínűleg Ulif Izsák, Frankfurtról Mannheimba vándorolt rabbinak, aki mint Teomin Áron²⁾ wormsi rabbinak veje valószínűleg még Wormsban kötött Wertheimerrel barátságot, a „fehér vagy ezüst kupához“³⁾ címzett háza volt az, melyet Wertheimer legelőször megszerzett. Már a régi és az új rendtartás („Stättigkeit“) jegyzékében is 1612 előtt mint kupa⁴⁾ („Kann“) említetik a bornheimi kaputól balkezre („auff der andern Seiten / linker Hand / wann man bey der Bornheimer Pforten hinein geht“). 1660-ban a frankfurti zsidó építőmesterek⁵⁾ azaz előljárók, u. m. az elnök Dodrus, az ezüst kupához, („zur silbern Kanten“) és Izsák, a fehér ku-

¹⁾ A Prossnitzi községkönyvben (v. ö. közleményeim az **אוצר הספרות**-ban III. 2. 16—24.) Wertheimer Mózes (רמלין) 1722-ben mint első előljáró és mint a brünni országos hitközségi gyűlésre küldött képviselő említették f. 3a. Egy hitközségi tag, ברמל Ábrahám aki f. 4a. szerint azon szemrehányást tette neki, hogy vele szemben szeszélyes (»er sei ihm passionirt«) kemény büntetéssel fenyegettetik. Mózes, Wertheimer Méirnak fia: f. 20b Ennek a telekkönyvbe bejegyzett háza 1789-ben adósságokkal volt megterhelve és leomló félben volt. miért is örökösei Gerzson, Ábrahám és Libele részükről lemondtak. f. 554. a.

²⁾ Kaufmann, die letzte Vertreibung, 84. 1 j.

³⁾ Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten II*, 314.

⁴⁾ U. o. III. 153, 197.

⁵⁾ U. o. II. 153.; v. ö.: IV. 2. 401.

pához, („zur weissen Kanten“) tulajdonában volt. Rövid idővel azelőtt, hogy Wertheimer tulajdonába ment át, sok vigalmat látott, a mennyiben a színház egy nemét¹⁾ képezte a községben és József eladatásának színjátékát is előadták benne, („Comoedie von der Verfauffung Joseph's“), a melyben lehetett tűzet, eget, menydörgést és mindenféle csodás dolgokat látni („Feuer / Himmel / Donner und allerley wunderliche Sachen“) és még egy Paprika Jancsi is fellépett nevetséges tarkabarka öltözetben. Ezen szerzeményhez nem sokára csatlakozott a zsidó utcának ugyanazon oldalán fekvő „a fehér ló“-hoz címzett ház megvétele is.

Császári szabadalomlevelei által oltalmazva, a szabad költözködési és birtoklási jog által hitsorsosai nyomorult helyzetéből kiemelkedve, azon nehézségekre, melyek egy zsidóra lépten-nyomon vártak, elő sem készülve, éppen ahhoz fogott Wertheimer, hogy a frankfurti zsidó utca keretén kívül, noha közvetlen közelében, mostoha fia birtokának tőszomszédságában, de mégis már a keresztény városrészben vegyen birtokot. Dietz Rebekának, a bornheimi plébános Dietz János Konrád adósságok folytán szükségben élő özvegyének volt itt egy üres telke, a melyet Wertheimer 5000 tallér nagy pénz („grob geldt“), elég magas és kölömben alig megkapható árért, a tallért 90 krajczárjával számítva, akart megvenni, minthogy felajánlották neki és biztosították róla, hogy a vételnek semmi sem áll útjában. Minthogy Wertheimer az általa személyesen igen jól ismert városi tanács-
tagokat, akiknél még az ügyre nézve tudakozódni akart, de akik elutaztak, nem találta otthon, 1710-ik év junius 18-án az adás-vevési szerződést megkötötte²⁾, a mennyiben mindjárt 25 forintot is adott foglalóul és 1000 birodalmi tallérnak Löw Izsák császári factor és mainzi választófejedelmi védencz kezéhez leendő kifizetését utalványozta; a hátralék az okmányok kiadásánál lett volna fizetendő. De már julius 4-én megsemmisíttette a tanács a vételt, a vakmerő eladónőt büntetéssel megtenyegette („anmassliche Verkäuferin“) és a szegényház irnokát Dietzet, továbbá Dr. Jungen Helfferich János városi

¹⁾ U. o. II*, 314.

²⁾ Előadásom a Frankfurt a./M.-i városi levéltárban Ugb. E. 49. Pppp jegyek alatt őrzött okmányokon alapszik.

orvost („physico ordinario Dr. Johann Helfferich Jungken“) segédkezésükért mint gondatlanságért rendreutasította. Ezen váratlan és a szabadalmaira büszke férfiú által kettősen érzett sértés arra indította Wertheimert, hogy az iránta mindig jó indulattal viseltetett József császárhoz forduljon egy érdekében a frankfurti tanácshoz intézendő leiratért, a mely ennek a szerződés jóváhagyását elrendelje és a mely szeptember 9-én ki is adatott. Ezen császári kegyben egyszersmind mindannak elismerése is benn foglaltatott, a mire ő kérvényében hivatkozott, hogy miként előlegezett ő milliókat a török — rajna melléki — és mostani spanyol háborúkban és hogy miként használtatott fel és küldetett ki ő maga is fontos megbízatásokban („in sehr wichtigen Commissionen gebraucht und verschicket worden“) és hogy miként ruháztatott fel Lipót és József császárok által értékes szabadalmakkal és jogokkal.

Joseph von Gottes gnaden Erwehlter Römischer Kaiser,
zu allen Zeiten Mehrer des Reichs.

Chrsambe liebe getreue, Was an Unß Unßer Oberfactor und Jude Simson Wertheimer wegen eines mit der Wittib Dieß in Frankfurth getroffenen Kauffs allerunderthänigst supplicirt hat, zeigt dessen hiebei geschlossenes Memoriale.

Wan nun Wir sowohl zur sublevation des nothstands Ermlt: Wittib, als in gößter betrachtung der von erm: Unßerm Oberfactorn angezogener massen Unß geleisteten und noch continui- renden getreuen nützlichen Diensten nicht ungern sehen, daß erm: kauff einen bestandt haben möge: Zumahlen Wir Unß nicht erinnern, daß solches die Verfassung eweres Stattwesens oder aber die Juden stättigkeit einiger massen zuwider seye; So begehren Wir an Euch gößt., daß ihr ihm hierunter, so viel ohne sonderbahre bedenklichkeit und andere beschwehrung oder eintrag geschehen kann, willfahren= und den Contract ratificiren wollet. Verbleiben Euch übrigens mit Kayßerl: gnaden gewogen. Geben in Unßer Statt Wienn den Neunten Septemb. Anno Siebzebenhundert und zehen, Unßerer Reiche des Römischen im vier und zwanzigsten, des Hungarischen im dreij und zwanzigsten und des Böhmeimb: im Sechsten.

Joseph
Vt. Fridr. Carl v. Schönborn

Ad Mandatum Sac: Caes:
Majestatis proprium
C. F. Consbruch.

De ezen, Frankfurtba október 8-án érkezett közbenjárásra azt felelte a tanács, hogy a vétel ellenkezik a város alkotmányával és rendtartásával és hogy mindenütt nagy fel-tűnést fog kelteni („ein großes auffsehen bey jedermann veran-laffen,“) épen úgy, amint körülbelül 17 évvel azelőtt, midőn a zsidó temetőt egy közeli kerttel akarták megnagyobbítani, csak kimutatott elkerülhetlen szükségből engedtetett meg. („bey vorgestellter unentbehrlicher Nothdurfft“). Csakugyan az új rendtartás 1705-ből, a 46. §-ban, épúgy mint a régi¹⁾ azon intézkedést tartalmazza, hogy egy zsidónak se engedtes-sék meg, hogy bármily félszert vagy épületet, legyen az bár nagy vagy kicsiny, a zsidó utcán kívül, akkor elől, a zsidó híd előtti utca felől, akár hátúl a gyapjú árok men-tén emelhessen vagy építhessen. („einigen Stall oder Bau / der sey groß oder klein / außerhalb der Juden-Gaß / es sey for-nen gegen der Gassen vor dem Juden-Brücklein / oder gegen dem Woll-Graben auff zurichten oder zu bauen“). Deczember 6-án küldetett el a tanács elutasító végzése a császárhoz.

Ha így az által, amit nem tudott megszerezni, Wert-heimerben azon régóta ismeretlen érzés ébredt fel, hogy vele sem bánnak jobban, mint bármely más frankfurti védencz-zsidóval, úgy nem sokára az által is, amit megszerzett, a frankfurti zsidó utczával hasonló sorsba és szorosabb össze-köttetésbe jutott. Alig volt alkalma itt birtokának örülni, midőn 1711. január 14-ike őt attól megfosztotta. Ezen napon, egy szerdai napon, körülbelül 1/29 órakor este kürtszó jelezte a plébánia tornyáról, hogy tűz ütött ki a városban. A zsidó utczának nem egészen a közepén, a jobb oldalon a bornheimi kapu bejáratánál, a zsinagógón fölül a község híres rabbijá-nak R. Naftáli Kohennek lakása fölött egy szobából csaptak ki az első lángok, a melyek egy nap alatt Frankfurt zsidó utcáját elhamvasztották, sőt a föld színéről eltörülték²⁾. Hiába tartották a ghetto 3 kapuját a rablástól való félelem-ből egyidejig zárva, nagyon is gyorsan rá voltak szorúlva a kívülről jövő segítségre; a veszélyt nem lehetett feltartóztatni, minden oldalról egyszerre zúdult le a végromlás. Huszonkét

¹⁾ Schudt i. m. III., 170. 128.

²⁾ Schudt, II. 70 kk.

órán keresztül¹⁾ szakadatlanul hallatszott a félrevert vész- és tűzharangok zúgása, húsz mértföldnyire lehetett éjjel köröskörül a lángok fényét látni és nappal a füst és égésszagot érezni, és midőn január 15-én este a frankfurti órák $1\frac{1}{2}$ 7-et ütöttek, a zsidó utczából már csak azoknak emlékezete maradt fenn, a kik még előbbi napon látták. A legmélyebb pinczék fenekéig gyujtottak és dühöngtek a lángok, hogy sem vas, sem kő nem volt képes ellentállni. Oly sok házból annyi fa sem maradt meg, hogy egy tojást főzhettek volna meg mellette²⁾. A templomok el voltak hamvasztva, 36 tóratekeres is, a melyeknek Vogelgesang Elkanah Moses, másként Metz Elchanan³⁾ építőmester pinczéjében szereztek menedéket, elpusztított a tűz által. Égő házaik fényénél lehetett a hajléktalanná lett szerencsétleneket látni, a mint hozzátartozóik sírjait átkarolták a temetőn, a mely a telkén épült és egyedül sértetlenül maradt kórházzal együtt⁴⁾ a tegnap még oly virágzó és jó módú községnek most egyetlen birtokát kepezte. De kipótolhatlan kincsek is lettek a tűz zsákmányává, a szellem kincsei, a tudás forrásai, a melyek a könyvekben és kéziratokban oly gazdag község büszkesége voltak. Mindenek fölött pedig a rabbi károsodott, a kinek házában a tűz kiütött. A gyakorlati kabbala, a mely miatt a kaján gonoszság őt utca gyujtogatónak („Gassverbrenner“) szidalmazta, önmagán sem tudott segíteni; tehetetlenül kellett néznie, hogy értékes könyvtára, a melyben a kabbalisztikus tudomány gyöngyeit, vagyónát és boldogságát őrizte⁵⁾, a lángoknak szolgál táplálékul.

1) U. o. 84. Ámbár úgy az emlékérmén (u. o, IV. 2, 22) is az áll, hogy 24 óra alatt a tűz mindent, amit csak talált, megemésztett a zsidó utczában (»innen vier und zwanzig Stunden hat das Feuer was es funden in der Juden Gass verzehrt«), valamint Schotten Sámuel Cohen rabbi is וְהַגִּזְרָה כִּךְ עֲמִידָה דִּךְ שְׁעוֹת כּוֹס יְשׁוּעוֹת ez. m. előszavában így ír: וּבֹאוֹת שְׁעָה שֶׁהַתְּחִלָּה הִשְׁרִיפָה בָּהּ בְּאוֹתָהּ שְׁעָה בְּיוֹם שְׁלֹאֲחֵרֵי הַיְּתָה הַגִּמְרָ, mégis valószínűleg a 22 óráról szóló kevésbé esodaszerű adat lesz a helyesebb.

2) Schudt II. 84.

3) U. o. 88; III, 68, 75, 82; v. ö. II. 140.

4) U. o. II, 84.

5) Ő maga így nyilatkozik végrendeletének fiához intézett részében: כָּל סִפְרֵי קְבִלָּה שֶׁהָיָה לִי שְׁלֹא נִמְצְאוּ בְּעוֹלָם כְּמוֹתָם: (A thorni kiadásban: צוֹנָא דִּגְאֹן רַבִּינוּ נִפְתְּלִי כִּי 1867, 28 l. egybehangzóan a berlini 1729-iki pr. ed.-val.) Amuletjének 5 részre való foldarabolásáról, a mely

Az újabb zsidó irodalom gazdag gyűjteménye, a mely Frankfurt keresztény nyomdáiból került ki, ment itt tönkre, komoly kutatások eredményei, de egyszersmind a mulattató irodalom termékei is, mint bohózatok és purimszinjátékok¹⁾, a melyek itt előadattak volt. Schotten Cohen Samuel rabbi nagy munkája, „az üdvserleg“ csak keresztény barátok segítségével, minthogy az utolsó ötödrészig, mely még hiányzott, a nyomdában elkészült, volt megmenthető a pusztulásból²⁾. Más könyvek, melyek éppen akkor nyomattak Frankfurtban, de nem fejeztettek be, más városokban nyomattak végig, amint pl. ezt tudjuk a Hebroni Simon b. Dávid Abajub „Királyleányá-“ban közölt új kiadásáról Graf Mozes b. Menachem egy kabbalisztikus iratának, a mely 1712-ben Valenczéban Bragadinnál nyomattatott végig³⁾, hacsak nem lehetett még őket Frankfurtban Kellner Jánosnál szerencsésen befejezni, mint pl. Heida Mózes b. József⁴⁾ számtanát. 100,000 tallérnál magasabbra becsülték maguk a zsidók azon

tényből Horovitz. Frankfurter Rabbinen 2, 71 következtetéseket von le a kabbalában való hívése ellen, ott szó sincs. A krotoschini Cohen Benjamin b. Jehuda Lőb **אמתחת בנימין** cz. munkájához (Wilhermsdorf 1716) irt approbatiója eléggé kimutatja, hogy a gyakorlati kabbalának híve volt.

1) Schudt. II*, 314. A zsidó-német, részben illusztrált irodalmi termékekről, a melyek akkor elégték, Schudt beszél i. m. II, 290.

2) A **בום ישועות** előszavában.

3) **בת מלך**, Tébéth hó 13-án, 11 nappal az égés előtt R. Naftáli által, Tébéth 15-én pedig Schotten Sámuel Cohen rabbi által approbáltatott. A betűk után ítélve, teljességében és a **זרע קודש** cz. munkának 41. lapjától kezdve végig Valenczéban nyomtatott. A végén, f. 44. a. a corrector megjegyzi: **ובעת סיומו שהיה חסר ממנו מעט יממרום שלה אש בעצמות כל חצר היהודים וירדנה ונאכל ימגריש ועד קמה ועד כרם זית וכל היקום אשר בגליהם ולא נשאר יתר הפליטה ולא הצילו כלום מכל עמלם • אלא ברחו לעצמם • להציל גופם • ובין לילה היה ובין לילה נאבד • ולא נותר כל ירק בעין** V. ö. Hahn Juspa **אימן** cz. m. kiadójának, Dorum Mózes Reisnek előszavát, továbbá Stern Jechiel Michel előszavát Schiff Meir rabbi **הלכות הדרושי**-ához (Homburg v. d. Hüh 1737) és a Cod. Hamburg 88.-ban látható megjegyzést Steinschneider katalogusában, 38. l.

4) A **מעשה חורש וחושב** cz. munka címlapján megjegyzi a szerző: **בהיותי בפראנקפורט דמיין בשעת שיצאה גזירת השריפה בעו"ה והמלאכה היתה משה בן המנוח מוה"ר יוסף היידא וצ"ל**. Schudt II, 289 a prágai Heida Sámuel unokájából, a ki magát így írja: **»Moses ben Manoach Doctoris Joseph Heidá«**t csinál.

veszteség értékét, a mely könyvgyűjteményeik elpusztulásában veszett el¹⁾. Zsidók és keresztények is megörökítették ezen iszonyú esemény emlékezetét; énekekben és bűnbánati imákban, érmeken és pénzekben tartották fenn a megemlékezést ezen csapásról. Sogers Dávid b. Semája egy 37 versszakból álló gyászkölteményt írt ezen égésről²⁾; Schotten Sámuel Cohen rabbi vezeklő éneket szerzett a rettentő nap emlékére³⁾. Böhler János Jakab, frankfurti polgár Bécsben ismertetést adott ki kis ívformában készült könyvben a zsidók ügyeiről és állapotáról az égés előtt, alatt és után⁴⁾ („Judenwesen / was vor / in und nach dem Brandt soll vorgegangen seyn“). Emlékérmek dicsőítették a keresztény városrész épségben való fennmaradásának csudáját és a löporonyét, a mely a lángok közelsége dacára sem repült a levegőbe⁵⁾. Más, ezen végzetes eseményre vonatkozó megemlékezéseket rendelt el a hitközség. Tebeth 24-ike bűnbánati ünnepnapul rendeltetett⁶⁾. Az előljáróság egy határozata értelmében tizennégy évig még azon néhány napon is, a melyeken eddig szoktak a községben kártyázni, u. m. chanuka- és purimkor is ezentúl a játéknak gyász- és vezeklésből („aus Betrübniß und Busse“) el kellett maradni⁶⁾. Színjátékokat pedig, noha mindnyájan már jobb viszonyok közé is jutottak majd („ob sie gleich alle wieder in guten Zustand kämen“), nem

1) Schudt II, 87 k.

2) U. o. III, 63—73; Zunz, Literaturgeschichte der synagogalen Poesie 445 l.

3) Schudt III, 74—6; Zunz, i. m.

4) Schudt II, 116.

5) U. o. 82. k. és IV, 2, 22. Az első emlékérmén, a melyet tallér nagyságban, 2 latnyi súlylyal, ezüstben és pléhben lehetett kapni, ezen szavakban: »Rabbi Naphtali Polono Causante« a »Gassverbrenner« elnevezés nyert kifejezést.

6) U. o. II, 89. k.; Zunz, Die Ritus des synag. Gottesdienstes. 129 l.

6) Schudt II*, 317: csak a betegeknek és gyermekágyasoknak volt megengedve játszani, hogy azokat felvidítsák és szórakoztassák, továbbá a sakkjáték, a mely egész éven át meg van nekik engedve, most is az égés után. („doch daß bey Branden und Kindbetterinnen zur Lust / und ihnen die Zeit zu vertreiben / zu spielen vergönnet / und dann das Schach-Spiel / welches das ganze Jahr ihnen erlaubt ist / auch jezo nach dem Brand.“)

egyhamar lesz szabad köztük előadni¹⁾. De még nagyobb jelentősége mint a község határozatainak volt az egyesek magatartásának, a mely az ellenségek csodálatát is kivívta. Schudt János Jakab így ír róluk: „Nem tehetek egyebet, minthogy magasztaljam azt, hogy oly sok zsidó között egyetlen egyet sem láttam, aki Isten ellen kemény szavakban beszélt vagy morgott volna, csendes türelemmel vették azt magukra, nagy bűnüket, mely ezen nyomoruságot okozta, beismerték, különösen pedig pompavágyukat és nagyzásukat, és hogy a szegényeket nem gyámolították hathatósan sőt még R. Naftáli ellen is, a ki pedig ezen nagy és általános nyomoruknak okozója volt, csak igen kevesen ejtettek ki kemény szavakat, a mi által bizonyára sok keresztény, a kik ily szerencsétlenségekben mindjárt morgolódnak, megszegyentettek“. („Ich kann nicht anders, als hoch rühmen, dass ich nicht einen einzigen Juden unter so vielen gesehen, der harte Reden wieder GOtt geführt oder gemurret hätte, sie haben es in stiller Gedult angenommen, ihre grosse Sünde, die solchen Jammer verschuldet, bekennen, sonderlich ihre Pracht und Hoffart, und dass sie den Armen nicht besser fortgeholfen hätten ja aber auch gar wenige haben harte Worte wider den R. Naphtali, der doch ihres so grossen und allgemeinen Jamers Ursach gewesen, ausgestossen, dadurch gewisslich manche Christen, die in so schweren Unglücks-Fällen gleich murren, beschämet worden“ [II, 87].“

Csak most érezte meg tulajdonképen Wertheimer, hogy mit jelentett az, hogy meggátolták az említett kert megszerzésében. Nem gondolhatott előbb azon két házának felépítésére, a melyek a zsidó utcának elézésénél Frankfurtban elhamvasztattak, míg ki nem eszközölte az utcának kiszélesítését és újabb tűzveszélytől való biztosítását ezen szabad és tágas térség megvétele által. És azért fokozott buzgóság-

¹⁾ U. o. 315: Egy Schudtal közelebbi viszonyban álló zsidó, ki ezt velo tudatta, következőképen okolta meg ezen intézkedést: »mert Isten ígétéhez nem szabad semmit sem hozzátenni és azt mint valami mulatságos dolgot a színpadon előadni, hogy ott azután egy Paprika Jancsi az ő bolond mókáit bele keverje, ez nem tetszhetik Istennek.« („dann zu Gottes Wort müsse man nichts zusetzen / und es / als etwas lachweiliges / auff dem Theatro vorstellen / dabey ein Bidelhäring seine Narrenpossen mit einmische / das könne Gott nicht gefallen.“)

gal törekedett az adás-vevési szerződés helyben hagyására. József császár, a ki a frankfurti zsidóknak szerencsétlenségükben oly melegen pártját fogta és a márczius 18-án nyilvános kidobolással („bey öffentlichem Trommelschlag“) közhírré tett február 18-áról keltezett rendeletével a leselkedő ellenségek fenyegetései és kihágásai ellen őket megvédte¹⁾, annál készebb volt Wertheimer érdekében a tanácsnál közbenjárni, minthogy a zsidó utca újra felépítését és kiszélesítését elő akarta mozdítani. Wertheimer azon kívül kilátásba helyezte, hogy a letelepedési szabályrendeletnek is aláveti magát, t. i. hogy az azon előjogok értelmében, a melyek szerint ő az örökös tartományok és a birodalom zsidóságának főabbja, továbbá mint hajdani frankfurti háztulajdonost őt amúgy is megillető honosságot meg is szerzi, a kertet pedig magas tűzfallal a keresztény városrésztől elkülöníti, úgy hogy méltányos kívánsága teljesítésének semmi sem állott többé útjában. Márczius 4-én aláírta József újabb átiratát a tanácshoz, a melynek meleg hangját tekintve föltétlen előzékenységet lehetett remélni a Wertheimer féle adás-vevési szerződés megerősítésében.

Joseph von Gottes gnaden Erwehlter Römischer Kaiser
zu allen Zeiten mehrer des Reichs.

Chrsambe Liebe getreue: Durch das in der Franckfurther Juden-Gasse entstande unglückh und leidige erfahrung, wie in dergleichen Zufällen und feuers-brunsten, Menschen, und waaren in der eußersten gefahr, und weder unten noch oben auß der gassen etwas zu erretten seye, ist Unser Oberfactor und Hoff Jud Simjon Wertheimer veranlaßet worden, Unß abermahlen allerunderthänigst anzusprechen, daß Wir an euch nachmahlen umb genehmhaltung des von ihm mit der Wittib Diezin wegen ihres Kleinen anjeko ganz verwüßtetten Bleich-garten getroffenen Kauff-Contracts allergnädigst zu rescribiren umb so mehr geruehen wolten, alß er bereits vor achtzehn Jahren für einen Ober-Rabbiner über alle in Unsern Königreichen und Landen befindlichen gemeinen Judenschafftten angenohmen, darzu auch von Unsers in Gott ruehenden Herrn Vatters Kayl. Mayt. und Eb. und Unß sonderlich privilegiert worden, und von allen Judenschafftl: Gemeinden für ein Mitglied

¹⁾ U. o. II, 128 k.

gehalten werdt, über dießes Zwey eigene wiewohl verbrante Häuser in daziger Statt habe und sich ehstens in die gewöhnliche Satzungsordnung bey euch ein verleiben zu lassen und zu seiner zeit selbstn sich dahin in ruche zu begeben gesinnet seye. Nun haben Wir euch schon vorhin gnädigst zu vernehmen gegeben, waß massen Wir so wohl gedl:^m Unserm Oberfactorn seiner Unß leistenden besonders nüglichen trewen und willigen Diensten halber gnädigst wohl wollen, alß auch obgedachte Wittib in ihrem nothstand gnädigst gern consolirt sehen. Und weilen dan durch überlassung dieses leeren places an denselben weder der Bürger schafft geschadet, noch die anzahl der Jüdischen Familien vermehret, ihr auch vermuthlich ohne dem umb Künftighin dergleichen unglücklichen Jeners-brunsten besser vorzukommen, der Juden Gasße mehrern raum zu geben selbst nöthig finden werdet, welchen falls er ged: Kleinen Garten-platz mit einer brandmauer also umbfangen zu lassen erbiethig ist, daß derselbe von der Bürger schafft völlig abgesöndert bleiben solle. So haben Wir ihm solches nicht abschlagen, sondern euch hiemit Unser voriges gnädigste begehren mit der anzeige wiederhohlen wollen, daß, waß hierin falls von euch dießmahl bey vorwaltenden besonderen umständen geschehen wird, Künftighin zu Keiner consequenz gezogen werden solle. Und wie Wir demnach an ewer unbedenklicher gehorsambster willfährigkeit nicht zweiffeln, also verbleiben Wir mit Kayl. gnaden auch anbeß gewogen.

Geben in unßer Statt Wienn den Vierten Martý Anno Siebenzehnhundert und Eilff Unßerer Reichen des Römischen im zwey und zwanzigsten des Hungerschen im vier und zwanzigsten und des Böhmeischen im Sechsten.

Joseph

Vt. FridCarlgv.Schönborn

Ad Mandatum Sac:æ Caes:æ.

Majestatis proprium

C. F. Consbruch.

Azon kötelezettség alól, hogy ezen közbenjárást tekin-
tetbe vegye, a tanácsot a császár korai halála mentette fel,
a ki alig 33 éves korában 1711, április 17-én himlőben
meghalt. Frankfurtnak most fontosabb teendője volt, mint a
Wertheimer-Dietz éle adásvevési szerződés elintézése. Itt volt
a német fejedelmek császárválasztó gyűlése megtartandó és
a koronázás végbemenendő, a melyre idejekorán kellett kü-

lőnfélc előkészületeket tenni. Így az utca ujjaépítése is, a melyhez május 27-én a kezdetet megtették, miután már márczius 11-én legelső és legnagyobb épületéhez a zsinagógához az alapkövet lerakták¹⁾, legalább az 1711. év tartamára megakasztatott²⁾. Midőn tehát Wertheimer az év végén Frankfurtot viszontlátta a tűz színhelyén még csak kevés épület emelkedett fel a templomon kívül. A zsidóság, a mennyiben nem választotta a közel fekvő városokat lakhelyül, keresztény házakban volt elhelyezve³⁾; egy ilyenben kellett most Wertheimernek is szállást keresni⁴⁾. Midőn október 12-én a császárválasztás megtörtént és Károly, spanyol királynak német császárrá leendő koronáztatása deczember 22-ére kitüzetett, Wertheimer november 12-én azon megbízást kapta, hogy menjen Frankfurtba⁵⁾, hogy a koronázási ünnepélyességekhez szükséges összegek megszerzésében a helyszinén működjék. Ő a császárnak még annak bécsi tartózkodási idejéből volt legjobb emlékezetében és kegyéről biztosítva, a mely nemsokára készségesen osztotta is rá bőségszaruját és fiára Farkasra, a ki őt elkísérte Frankfurtba. A frankfurti ünnepnapok a zsidókra nézve is örömteljes idő volt az irántuk is nyilvánuló császári kegy jelei által. Deczember 21-én hétfőn délután 5 és 6 óra között, a koronázás előtti napon a frankfurti zsidóközség három építőmestere, Elkanah Mózes, Meyer Mózes és Izsák a „szökőkúthoz“ („zum Springbrunnen“) a császár által gróf Sinzendorf főkamrás és valószínűleg Lajos Fülöp birodalmi udvari kanczellárja jelenlétében kihallgatáson fogadtattak, hogy régi szokás szerint az új római császár megérkezésénél, annak mint a frankfurti zsidó közönséget képező legalázatosabb kamaraszolgái egy legalázatosabb ajándékkal kedveskedhessenek („dero unterthänigste Kammerknechte einer gemeinen Judenschaft zu Franckfurt mit einem allergchorsamsten Präsent auffwarten“).

1) U. o. II, 116. K.

2) U. o. II, 118.

3) U. o. II, 90; III, 71, 1 betű.

4) U. o. II, 102 elbeszéltetik, hogy a császárválasztás ideje alatt egy idegen gazdag zsidó eredmény nélkül ajánlott naponként egy Louis d'ort vagy dublont egy keresztény kalmárnak és fűszerkereskedőnek szállás- és ágyért. (»Für Logiment und Bette.«)

5) v. Mensi, die Finanzen Oesterreichs 145 l. 4. j.

Egy 24 ezüst márka súlyú aranyozott ezüst serlegből, a melyben egy 400 species arany forintot tartalmazó erszény volt, állott a hódolati ajándék, a melyet szónokuknak Elkanah Mózesnek beszéde után átnyújtottak.¹⁾ Örömükben, hogy a koronázás ünnepélyein a császár többi alattvalóival együtt egyaránt részt vehetnek, a zsidók nem fukarkodtak a pénzzel és drágán megfizették a helyeket, a melyekről valamit lehetett látni („die Plätze, wo etwas zu sehen gewesen“)²⁾. De mindannyi között egy sem volt, a ki úgy a császár mint az összegyűlt fejedelmek részéről oly különös kitüntetésekre méltattatott volna, mint Wertheimer. A császár ajándékozta lánczok diszitették úgy őt mint fiát, mint az új uralkodó első kegynyilvánulása. Csodálattal kellett a keresztény lakosságnak és büszke örömmel a zsidónak szemlélni, hogy mily szabadon mozog a bécsi főudvari factor és birodalmi rabbi az összes megjelent fejedelmi személyiségek között, sokak által kitüntetve, mindenki által tiszteletben részesítve. Értékes emlékek, diplomák és arczképek alakjában, a melyekkel német fejedelmek tisztelték meg, követték Wertheimert Bécsbe. De még jelentősegteljesebb volt a szabadalmak és kedvezmények egész esője, mely mindjárt az új uralom kezdetén reá hullott. Még Frankfurtban, már 1712 január 5-én megkapta a Lipót és József császároktól nyert szabadalmainak megerősítését és kineveztetését az új uralkodó és császári neje⁴⁾ főudvari factorává. Ezt követte Bécsben február 28-án az őt és övéit Bécsben való állandó tartózkodásra feljogosító szabadalomnak megújítása önzéstelenül és minden időben hűnek bizonyult szolgálatainak megújított kiemelése mellett³⁾.

Hitsorsosai körében is, a mennyire az még lehetséges volt, emelkedett azon időben tekintélye. Az 1712-ik év márczius 8-án, kedden, a krakkói hitközség összegyűlt előljárósága által egy mai napig fennmaradt, kiválóan tiszteletteljesen

1) Schudt II, 140.

2) Ami Schudt-t (II, 320) ezen megjegyzésre készíti: a zsidók nagyon is furfangosak, és a hol valami újat látni, ott örömet vannak legelől. (»Die Juden sind überaus fürwitzig und wo etwas neues zu sehen, gern vorn dran«).

3) Kaufmann, Samson Wertheimer 38 kk.

4) v. Mensi, 145 l. 3 j.

kiállított okmány iratott alá¹⁾, mely művészileg rajzolt keretben Wertheimernek ezen nagy tekintélyű község és egész kerületének rabbijává és iskolafejévé történt kineveztetését tartalmazza. Ezen jelképes hivatalátruházásban Wertheimer megisztelése mellett bizonyára azon érdemeinek elismerése is kifejezésre jutott, a melyeket a nagyszerűnek vonását sohasem nélkülöző jótékonyága és segélykészsége által fáradhatlanul szerzett magának a bel- és külföld számos községe körül.

Midőn legidősebb fia Farkas 1713. elején önállósította magát²⁾, ez legkevesbbé sem jelentette Wertheimer Sámsonnak az üzlettől való visszavonulását. Sőt épen ugyanazon napon, azaz 1713. január 13-án, a melyen Wertheimer Farkasnak atyja ügyeiből egy rész hivatalosan átadatott, az udvari haditanács az utóbbinak menlevelet állított ki, amely neki mindenüvé szabad bejárást és a hatóságok részéről mindennemű támogatást biztosít, ha pénzzel vagy ékszerekkel utazik az országban vagy birodalomban. Ezen útlevél, mely mai napig fennmaradt³⁾, a császár aláírását hordja, továbbá ferdén felfelé hágó nagy vonásokban Savoyai Jenőét és a Passarovitzi békekötés óta ismert Campmiller Zakariás Mariophilusét⁴⁾.

Hogy ezentúl ne legyen ama kényszerűségnek kitéve, hogy útlevelét mindig megújíttassa, már 1713. április 12-én egy általános útlevél engedélyeztetett a császár által, mely neki és fiainak, Farkasnak és Löwnnek, akik tehát még az atyjuk üzletében lévőknek tekintetnek, az állam érdekében tett számos utazásaikban szabad és biztos járás-kelest, továbbá bármily természetű adóktól való teljes mentességet ad egyszer és mindenkorra. Ezen a VI. Károly aláírásával és gróf

1) Kaufmann. Samson Wertheimer 10. l. 3. j. A függelékben közölt oklevél Arnstein úr (Stomfából) birtokából, ki nekem azt lemásolás czéljából készséggel átengedte, a bécsi izr. hitközség tulajdonába ment át.

2) v. Mensi, 146. l. 1. j.

3) Offenbacher L. úr birtokában Münchenben.

4) Feldzüge II, 314.

v. Starhemberg Gundacker Tamás udvari kamara elnök ellenjegyzésével ellátott okmány is megvan¹⁾).

Szószerint így hangzik :

Wir Karl der Sechste von Gottes gnaden Erwehlter Römischer Kayser Zu allen Zeiten, Mehrers des Reichs in Germanien, zu Hispanien, Hungarn, und Böheimb König, Erzherzog zu Osterreich, Herzog zu Burgund, Steyer, Kärndten, Krain undt Württemberg, in Ober,,und Nider Schlesiën, Marggraf zu Mähren, in Ober,,und Nider Laßnitz, Graf zu Habsburg, Tyroll und Görz Entbiethen N: allen, und Jedem Churfürsten, Fürsten, Geist,,und Weltlichen Praelaten, Grafen, freyen, Herrn, Rittern und Knechten, Landt und Hauptleuthen, Land Marschallen, Land,,Bögten, Hauptleuthen, Vice Domben, Bögten, Pflegern, Verweßern, Ambt,,Leuthen, Landrichtern, Schultheissen, Bürgermaistern, Richtern, Räthen, Bürgern, Gemeinden, und sonst allen andern Außern, und des Reichs, auch Unserer Erbkönigreich, fürstenthumb, und (und) Landen Underthanen, und Getreuen, weiß Würden, Stands, oder Weßens die seynd, Insonderheit aber Außern, und Andern Aufschlägern, Mauthnern, Zöllnern,,und Gegenschreibern, Beschauern, denen diser Unser Kayl. Paß,,Brief fürkombt, und darmit ersucht werden, Unser freundschaft, gnad, und alles guettes; Hoch,,und Ehrwürdige, auch durchleuchtig,,Hochgebohrne Liebe Freund, Neve,

¹⁾ A Wertheimerféle család alapítvány birtokában Bécsben. A Wertheimber Simsonnak 1713. januar 13-án kiállított császári udvari haditanácsi utlevél rövidebb, mint ez 1713. aprilis 12-iki, a mennyiben ez Wertheimer fiainak is szól és ezen néhány sorral többet tartalmaz: 77. l. 7. s. „gewilliget haben“ szavaktól 77. l. 17. s. „Alß gesünnen“ szavakig. A 77. l. 2. s. így hangzik: „von Sieben,,und zwainzig Jahr hero“. A vége így hangzik: Alß gesünnen Wir an Euer Vdd: Vdd: And: And: und Euch freund,,und gnädiglich, denen andern, und Unßrigen allen aber ernstlich befehlend, daß Sie wiederholten Unßern, und Königl: Wohl: dan Chur,,Mainz,,Trier, Sag,,und Pfälz: Factorn, und HoffJuden Simson Wertheimber, auch deßsen Befreunde, Leuthe, und Bedienthe sambt allen, wie obgemelt, bei sich habenden paaren Geldern, Kleinodien, oder andern Sachen, auch zu Ihrer Berthättigung, undt nothwendigen Sicherheit bei sich führenden gewöhr an orth und End, wohin Er oder Sie solche zu überbringen haben, nicht allein ganz sicher, ungehinderth, und unaufgehaltener durch Unßere, Ihro, und Euer Gebüeth, Land, Städt, Schlößer, Marckth, Dörffer, Claußen, und Paß, zu wasser, und Land durchkómen, jederzeith pass,,und repassieren, einige Beschwärdt, Verhinderung und widerßag nicht zuefüegen, noch von andern solches zu bechehen verstaten,

Oheimb, Better, Chur,, und Fürsten, auch Wohlgebohrne, Edl, Ehrsambe, Liebe, Andächtige, und Getreue; Wir geben Euer Vbd: Vbd: Und: Und: und Euch hiemit Freund,, Betterlich, und gädigst zu vernehmen, welcher gestalts bey Unß, Unßer Kayl. wie auch Königl. Pohl. Chur Mainz: Sächß. und Psälß. respective Ober,, und Factor, auch Jüdischer Ober Rabiner Simson Wertheimber aller underthänigst vorgebracht, daß weissen Er in Unßern, und des Publici diensten seine Freunde, wie auch andere seine Leuthe, und bedienthe mit Comissionen und Berrichtungen, sonderlich in geld,, Negotien, so wohl in Unßern Erblanden, als im Römischen Reich, hin,, und her zu schickhen habe, auch Selbstn zu reißn Bemüßiget werde, Wir gnädigst geruhen möchten, Ihme für Sich, seine Befreunde, wie auch alle andere seine Leuthe, und Bedienthe, Von Unßerer Kayl: Hoff Cammer auß, einen General,, Pass, welcher für alle Jahr gültig, und also nicht nöthig seyn möchte, solchen Jährlich zu ersrißchen, oder de novo außzuferttigen, allergnädigst ertheillen zu lassen, dergestaltten, daß Er,, und die Seinige, wann und weill Syc in obgedachten Unßern, und des Gemainen Weeßens diensten reißn, Unßeren Ihme allergnädigst ertheillten Privilegien nach, mit Ihren zugehörigen Leuthen, und Bedienthen, Leib Mauth und aller anderer Auflaagen, und Gaben, frey, Sicher, und ungehinderth, mit Roß, und Wägen, auch andern bey sich habenden unmauthbahren Sachen bey denen Mauth, Zohl,, oder Aufschlagsämpten paß,, und repassiert werden möchte; Wann Wir nun in gnädigster erwögunq solcher Unß, und dem Publico, von ermel-

sondern auch auf begebenden fahl, und deßsen ansuchung mit Vorspann, Convoy, und dergleichen hilff erscheinen, als nicht weniger all andern guetten und beforderjambe Willen, Hilff, Vorschub und Assistenz mit beherberg,, und anderer beßfallender Reiß,, Nothurfftß- Reichung erzeigen, und beweissen lassen wollen, und sollen; Allermäßen Wir Unß keines andern zu Euer Vbd: Vbd: Und: Und: und Euch freund,, und gnädiglich versehen, die andere aber vollziehen hieran Unßern ernstlich,, gemäßenen befelch Willen und Maining; Geben in Unßerer Wienn den dreißzehenden Monathß, Tag Januarij, im Siebenzehenhundert,, und dreißzehenden, Unßerer Reiche des Römischen im anderten, deren hispanischen im zehenden, des hungarisch,, und böheimbißchen auch im anderten Jahre

Carl

Ad Mandatum Sac^æ. Cæs^æ

Majestatis proprium

Zacharias Mariophilus Campmuller

Eugenio VonSauoy

iem Unßerm Ober Factor, und Juden Simson Wertheimber von vier,,und zwainzig Jahren hero, Tren,,allerunderthgß,,und Eyffrigen, so wohl in aufbring,,alß überwechßlung grosser geld,, Sumen, alß auch andern Wichtigen Commissionen, und Verschickhungen leistenden Diensten, Ihme solchen General,,Pass, welcher zu Jederzeit, und von Jahr zu Jahr, ohne daß solcher de novo außgefertiget, gültig seyn solle, gnädigst gewilliget haben, jedoch dergestalten, daß solcher Paß nur auf Ihme Wertheimber, seine Söhne, Namens Wolf,,und Löw Wertheimber, und seine Hauß Familie und würcklich imediat,,Bedienthe verstanden seye, andere seine Befreunde, Verwandte, und Handelsgenossen aber, wan es erforderlich, daß Er einen dergleichen, umb Unßers Kayl. Diensts willen, auf solchen Paß reißten müestte lassen, nicht allein diesen Original Pass, oder ein authentisches Vidimus dessen, sondern auch darbey ein Decret, daß ein solcher mit vorwissen Unßeres Kayl. Hoff Cammer, und auß erforderung Unßres diensts Reyse, zu producieren, undt aufzuweisen gehalten seyn solle; Alß gesünnen, solchemnach Wir an Guer Vbd: Vbd: And: And: und Euch hiemit Freund,,Beterlich, und gnädigst Begehrendt, denen Unßrigen aber mit Ernst Befehlend, daß hierauf Eße ermelten Unßern Ober Factor und Juden Simson Wertheimber, wie auch ermelt seine Söhne, seine hauß,,Familie, und würckliche Bedienthe, aller orthen, und Enden, zu wasser, und Landt, Leib,,Mauth, Aufschlag, und derley aller anderer gaaben, frey seye, doch gleich wohl Sambtlich schuldig seyn sollen, sich mit Ihren bey sich führenden Sachen, ob solche schon unmauthbahr wären, bey Unßern Zohl,,Mauth,,und Aufschlags,,Ämbtern anzumelden:/ Sicher und ungehindert durchkommen, paß,,und repassieren lassen, auch allen Beförderßamben willen erweisen wollen, und sollen; hieran erweisen Umso Guer Vbd: Vbd: And: And: und Ihr ein angenehmes gnädigstes gefahlen, die Unßrigen aber erstatten an deme Unßere gnädigsten Willen und Mainung: Geben in Unßerer Residenz Stadt Wienn den zwölfften April im Siebenzehn hunderth dreyzehenden Unßerer Reiche des Römischen im anderten, deren Hispanischen im zehenden, deren Hungar,,und Böheimbischen auch im anderten Jahre.

Carl

G. Th. g: vStarhenberg

Ad Mandatum Sac^æ: Cæs^æ:

& Catholicae Majestatis proprium
Ferdinand Ernst Gr. Mollarth
Joseph Carlo Sauber¹⁾.

Császárjának különös kegyelmében részesült ugyanazon napon az említett aláírásokat mutató ama kegyelemlevélben, a mely Frankfurtban az égés után felépített házait világosan a császár oltalmába helyezi és azokat azon joggal ruházza fel, hogy a császári kettős sast, t. i. a „Salva Guardia“ jelet viselhetik, és végre mindennemű katonai beszállásolás és a fegyveres erő esetleges tulkapásai ellenében biztosítja. Az elismerés, a mellyel itt már tett szolgálatai megemlítettnek, a várakozás, a mely továbbra is megígért buzgalmához fűződik, legvilágosabban magában az előjogban fejeztetik ki, a mely Wertheimernek valódi dicszímét képezi.

Wir Carl von Gottes Gnaden Erwehlter Römischer Kaiser zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, in Germanien zu Hispanien, Hungarn, Böhmeim, Dalmatien, Croatien und Slavonien p. König, ErtzHerzog zu Österreich, Herzog zu Burgundt, Steyer, Kärndten, Crain, und Württemberg, in Ober,,und Nieder=Schlesien, Marggraf zu Mähren, in Ober,,und Nieder Lausitz, Graf zu Hapsburg, Tyroll, und Görz p. Erbieten N: allen und jeden unseren Graf=Leuthenanden, Feldt=Marshallen, Obrist=Feldtzeugmeistern, Generalen der Cavalleria, Feldtmarshallenleuthenanden, Obrist Feldt Wachtmeister, Rittmeister, Haupt=Leuthen, Leuthenanden, Fändrichen, Wacht= und Quartiermeistern, Feldt=Wüblen, Fourieren, und in gemain allen unseren Kriegs=Leuthen zu Roß und Fuesß, was Nation Würden, Stands, oder Weesens die seynd, als auch allen und jeden zuesuehr,,einlogier,,und quartierungs=Commissarien, so dieser Zeit vorhanden, oder ins künfftig verordnet werden möchten, Unser Kaiserliche gnad, und alles guetts, und geben euch hiemit gnädigst zu vernehmen; das Wir in gnädigster Betracht,,und ansehung Un=

¹⁾ Az összehasonlításí záradék így hangzik:

Collationirt, und ist diese abschrifft gegen seinem wahren originali ganz gleichlautend. Actum Wienn den 22ten Aprilis 1713 ./.

Zach:Michael Busberg

Ihrer Kayt. Maht. Mpria

Josephi Primi Höchst Säl. gedächtnus

Hinterlassenen HoffCamer

Registrator, und Taxator.

fers und Königl: Pohl: Chur-Maÿnk-Sächß- und Pfälzischen, auch anderer Chur- und Fürsten respectivè Ober- und Factors, Simson Wertheimbers Juden-Rabiners Unß, und Unserem Erb-Hauß von sieben und zwainzig Jahren hero durch seine sonderbahre Dextérité, geschicklichkeit und uninteressirtes gemieth mit aller Treu, und Eßfer gut geleisten Diensten, sonders aber beÿ vorgewessen Kriegs-Troublen, so wohl in aufbringung viller Millionen in paarem gelbt und übermachung großer Wechsels-Summen, als auch in anderen wichtige und importanten Comissionen, und Verschickungen, wie nicht weniger wegen der Anno Sechzehen hundert Sieben und Achtzig mittelst einrichtung des Siebenbürgischen Salt-Comercij, worauf Er auch also gleich zu damahligen Kriegs-Ausgaaben eine halbe Million verschafft hat, und hierdurch so wohl vorhin meritirter reflexion, als annoch zu gegenwärtigen allerseithigen schwären Kriegs- und Hoffs-ausgaaben treu herzig leistenden, und ins künfftig nicht weniger von ihm zu verhoffen habenden weitheren diensten, auf sein gethanes allerunterthÿgßt-geziemendes bitten die in der freÿen Reichs-Stadt Francfurt gelegene, und jetzt nach vorgewestem brandt hinwiederumb auferbauende, mit sambt noch zweÿen andern darneben gelegenen ganz kleinen eingewÿscherten häusern umb beßerer und genug-samer gelegenheit willen für Ihne und dessen Söhne, als respectivè auch unsere OberFactor Wolff und Löw Wertheimber, ob zwar aus dem Ruin zu erhöben, darzubringenden und aigen-thümblich angehörigen geringen Häußern zur silbernen Kandten, und Roß, sambt seinem hauß, und brod gesund, nothwendigen leuthen, Roß, und Wägen, Vieh, und allen anderen Mobilien, und Sachen, wie dieselbe immer nahmen haben mögen, darvon nichts ausgenohmen, in unjer sonderbahres Kayß. Gleith, Schutz und Schürm gnädigst an, und aufgenohmen, dergestalten, daß Wir nicht allein ihm Wertheimber das noch anno Sechzehn hundert fünff und Neunzig von Unserß hochgeehrtest, in Gott seeligst ruchenden Herrn Vatters Leopoldi Mayt. und Rbd. gnädigst ertheilt, und in Siebenzehenhundert und Ersten, auch folgendß Unserß ebenfalls in Gott seeligst ruchenden geliebt, gewesten Herrn Bruders Kayßers Josephi Mayt. und Rbd. im Siebenzehen hundert und Eßlfften Jahr gleichmäßig confirmirte Schutz-Privilegium durch- und in Krafft dieses von Punct zu Punct wiederum bestättigen, sondern auch gnädigst wollen, daß Sie zwar nicht von dem darauf hergebrachten und allgemeinen ordinari zu tragen habenden laß, oder contribution libe-

riert, sondern allein von aller eigenthättiger einlogier,,und quartierung und anderen daher rührenden Kriegs=beschwärllichkeiten, Exceß, oder Insolentiren all,,unserer Kayl. Armada zuegethanen Volcks unter was vor Commando, oder Direction solches auch jecho, und ins fünfftig seyn möchte, gänzlich und allerdings eximiert und befreiet, auch hiemit vollkommenlich erlaubt seyn solle, zu diesem Ende oberwehnte Häuser mit dem doppelten Reichs=Adler, oder gewöhnlichen Salva Guardia Wappen und Zeichen zu versehen; Befehlen derohalben hierauf Euch allenjambt, und jedem insonderheit, bevoreaus denen verordneten quartierungs=Commissarien, quartiermeistern, und Fourieren, daß Ihr berührte Häuser, und eigenthümer sambt allen derselben Inwohner und Appertinentien bey unausbleibender, unnachlässlicher Straff /:außer unserer verordnung und befehl:/ obgemelter maßen ganz unperturbirt, unmolestirt verbleiben lassen, die Inwohner mit eigenmächtigen quartieren, Exactionen, Geldtschätzungen, oder in andere weeg nicht beschwären, ihnen ihr grob,,und klein Vieh, Roß und Wägen, getraidt, wein, bier, victualien, und alles anders, wie das immer genant werden mag, weder mit gewalt, noch sonsten hinweg nehmen, einige Ungelegenheit, beschwerd,,oder Schaden nicht zuesfüegen, noch anderen solches zu thun verstaten, sondern Euch dessen allen unter vorbemelter unnachlässlicher Straff gänzlich enthalten, wieder diese unsere gdgst ertheilte Salva Guardia nichts vornehmen, ja vielmehr selber würcklich nachleben, und demnach mehr erwehnte Häuser und Eigenthümer Wie auch alle Inwohner in allen fürsallenheiten dabey schützen und handt haben sollet; das meynen und wollen Wir ernstlich bey vermeidung Unserer Ungnad, und unausbleibender höchster straff, auch Erstattung alles verursachenden Schadens: Und wird hieran Unser gnädigster will und Mañnung vollzogen. Geben in Unserer Statt Wienn den dreÿzehenden Monaths Tag Januarij im Siebenzehenhundert und dreÿzehenden, Unserer Reiche des Röm. im 2. des Hispan. im 10.t des Hungar. und Böhmeimb. auch im anderten Jahr.

Carl

Eugenio von Savoy

Ad Mandatum Sac^{ae}. Caes^e.

Majestatis proprium

Zacharias Mariophilus Campmüller

[Városi levéltár Frankfurt a. M.-ban. Ugb. E 44 Mm.]

Minden kegy koronáját, a legnagyobb büszkeséggel eltöltő jelét azon állásnak, melyet Wertheimer az udvarnál elfoglalt, képezte a családjának adott privilegium, a mely 1713. május 4.-én adatott neki. Minden gáncsoskodás és akadékoskodás, a mely arra volt számítva, hogy az azon napok zsidóját lealacsonyítsa és boszantsa, elhárított ezen egy család utjából, a mely ez által a történet fejlődésében egész nemzedékeket ugrott át és jogokat szerzett magának, a melyekről a kortársak a hitsorsosok között még álmodozni sem mertek. Nemcsak Wertheimer és fia Farkas, a ki már önállólag is méltattatott császári kegyelemre, hanem ifjabb fia is, Löw és József, négy veje, a kik közül három már a császári factor czimet viselte és a Wertheimerrel rokon Arnstein¹⁾ is megkapják a teljes költözködési szabadságot, ezen zsidóra nézve akkoriban hallatlan előjogot, hogy t. i. bárhol letelepedhetnek és vásárolhatnak birtokot, továbbá teljes mentességet nyertek minden bántó zsidójelvénytől, türelmi adótól és más zsidó illetékektől, megkapták a császár és birodalom oltalmába való felvételt és utasított minden méltóság és hatóság, hogy ezt nekik megadja. Ezen gróf von Schönborn Károly Frigyes birodalmi alkanczellár és Bambergi és Würzburgi püspök, a bécsi udvar legpompakedvelőbb egy háznagya²⁾ által ellenjegyzett kegylevél, mely a Wertheimer féle házat mintegy a jövő és egyenjogusítás zárt foglalatjává tette, minden részében azon kedvtelésről tanuskodik, a melyet VI. Károly fő udvari factora működésében talált.

Wir Carl der Sechste von Gottes Gnaden Erwehlter Röm. Kayser, zu allen Zeiten Mehrer des Reichs, König in Germanien, zu Castilien, Arragon etc. Erzherzog zu Oesterreich etc. plen: tit:

Bekennen für uns öffentlich mit diesen Brieff und thun Kund allermänniglich, daß Wir gnädiglich angesehen die angenehme eifrige, unvertroßene, getreue, nuß, und wohlersprießliche Dienste, welche nicht allein unseren Vorfahren am Reich weyl: unser hochgeehrten Herrn Vatters und freundlich geliebtesten Herrn Bruders Kayl. Mayt. Mayt. und Edd. Edd., sondern auch Uns, dem heil. Röm. Reich und Unsern Erzhauß Unser Kayl. und Unserer freundlich geliebtesten Frauen Gemahlin Edd. wie auch Königl. Pöhl. Ober

¹⁾ Kaufmann, i. m. 45. l. 1. j.

²⁾ Vohse, i. m. 7, 37, 104. k.

factor und Hoff Jud, auch der gesambten in Unfern Erb Königreich und Landen sich befindender Judenschafft Vorgesetzter Ober Rabiner oft und mannigfältig, und zwar bereits in das 30te Jahr unermüthet erwiesen, wie dann Er und sein älterer Sohn Wolff Wertheimber Kayl. Factor auch seine 4. Töchter Männer, Berent Gabriel, Jüdischer Land Rabiner in Unfern Marggraffthumb Mähren, und die 3 Kayl. Factores Joseph David Oppenheimber der Zeit zu Hannover, Moyses Löw Isaac und Seligmann Berent Salamon aber in Unfern und des heil. Reichs Städten Franckfurth und Hamburg wohnhafft, dann Isaac Arnsteiner in denen Vorgevesten schwehren und kostbaren Reichs, frantzösisch, türk. und Italienischen Kriegen, und bey denen noch obschwebenden weitaussehenden gefährlichen Weltläufften mit denen zum Kayl. und Reichs Kriegs heer erforderlichen recrutir, und remontirungs Bedürffigkeiten, Auszahlung deren auf Millionen sich belauffenden Subsidien Gelder, leistung nahmhafter Cautionen und Vorschüssen, zu herbeschaffung des proviants, Munition, und mehr anderer Nothwendigkeiten für die Kayl. Armada und sonsten mit denen in eylfertiger begebenheit benöthigten baaren Mitteln biß anhero beständig zu Verläßig und Richtig an hand gestanden, daß ob allerhöchst gedacht Unfers Herrn Vatters Kayl. Mayt. und Vbd. sowohl in Aniehung dieser, als der in denen von deroelben ihm Simson Wertheimber nicht allein hier, sondern auch in denen beschehenen Verschiedungen zu des gemeinen Weesens besten, und Unfers Kayl. aerarii großen Nutzen, durch seine besondere Vernunft, Klug, und Erfahrung geleisteten stattlichen Diensten, und andurch erworbenen guten Verdiensten ihn zur wohlverdienten gnad zur gedächtnuß mit einer goldenen Kette und anhangendem bildnuß, dann nachgehends mit tausend species Dugaten, umb für sich einige silberne oder goldene geschirr zu verschaffen, zum Zeichen der mit seinen unterthänigsten Diensten tragenden gnädigsten Vergnügung zu beschencken, auch ihn, sein Weib und Kinder und nahe anverwandte mit verschiedenen besondern Landes fürstl. privilegien, freyheiten, titeln und praerogativen aus Unserer Oesterr. Hoff Canckley auf 20 Jahr zu begnadigen, solche auch ob allerhöchstged. Unfers Herrn Bruders Kayl. Mayt. und Vbd. wegen der Ihro gleichfaß in verschiedenen Gelegenheiten und sonderbahr in denen von Ihro verrichteten zwey Feldzügen, und zweimahliger belager, und Eroberung der Bestung Landau mit Vorschießung nahmhafter Geld Summen geleisteten getreu, und wohler-

sprießlichen Diensten, zu bestätigen allermildeſt bewogen worden; Wie auch nicht weniger ferner gödſt betrachtet, daß Uns ſelbſten Er Simſon Wertheimber ſowohl bei Unſer in Unſer und des hl. Röm. Reichs Stadt Franckfurth vollbrachten Röm. Kayl. Crönung zu verſchaffung Unſerer Hoff Stadt Erfordernuße benöthigte baare geld Mitteln, alß auch ſogleich darauf mit denen zu Unſern Kayl. Kriegsheer und Hoff nöthigen dann andern geheimben und feinen Anſtand gelittenen nahmhafften Ausgaben, ſehr willig und Nützlich an hand gegangen, weßwegen Wir auch ihn und ſeinen Sohn Wolff Wertheimer, welcher hierbei und ſonſten gleichfallß ſeinen Fleiß treü und Dienſtbegierde, unterthänigſt gehorſambſt willfährig mitbezeuget, jeden mit einer beſondern goldenen Kette alß einen Merck Zeichen Unſerer ob ihren gehorſambſten Dienſten geſchöpfften gnädigſten Zufriedenheit beſchencket, er Simſon Wertheimber auch und die ſeinigen in ſolche ihren Dienſt-Eyffer, treü und Ergebenheit zu weiterer beförderung Unſerer Kayl. Dienſten und Nutzen unausſeklich zu verharren des allerunterthänigſten Erbiethens ſeynd. Und darumb mit wohlbedachten Muth, guten Rath und Rechten wißen, obged. Simſon Wertheimber, alß Unſern und Unſerer freundlich geliebteſten Frauen Gemahlin Vbd. Kayl. Ober Factorn und ſeinen Sohn Wolff Wertheimber Kayl. Factor und Hoff Juden, dann ſeine zwey jüngern Söhnen Löw und Joſeph, wie auch deſſen 4 Töchtermänner Berent Gabriel Jüdiſchen Land Rabiner in Unſern Marggraſſthumb Mähren und dann 3 andern, alß Unſern Kayl. Factorn, Joſeph David Oppenheimber, Moÿſes Löw Isaac, und Seligmann Berent Salamon, dann den Isaac Arnſteiner aus Kayl. Macht Vollkommenheit die beſondere Kayl. Gnad auf 24 Jahr gethan, und die ſambt ihren Weib und Kindern, auch bei ſich habenden bedienten und brodt geſind in Unſern und des heil. Röm. Reichs abſonderlichen Verſpruch, Schutz, Schirm freÿ, Sicherheit und geleit alſo und dergeltalt aufgenommen, daß Sie ſich deſſelben nicht allein allhier in Unſerer Residenz Stadt Wien, ſondern auch in andern Orthen, wo wir Uns künfftig etwann außer Landes in das heil. Röm. Reich oder Unſern Erb Königreich und Landen hinbegeben ſollten, ohne bezahlung einiger Schutz oder Toleranzgelder ungehindert männiglichens gebrauchen, wie auch außer Unſer Kayl. Hoff=Staat der Simſon Wertheimber, ſeine Söhne und 4. Tochter Männer, auch er Arnſteiner in heil. Röm. Reich, wie in Unſern Erbfürſtenthumb und Landen in allen Reichs Städten, Feſtungen, Märkten und

Flecken, insonderheit in denen Reichs Städten Nürnberg, Augspurg, Frankfurth und Regenspurg, allwo er und die viel zu negotiiren haben in der Stadt in einem hierzu umb die billige bezahlung miethende zu ihrer und bey sich habender fahrnuß und bedien'e anständige Wohnung ohnweigerlich und ungehindert sich aufhalten mögen, ohne bezahlung einiger Jüdischer leib Mauth. Zolls Schiff,, floß Rechts Brücken gebühr oder anderer gaben, sowohl zu Wasser als land, welche andere oder unpriviligirte Juden, wann die sich in ihren Geschäften aufhalten, zu geben haben, auch ohne, daß die Wertheimer oder obbemelte ihrige alß in Unsern besonderlichen Kayl. Schutz, Verspruch und Diensten stehende Schutzverwandte Juden und Leib Knecht, wie erstged. Juden ein Zeichen zu tragen oder sonst einige Geleits Personen in,,und außer der Stadt aufzunehmen schuldig seyn. Da aber obged. Unser Kayl. und Unserer freundl. geliebtesten Frauen Gemahlin Vbd Ober Factor Simson Wertheimer und dessen Sohn Wolff Kayl. Factor und Hoff Jud, dann seine 2 jüngere Söhne Löw und Joseph, wie auch dessen 4 Töchter Männer Berent Gabriel, Jüdischer Land Rabiner in Unsern Marggraffthumb Mähren, und die 3 andere, alß Unsere Kayl. Factores, Joseph David Oppenheimer, Moyses Löw Isaac, und Seligman Berent Salamon, dann der Isaac Arnsteiner, wo Juden und Jüdinnen wohnen, fúrterhin zurückkommen und umb die billige bezahlung Häuser in bestand nehmen oder auf ihren Nahmen eigenthümlich erkauffen, solle ihnen, an wen sie wollen, wider weiters zu verkauffen, darinnen ruhig zu wohnen, zu hausen, zu handthieren, offene Gewölber von allerhand waaren zu haben, nach der Elen oder gewicht dieselbe, wie auch Früchte und Wein nach gefallen zu kauffen, zu verkauffen, aus und einzuführen, und bey solcher ihrer Handthierung, Jüdische Ceremonien, Mosaischen Gesetzes Gebrauch und Begräbnißen ruhig zu verbleiben, nicht weniger einen Rabiner, Jüdischen Juristen, Schächter, Vorsinger und Unterweiser zu ihrer Nothdurfft, jedoch in der Stille, und zu ihrer Hauß behueff allein zu halten erlaubet seyn. Sie sollen und mögen auch aus denenselben Städten, Märkten, Flecken und Landen, so oft und wann Sie gelust, mit allen deme, so ihnen zugehöret, an andern orth unbelästiget und unbeschwehrt, von derselben Obrigkeit ziehen, und für den Ein,,und Abzug keine Steuer oder andere gaben, selbe mögen Nahmen haben, wie sie wollen, von ihren Haab und Güthern zu bezahlen schuldig seyn, sie hätten dann Mauthbahre Sachen, davon

die Mauth denen Christen gleich zu entrichten wäre, weiters aber nicht beschwehrt werden. Ferner sollen und mögen sie auch ihre Gelegenheit und Willen nach, an Orth und End, von dannen sie gezogen wären, wiederumb ziehen, und sich daselbsthin niederzulassen und alsdann die vorgenossene und habende freyheiten und exceptionen nichtsdestoweniger widerumben genießen und sich derselben gebrauchen, auch zu Wasser und Land frey, sicher und ohne Jüd. Zeichen und Abnehmung einiger Mauth, Leib-Zoll, Aufschlag, Schiff Recht und all dergleichen gaben, hin und wider mit bey sich habenden sein Simson Wertheimers Hebräischen Büchern, die er als Ober Rabiner und die seinige jedesmahl nöthig haben, und inn- und außers lands führen und bringen lassen, pass- und repassirt werden: auch sonst wider gemeiner Jüdenschaft habenden Kayl. freyheiten, und des heil. Reichs Satzungen keinesweges beeinträchtigt, oder ohne Unjern austrücklichen Kayl. Willen ausgeschafft, oder zu einigerley Gab,, oder Abzugs Gelder, ohngewöhnlichen neuerlichen Mauthen, Pfändungen, Zöllen, Aufschlägen, oder Umbgeld, anderst als die Christen jedes Orths zu geben pflegen, angehalten, auch sie sammt ihren Weibern, Hauß und Brodt Gesind, haab und Güthern von Niemanden an einen Orth von frembden oder ihrer Geld Schulden wegen verarrestiret oder verhindert werden, sondern da jemand zu ihren haab und Güthern Zuspruch oder Klag zu haben, Vermeinet, oder sonst gewinne, der, oder dieselben sollen gegen obgemelte Juden an keinen Orth, als bey ihrer ordentlichen Obrigkeit mit Recht vorgenommen und beklaget, dann auch ihnen von jedermänniglichen in ihren verbrießten, oder sonst kundbahren beweißlichen und andern rechtmäßigen Forderungen ohne zulaßung einiger Weitläuffigkeit schleunige hülff Rechtens ertheilet, auch in denen etwa ereignenden justiz-Sachen wider die Billigkeit nicht beschwehret noch übereilet werden, sondern nicht anderst, als wie es der Gerechtigkeit und den gewöhnlichen Gerichtslauß gemäß ist, verfahren und nicht gleich mit sperrung der Gewölber, auch in inquisitions-Sachen, es mögen solche Mahnen haben, wie sie wollen, in allen nach Ordnung und Anleitung der Rechten, gehandelt und der denunciirte gegen genugsamb leistende Bürgschafft an seiner rechtmäßigen Gegenwöhr nicht verkürtzet noch übereilet, wie nicht weniger der denunciant ebenfalls zu dergleichen Bürgschafft sogleich angehalten werden solle, mithin dieselbe wider diesen Unjern Kayl. Schutz und Gnaden Brieff nicht angesochten, sondern dabey ohne männigliches Hindernuß ruhiglich gelassen werden sollen.

Und gebieten darauf allen und jeden Churfürsten, Fürsten, geist und weltlichen praelaten, Graffen, freyen herrn, Rittern, Knechten, Landshauptleuthen, Land Vögten, Hauptleuthen, vice-Domen, Vögten, Pflegern, Verweßern, Ambtleuthen, Land Richtern, Schultheißern, Bürgermeister Richter, Rätthen, Bürger-Gemeinden und sonst allen andern Unsern und des Reichs-Untertanen und getreuen, was würden, Standts oder Weesens die seynd, gegenwärtigen und zukünftigen ernst, und Bestiglich mit diesen Brieff, und wollen, daß die mehrbemelten Simson Wertheimber, dessen Söhnen Wolff, Löw und Joseph Wertheimber, dann seine vier Tochter Männer benannt, Berent Gabriel, Jüd. Land Rabiner in Unsern Marggraffthumb Mähren, Joseph David Oppenheimber, derzeit zu Hannover, Moyses Löw Isaac zu Frankfurth und Seligmann Berent Salamon zu Hamburg wohnhafft wie auch Isaac Arnsteiner, sambt ihren Weib und Kindern, auch bey sich jedesmahl habenden bedienten und Brodt Gesind mit und neben allen ihren Haab und Güthern bey obverstandenen Unser und des heil. Reichs Verspruch, Schutz, Schirm und Geleith, auch ertheilten Kayl. Freyheiten festiglich handhaben, dabey ruhiglich bleiben, und deren sich gebrauchen lassen. Sie auch darwider nicht dringen, bekümmern oder belästigen in kein weiß noch weeg, als lieb einem jeden seye, Unser und des heil. Reichs schwehre Ungnad und Straff, und darzu ein poen nehmlich 30 Marck löthigen Goldes zu vermeiden, die ein jeder so oft er freventlich hierwider thäte, Uns halb in Unser und des Reichs Cammer, und den andern halben theil demjenigen mehrged. Juden, so hierwider beleidiget wurde, unnachlässig zu bezahlen, verfallen seyn solle. Jedoch Churfürsten, Fürsten, Städten, und Ständen des Reichs auch jedermanniglich an seinen zuvor habenden Kayl. Freyheiten, Recht und Gerechtigkeiten unvergrieffen und unschädlich. Mit Urkund dieß Brieffs besigelt mit Unsern Kayl. anhangenden Innsiegel, der geben ist in Unserer Stadt Wien den vierten Tag Monaths Maji nach Christi Unseres lieben Herrn und Seligmachers gnadenreichen geburth in Siebenzehnen hundert und dreyzehenden, Unserer Reiche des Röm. im anderten, des Hispanischen im zehenden, des Hungarischen und Böhmischen aber in dritten Jahr

Carl

FriedCarl Gv. Schönborn

Ad mandatum

Sac^{rae} Caes^{ae} Majestatis proprium

Ef v Glandorff.

Wien 17. Juli 1723 mit dem wahren Original coll. u. gleichbefunden.

(Városi levéltár Frankfurt a/M.-ban Ugb. E. 44 Mm.)

De a frankfurti tanácsnak még ezen privilegium félreérthetlen beszéde sem volt akadály arra nézve, hogy Wertheimert továbbra is a zsidókra vonatkozó törvények korlátai közé szorítsa. Elégnek tartották, hogy megengedték neki házai felépítését; de a kertet nem volt szabad megszereznie. A zsidóutca feltámadása amúgy is mélyreható lehangoltság kútforrása volt. Iparkodtak ugyan teljes erejükből nehézségeket támasztani, de az építés azért nem törődve ezekkel haladt előre és az égés színhelyén keresztül nemsokára egy átlagosan 20 öl széles¹⁾ utca húzódott végig, mely házainak magasságára és csinosságára nézve a város legszebb részeivel vetekedhetett. Hiába akarták keresztül vinni, hogy az új épületek az utcát és keresztény városrészt szétválasztó faltól 9 ölnyi távolságban emeltessenek fel²⁾ és hogy a háttéri épületek se lehessenek három emeletnél magasabbak. Egy 1714-ik évi május 12-én, szombati napon Bécsben kiállított és gyors futár által történt szállítása folytán már pünkösdvasárnapján, május 20-án Frankfurtba megérkezett végzésben³⁾ a császár meghagyja a városnak, hogy a zsidó utcának még hátralékos felépítését előmozdítsa és szünjön meg mindig újabb és újabb nehézségeket támasztani. Oppenheimer Izsák Náthán, Wertheimer mostoha fia ügyében, hogy házát a falhoz építhesse a birodalmi udvari tanácsnak szeptember 10-én kelt ajánlata folytán, 19-én egy külön császári leirat küldetett a tanácshoz, ámbár igaz ugyan, hogy ezt 1717. június 21-én megkellett ujitani⁴⁾. Midőn még ehhez Oppenheimer Emánuel, Sámuel fia, azon helyen, hol a régi tánczterem állott egy rendkívül nagy és drága házat akart tisztán kövekből építeni. („ein ungemein grosses und köstliches Haus von lauter Steinen aufbauen wollte“), ámbár az érdekében Bécsből kiadott rendeletekben nem volt hiány (zu dessen

¹⁾ Sch u d t II. 113.

²⁾ N. o. 115.

³⁾ N. o. 114.

⁴⁾ A Frankfurt a/M-i városi levéltárban Ugb. E. 44 Mm. alatt őrzött okmányok szerint.

Faveur ihm an Vorschreiben von Wien aus nicht mangelte¹⁾) ez egyszerűen megtagadtatott¹⁾). És minthogy 1716 elején az utcza kiépítése már oly messzire haladt előre, hogy már semmi sem állott befejeztetésének útjában, az e fölött érzett bosszúságot úgy hűtötték le, hogy azon kevés zsidó családnak, a melyek még mindig szétszórta a keresztények között laktak, meghagyták, hogy a ghettóba visszavándoroljanak. E célból 1716. január 26.-án este a tanácsirnok és rendőrbíró felolvasták a zsidórendtartást és a hatósági parancsot, a melylyel az azon időtájt még mindig a zsidóutczán kívül lakó zsidóknak a legnagyobb szigorúsággal, érzékeny büntetés terhe alatt elrendeltetett, hogy ismét a zsidóutczában telepedjenek le és a keresztények lakásaiból távozzanak el („annoch auffer der Juden=Gassen wohnende Juden / alles Ernstes / und bey empfindlicher Straffe / wiederum in der Juden=Gasse sich häufiglich niederzulassen / und der Christen Wohnungen zu quittiren /“) ²⁾). Most sokkal kevésbbé volt szándékukban, mint valaha a keresztényvárosrészben lévő kertet egy zsidó tulajdonába átengedni, bármennyire is hivatkozott szerződésére és előjogaira.

De szokva ahhoz, hogy jogát senki által sem hagyja megcsorbitani és azt alantasabb hatóságok támadásai ellenében mindig épségben megtartani, Wertheimer végre ezen pörös ügyben a császár segélyét vette igénybe, aki 1716. július 28-án a frankfurti tanácshoz egy éleshangú leiratot menesztett. Ugb. E 49

Pppp.

Carl der Sechste von Gottes gnaden Erwählter Römischer Kayser zu allen Zeiten Mehrer des Reichs.

Ehrsame liebe getreue. bey Unß hat Unser Oberfactor und jud. Simbson Wertheimer inhalts nebenhenger abschrifft in unterthänigkeit angezeigt, wie daß er zwar allbereith Ao. siebenzehnhundert und zehen von Rebecca Dießin Wittib ihren eigenthümblichen, hinter der judengassen in Unserer und des Heyl. Reichs Stadt Franckfurth gelegenen Bleichgarten vor und umb fünff Tausendt Thaller grob gelbt erkauffet, und darauff würcklich Ein Tausendt Athler bezahlt, zu facilitirung der bey euch über diesen Kauff

¹⁾ Schudt IV, 2, 29.

²⁾ U. o. IV, 2, 15. kk.

gesuchten confirmation auch von Unseren in Gott ruhenden Herrn brudern und vorfahren am Reich Wehl. Kayßer Joseph allermildesten andenkens in ansehung deren Ihrer Mayt: und Ed: von ihme juden geleisten erspriesslichen Diensten zweij gögste Kayl: rescripta unterm Neunten 7 bris besagten und vierten Martij darauff gefolgtten siebenzehnhundert eylfften jahrs an euch erlanget hette, dannoch aber, und ob schon durch überlassung dieses leeren places weder der bürgerschaft einiger nachtheil und schaden zugesüget, noch die anzahl der jüdischen Familien vermehret, sondern die bürgerschaft umb so mehr vor allen ohnglücklichen feuers-brunsten durch den von dem Supplicanten vorhabenden mit brand:mauren zu versehenen bau verwahret wird, von euch die obrigkeitliche bestättigung dieses Kauffs und würckliche einraumung dieses places bishero nicht überkommen hatte, mit gehörster bitt, Wir derowegen in conformität obged: vorhergangener gemessenen Kayl: rescripten an mich rescribiren zu lassen gögßt geruheten;

Wan Wir nun bey so bewanten umständen nicht sehen können, wie von euch mehrged: in ansehung sein des Supplicantens allhöchstherligst ged. Unserm Herrn Brudern geleisten Diensten zumahlen in einer niemand schäd: oder präjudicirlich fallenden sachen vorhergangene Kayl: schreiben so lange zeit ohne schuldige befolgung gelassen werden können; So haben Wir insonderheit da gegen Unß der Supplicant mit seinen Treuen und erspriesslichen Diensten gleichfalls continuirte bey gegenwörtigem seinem gesuch keinen anstand nehmen, sondern euch hiemit gögßt bedeuten wollen, daß ihr bey so gestalten Dingen eingangs ged: Kauff zwischen der Dießischen Wittib und dem Supplicanten getroffenen Kauff-Contract innerhalb Zeit Zweyer Monathen von obrigkeit wegen confirmiren und den Bleichgarten dem Kauffer zugleich einantwortten laßet; Andeme beschicht Unser gögster wille und meinung, und Wir seynd euch mit Kayl: gnaden gewogen; geben in Unser Stadt Wien den acht und zwanzigsten julij Ao: Siebenzehnhundert und sechzehn, Unserer Reiche des Römischen im fünfften, des Hispanischen im dreÿzehnten, des Hungarischen und Böhmeibischen aber im sechsten.

Carl

Vt: FridCarl gv. Schönborn.

Ad mandatum Sac^æ Caes^æ
Majestatis proprium
Franß Wilberich CvMenshengen.

A császárnak a fölött való csodálkozása és boszankodása, hogy József császár ismételt közbenjárása daczára is tulajdonképen az engedelmeskedés tagadtatott meg, itt félreérthetetlenül ki volt fejezve. A tanács jó hosszú ideig gondolkodott, végre azonban szeptember 22-én még is megtalálta azon feleletet, a mely igazolás és elutasítás volt egyszerre. József császár sohasem kívánta volna a tanácstól az adás-vevési szerződésnek egyszerű jóváhagyását. Minthogy pedig az ez iránt táplált aggodalmak még ma is fennállanak és az itteni polgárság különben is egy idő óta a zsidók és szerzeményeik miatt súlyos panaszokat emel („hiesige Bürgerschaft sich ohne dem über die Juden und deren Erwerb eine weil her höchstens beschwehret“), azért Wertheimer továbbra is elutasítandó és az 1710. július 4-iki megsemmisítő végzés fenntartandó.

Midőn a tanács ezen ellenvetése Wertheimernek hivatalosan kézbesítettett, nyomban megújította kérelmét, hangsúlyozta azonban, hogy a telken nem épületet akar emelni, hanem mint később Nikolsburgban is tenni akarta¹⁾, az utcának tüzek ellen való oltalmazását tartja szem előtt ezen szerzeménynél. A birodalmi udvari tanács, — a melynél 1716. július 29-én az ezen ügy felől szóló korábbi jelentésekből egy betű sem volt megtalálható, úgy hogy az előadó gróf Wurmbbrand még nevetett is Wertheimer fölött, hogy az még a saját 1000 tallérját sem fogja visszakapni Dietznétől, a ki pedig maga is zsidó asszony, — most Wertheimerre nézve kedvező szakvéleményt adott, a melyet a császár is helyben hagyott. Most 1717. június 28-án ismét küldött egy leiratot Frankfurt tanácsához, a melyben azonban a már sokszor említett („dickbesagten“) kertnek átadása nem köttetik többé időhatárhoz, hanem rögtöni köteleességgé tétetik.

Ugb. E 49

Pppp.

Carl der Sechste von Gottes gnaden Erwählter Römischer
Kayser zu allen zeiten Mehrer des Reichs.

Ehrsame liebe getreue. Ihr habt euch vorhin gehorsambst zu
erinnern, was so wohl von Unserm in gott ruhenden Herrn

¹⁾ Kaufmann, i. m. 102.

brudern und vrsfahrern am Reich Wehl. Kayser Joseph glorwürdigsten andenkens untern datis den Neunten 7 bris Siebenzehnhundertzehen, und vierten Martij siebenzehnhundert und ehlff, alß auch von Unß selbst am achtundzwanzigsten julij siebenzehnhundertsechzehen an euch auff untertigstes anrufen und bitten erstallerhöchstsiceligstged: Ihr Mäht: und Ed: gewesen, wie auch nunmehr Unserß selbst eigenen Ober factors und judens Simbjon Wertheimer wegen ertheilung der Confirmation über den zwischen Rebecca Diezin Wittib in Unserer und des Heyl: Reichs Stadt Frankfurth und ihme juden den achtzehenden junii besagten siebenzehnhundert zehnten Jahrs wegen ihres hinter der Judengassen alda gelegenen Bleichgartens errichteten Kauff Contracts rescribiret, von euch darauff nach und nach jüngsthin sub dato den zwey und zwanzigsten 8 [l. 7] bris leztbesagten siebenzehnhundertsechzehnten Jahrs berichtet, und derenthalben gegen solches gesuch eingewendet worden.

Wie nun dem supplicirenden juden auch dieser euerer lezterer bericht gleich denen vorigen auff sein anmelden zu Comuniciren decretirt worden, und von ihme nebst dessen übrigen erheblichen urjachen das erbieien geschehen, den erkaufften garten als ein leeres und schlechtes spatium umb und umb mit einer mauer einfangen zu lassen, und dadurch von allen andern Christen: gärten zu separiren, mithin dadurch niemanden einiges praejudiz zugefüget: viel mehr in der bekanten leidigen feuers-brunst dadurch vor viele Tausend rñler mobilien hetten salvirt werden können; mit bitt Wir nunmehr Unsere nachrückliche Kayl: verordnung an euch ergehen zu lassen gödgt geruheten, damit von euch die obrigkeitliche Confirmation dermahleins ertheilet werden mögte; So haben wir auff alle in diese sachen einlauffende und Unß der gebühr nach vorgetragene umstände auch darüber vorgenommene wohlbedächtliche erwegung den eingangs ged: zwischen der Diezischen Wittib und ihme Unserm Oberfactor wegen dieses bleich: gartens getroffenen Kauff Contracts auß absonderlichen Unß dazu bewogenen urjachen, und des Supplicantens langwürig geleisten alleruntertögsten guten Diensten mit dem zusatz, daß dieselbe ohne alle Consequenz seye, auch sothaner Platz nimmer zur juden gassen gezogen, oder einiges geben, außer der angebotener massen umb und umb aufzuführenden Mauer darauff gesetzt werden solle, anheut gödgt gewilliget, und euch solches hiedurch mit dem gödgtsten befelch notificiren laßen wollen, daß ihr euch solch

Unſerer dem Supplicanten in allerhöchſten Kayl. gnaden zugelegien Kayl. dispensation gänzlich conform bezeigt, ihme dem dickeſagten bleichgarten ſo forth einantwortet, auch wie ſolches geſchehen, an Unſß nächſtenſ berichtet.

An deme beſchicht Unſer gñſter will und mainung, und Wir ſeind euch mit Kayl. gnaden gewogen, geben in Unſer Stadt Wien den acht und zwanzigſten juniij Anno Siebenzehnhundert und ſiebenzehen, Unſerer Reiche des Römischen im ſechſten, des Hiſpaniſchen im vierzehenten, des Hungariſchen und Böhaimiſchen aber im ſiebenden.

Carl

Vt: C Ludwig G. V. Sinzendorff

Ad mandatum Sac^æ Caes^æ
Majestatis proprium

Frantz Wilderich ExMenſhengen.

Ezen irat után, a melyet 1717. július 9-én még egy külön felszólítás is követett a vétel megerősítése érdekében minden további vonakodás lehetetlen volt. 1717 szeptember 6-án Dietzné kijelenti, hogy a leiratnak legalázatosabban engedelmeskedni („in allerwege Gehorsambſte Parition zu leiſten“) és a kertet átadni szándékozik. Október 16-án Wertheimer, aki már igen fontos a császári udvart érdeklő ügyek miatt („wegen allzugroßen andern Kayl. Hoffhabenden geſchäften“) új és nehéz küzdelmek árán kivivott birtokának átvételénél nem lehetett jelen, meghatalmazta vejét Bernát Gábort, másnéven Eskelest, hogy a kertet számára vegye birtokába. November 2-án, kedden elhatározta a tanács, hogy a kertet előbb még meg szemlélteti és kiméreti, továbbá a telekadó miatt is megvizsgáltatja. Azonnan 1717. december 7-én a kert már tovább nem halasztható átadatásának Wertheimer birtokába meg kellett történnie. Meghatalmazottja és veje Eskeles Bernát Gábor a szerződést mint a mainzi választófejedelmi zsidóság főrabbija („der Chur fürſt Meynß Judenſchafftß ober Rabbincr“) írja alá. Wertheimer pedig már intézkedett volt, hogy még a küszöbön álló tél előtt elkészüljön az önkényt felajánlott tűzfal, melynek a kertet kellett körülvenni.

Az üresen és pusztán elterülő kert, a melynek telkén csak később emeltetett egy melegház, terméketlen, de büszke és mintegy jelképes birtok volt, a melyet Wertheimer mél-

tán eléje helyezhetett minden ingatlanának. Nem makacsság volt az, hanem egy elvekért folytatott harcz, a mely a küzdő feleket az egyszer elfoglalt álláspont mellett való ily szívós kitartásra ösztönözte. Évszázadok óta örködött a város a fölötte féltékenyen, hogy a zsidók birtoka a nekik még ember emlékezet előtt átengedett területen túl egy hajszálnyira se foglaljon tért¹⁾. A zsidó pedig, a ki itt néhány, keresztény területet képező, talpalatnyi földért a legmagasabb hatóságokat és a császára befolyását is mozgásba hozza, előjogára támaszkodva küzd egy emberi jogért oly kivételes intézkedés alakjában, a melyet neki mint személyes kiváltságot kell kiküzdenie; a jövő követelményeért, az egyén birtoklási képességeért, neveztessek az bár zsidónak. Meg lehetett neki azon öntudata, hogy nem személyes előnyért vagy nyereségért, a mely teljesen kizárt maradt, hanem hogy hitsorsosi és igaz ügyért szállott síkra. A kertért folytatott ezen különben közönyös küzdelemre így a történelmi jelentőség fénye esik vissza.

Wertheimer összeköttetései a hitközséggel Majna melletti Frankfurtban.

Még szorosabban mint ezen külső összeköttetések által, volt Wertheimer a frankfurti zsidósághoz azon szolgálatok által hozzá fűzve, a melyeket szünetlenül volt alkalma annak teljesíteni. Vagyonnal birván a városban anélkül hogy az illetékességet megszerezte volna, a község fölött, a melyhez nem tartozott, teljességgel a tiszteletbeli védnökség egy nemét gyakorolta. Hogy az azon idő igazságszolgáltatásának ólomlábakon járó és különösen a zsidók ügyeiben hathatós előmozdítást igénylő menetében az udvar és a legmagasabb birodalmi hivatalok székhelyén pörei és folyamodványai számára minden időben éber ügyvivőket biztosítson magának, a frankfurti község évről-évre két képviselőt küldött saját kebeléből Bécsbe, a német városok ügynökeinek mintájára, a kik az előljáróságnak vagy mint ott nevezték, a soros havi építőmesternek tapasztalataikról és elért sikereikről szabályszerint jelentést tettek. Ezen képviselők által Wertheimer

¹⁾ U. o. 103.

háza, mely amúgy is minden zsidó nyilvános ügynek közép-pontja volt, a frankfurti hitközségnek mintegy consulatusa lett Bécsben. Itt tanácskoztak minden a kormányhoz benyújtandó beadvány fölött, megszerkesztették és felülvizsgálták őket, innen kézbesítették őket leiratban és ajánlották őket a vezető államférfiaknak és mértékadó személyiségeknek, akik nem fukarkodtak Wertheimer és fiaival szemben a felvilágosításokkal az ügyek állapotára és kérelmezők kilátásaira nézve. Ha a frankfurti ügynökök a többi bécsi nagy zsidó kereskedőházak, mint a Pösing, Sinzheim, Ulm stb.-eknek közbenjárását és befolyását is szívesen felhasználták a hatóságoknál, mégis egyedül Wertheimert tekintették mint azon forumot, a mely nélkül semmit sem mertek elkezdni. Inkább hetekig vártak egy emlékirat benyújtásával, mindaddig míg azt Wertheimer és fiai is elolvasták és helyben hagyták, mintsem hogy rászánták volna magukat beleegyezésüket figyelmen kívül hagyni.

Nem volt könnyű, az azon idők viszonyaihoz képest majdnem fejedelmi módon vitt házba bejuthatni. Gyakran napokig kellett a kihallgatásra várakozni és az ügyek rendkívüli összetorlódása folytán órákon keresztül előszobázni, míg a bebocsáttatás megtörtént. Különösen Wertheimer Sámson kínzó betegsége, a köszvény volt az, a mely őt hozzáférhetlenné tette és gyakran kényszerítette, hogy a Bécs környékén lévő fürdőkben huzamosabban tartózkodjék. De mihelyt íájdalmai megszűntek, ismét mindazoké volt, a kiknek szükségük volt reá; minden szenvedéstől ment nap a jó cselekedeteknek volt szentelve, a melyek úgy látszottak, hogy szinte várnak reá.

Fiai néha-néha a várostól néhány mértföldnyi távolban lévő birtokaikra vonultak vissza. Azon társadalmi állásról, a melyet kivívtak maguknak, inkább mint tisztségeik és méltóságai bármily más bizonyítéka tesz tanúbizonyságot azon művelődéstörténelmi szempontból érdekes tény, hogy Wertheimer Farkas már vadászatokat is rendezett birtokain, a melyeken az ország legfőbb méltóságai valamint a magas nemesség kitünőségei és a Bécsben székelő idegen követségek is résztvettek. Így Speier Izsák¹⁾ ügynöknek 1720. ok-

¹⁾ A frankfurti hitközségi levéltárban 104a, 105a, 106a, 107a, 108a, 109a, 110a sz. a. őrzött levelezései az ügynököknek és építőmesterek-

tóber 9-én szerdán, az ujév és engesztelő nap közötti héten, a bűnbánati napokban a frankfurti előljáróhoz, Oppenheim Leserhez intézett levelében is olvassuk, hogy Wertheimer Farkas ismét vadászaton van, a miáltal az irat („Schrift“) benyújtása késik. Október 26-án¹⁾ azt jelenti, hogy Wertheimer Farkas 10 napig volt vadászaton, a melyre sok magas vendég volt meghíva, köztük nem kisebb mint Jenő herczeg, az angol követ, gróf Catigan és mások. Egy más alkalommal arról értesülünk Speier által, hogy von Lichtenstein Antal Flórián herczeg, a császár főudvarmestere Wertheimer vendége volt annak körülbelül egy hétig tartó vadászatánál²⁾. Jenő herczeg ismételten is igénybe vette ily alkalmakkor Wertheimer meghívását és vendégszeretetét.

A frankfurti ügynökök szívesen belenyugodhattak ezen megszakításokba, mert Wertheimer Farkas viszont ismételten ujólag is fáradhatlanul kész volt hatalmas befolyását a frankfurti hitközség ügyeiben latba vetni. Mit jelentett a kis elhalasztás azon határozott eredménnyel szemben, a melyet az ő közbenjárása volt képes biztosítani minden általa képviselt ügy számára. Azért tehát Drach Emanuel, akit más-ként Mendelenek neveztek és Speier Izsák, akik 1720-ban mint a frankfurti község képviselői működtek Bécsben daczára annak hogy itt-ott türelmetlenkedő nyilatkozatot tesznek az építőmesterekhez intézett leveleikben³⁾ mégis ren-

nek Dr. Horovitz rabbi úr szíves közbenjárása folytán rendelkezésemre állottak. Speier levele (108a) ezen datumot viseli, szerda, Tischri 7-ike תפ"א.

¹⁾ U. o. עש"ק של שבת בראשי תפ"א. Ezen datum alatt jelenti Speier, hogy az irat (»die Schrift«) Wertheimer távolléte folytán még mindig nincs átadva. הרבה אורח' מיט איינגילאדן אונטער אנדריין פרינש עיקיניום ענגלשי משולח גראף ער איזט וואל כ"י ימ' ניט כאן רק על הצידה גוועזן. קאטיגאן וברומה להן 12-én. 1720. Elul 14. (olv. 15.) szerdán azt írja, hogy Wertheimer öt-hat napig volt vadászaton. עם גדולי מושלי עם פרינש עיקיניום וברומה להן.

²⁾ 1721 (תפ"ב) [o. תפ"א] Elul 23-án, azaz szeptemb. 15-én, hétfőn este írja Speier Oppenheimnak, hogy Wertheimer épen most utazott el a vadászatra בהשכמה עם אובר האף מיישטר דוכס מליכטן שטיין על הצידה בלייבט וראי שבועה זו אויון.

³⁾ Szerdán, elul 4-én azaz 1721. augustus 27-én Speier így panaszkodik : ויזא ויך נון איינר סומך על ווינר קציני עש קענטי בשביליהם ח"ו כלל : כולו לכליון קומן.

dületlenül és mindig eredménynyel ragaszkodtak Wertheimer Sámsonhoz és fiaihoz Farkashoz és Löbhöz.

Azon számos ügy között, a mely állandóan napirenden volt az udvarnál és a birodalmi hatóságoknál, legsürgősebb volt az áldozati fillér és koronaadó. Amióta IV. Károly császár 1349-ben a frankfurti zsidóságot 15200 font krajczárért elzálogosította¹⁾ és I. Lipót császár 1685-ben az ezen zálogtárgy u. n. relutio vagyis kiváltási jogáról lemondott, a frankfurti zsidók minden hozzátartozandóságaikkal²⁾ („mit allem Nutzen / Gefällen und Diensten“) a város tulajdonába mentek át, és csak ennek kellett adót fizetniök. De a római császár részére fenntartott áldozati fillér³⁾, és koronaadó révén biztosítottak maguknak jogcímet, hogy a városnak eladott zsidóságot néha-néha a birodalom is megsarczolhassa. VI. Károly császár trónralépésénél ezen jogot ismét felhasználták, sőt még egy császári elhatározás is kiadatott, mely a zsidóktól 4500 birodalmi tallérnyi adót vagy mint nevezték, gyűjtést követelt⁴⁾. A városi adók által kiszipolyozva, az 1711-iki égés folytán szükségessé vált építkezések által kimerítve, ezen előre nem sejtett követelés által létét látta a község veszélyeztetve és magát a kétségbeesésnek kiszolgáltatva. Nehéz idő volt ez a bécsi ügynökökre nézve, a kiknek sikereire volt otthon mindenkinek várakozása irányítva. Drach arra is gondol, hogy a császárt közbenjáró levelekkel puhítsák meg, a melyeket Angolország és Lengyelország királyától, a pfalzi hercegtől, a porosz királytól, a hollandi államtanácstól, a Mainzi és Trieri választófejedelemtől, a

1) Schudt i. m. II, 133 és 137 kk.; III, 83 kk.

2) U. o. II, 133.

3) Bajor Lajos ezen találmányára nézve l. Stobbe, die Juden in Deutschland 31 k.; v. ö.: Schudt II, 138.

4) Tammus 11-én szerdán azaz 1720. július 27-én azt írja Drach Oettingen Aron Lévi elnöknek, hogy Wertheimer Sámson Perchtoldsdorfban במרחץ פיטירסדארף van, de Farkas megígérte, hogy ha atyja a városba jön, fog vele beszélni, ami tegnap meg is történt. Pösing Mardochai és Sinzheim Löb ninesenek a városban. Ulm Ábrahám, a kinek a császári határozatot megmutatta, úgy vélekedik, hogy a mi 30 évig nem követeltetett, azt olybá lehet venni, mintha odaajándékozták volna. Ulmra nézve l. Kaufmann Samson Wertheimer 46 l. 1. j. és v. Mensi i. h. Sachregister 773. s. ö.

hessen-kasseli és darmstadti örgróftól és a hanau herczegtől kell kieszközölni¹⁾). Oppenheim Leser előljáró azt ajánlotta, hogy jelentkezzenek a császárnál kihallgatásra, a ki nek valamint a kamari küldöttségnek az iratot („die Schrift“) a község kívánságaival adják át és a császár anyjának közbenjárását és pártfogását is eszközölkék ki, amit természetesen Speier szükségtelennek tartott²⁾). Most sokkal inkább mint máskor helyezték az ügynökök és velük együtt a frankfurti előljárók is bizalmukat a Wertheimer családba. Midőn Wertheimer Sámson hétfőn 1720. augusztus 5-én perchtoldsdorfi több heti tartózkodásából Bécsbe visszatért, első dolga volt, daczára az elintézendő ügyek halmazának és daczára némely kötelezettségnek, a melylyel saját családja iránt volt igénybe véve, az ügyvivőket fogadni és községük megnyugtatója czéljából a jövőre nézve a legfontosabb lépéseket megtenni. Épen nála voltak látogatóban leánya Tolze és veje Oppenheim József Hannoverből, udvari factor és egykori rabbi, akikkel fia Löb és ennek felesége akartak legközelebb elutazni, de azért a frankfurti ügy fölött való tanácskozás nem halasztatott el³⁾). A főgond most egy emlékirat szerkesz-

¹⁾ A pénteki, tammus 13-iki vagyis 1720. julius 19-iki levél szerint.

²⁾ Amint Speier szerdán tisri 7-én, א"ת תפ"א azaz 1720 október 9-én írja.

³⁾ 1720. augusztus 7-én (ab. 3-án) szerdán így ír Speier Izsák Oppenheim Leserhez [110 a]:

בין כך איזט אב"ד מהור"ר שמשון יום ב' שעברה ווידרום מפיטרום דורף וואו ער זיך ג' או ד' שבועות זיך ביפונדן האט לביתו קומן ואתמול האבן מיר אימי איזה שורות כותב גוועזין ווא היכשט ניטיג בשביל אהן גלעגנהייט קהילתינו עמו צו רידן גם הכתב מקהל יצ"ו אימי איבר געבן וועלכי איזה שורת וואר חתמנת אימי בשביל כבוד ע"י בני התורני כהר"ר יאקב איבר שיקטי דיא כבוד גיהאט ג' שעות אוף צו ווארטין אום תשובה ענדליך תשובה ממנו ביקומין דש מיר מחר אלש יום ה' אצלו קומין זאלטי מיט מעלדונג אוב צוואר אימי אין קומענטירט וויילן איזה שבועות אבוועזיגט גוועזין אלש קונפוס ווערי גם חתנו ר' יוסף מהאנובר עם אשתו בתו כאן ווערי ובקרב עם בנו ר' ליב ואשתו שניהם יחדיו בפעם אחת וואר רייון וואלטי זער טרוד ווער זאלטין דאך קומן כדי ניט אורזאך אונש צו געבן מחדש עליו אצל קהל יצ"ו קלאגין מיר ניט אצלו קומן קענטי זא ווארטי צו זעהן וואש מחר אי"ה ביא דער אויטיענגן לטובת קהילתינו מעכטי פאסירן או וואש ער איבר זיך נעמן מעכטי צו ואר ריכטן ביא דיוו שווערי אהן גלעגנהייטן זא ניט קהילתינו לבד רק אלי איבריגי קהילות באשכנו מיט אהן גין ופאשט הסמוכה אי"ה פון אליים נאכריכט געבן ווארדן זיך ג"כ עמו מתייעץ זיין אוב ניטיג ווערי אייניגי ואר שריפטן מגדולים מושלים אלש קור פערשטין ושרים ושאר חשוב".

tése volt, a melyben a községnek mindennemű császári adó alól való mentessége meggyőzően bebizonyíttassék. Wertheimer Farkas nem kisebb buzgóságot fejtett ki mint atyja, hogy az ügyet a hatóságoknál ajánlja. 1720. november 3-án vasárnap megigéri, hogy az emlékirat egy másolatát Dietrichstein kamaraelnöknek informatio czéljából át fogja adni¹⁾. Még azon napon be is váltotta ígéretét, úgy, hogy az ügynők már november 5-én kedden működhetnek az ügyben Sondershausen frankfurti követnél²⁾. November végén azt jelentik az előjáróságnak, hogy Wertheimer Farkasnak ezen ügyben tanúsított fáradozásait nem győzték előttük magasztalni³⁾.

Azonban nemsokára sürgősebb gondja támadt a frankfurti hitközségnek, mely Wertheimer Sámson is közelről személyesen érdekelte. 1721 január végén, a frankfurti zsidó-utca elhamvasztása után 10 évvel, ismét tűz ütött ki benne, a mely az oly fáradságosan ujjaépített városrész legnagyobb részét, közte Wertheimer házát is az „ezüst kupá“-hoz elpusztította. A hitközség alig kezdett el újra erőre kapni és a jóltevés minden művében régi hírnevét mint a német hitközségek vezére és mintája megerőltetések között visszaszerzeni, midőn a váratlan szerencsétlenség ismét az elszegényedés és kimerülés ijesztő rémeit bocsátotta reá. Utóljára az 1719. augusztus 10-én tűzvész által elpusztult nikolsburgi⁴⁾ község-

. . צוואר ווען זיך אבר מהור"ר שמשון וואלטי מת(ע)[א]מץ זיין כשמוטל עליו גדול פעולה ע"י בשעה קענטי בפרט אצל ר' ליב ווערטהיי אליין איז מער אלש צו ויל ביקאנר כלל קייני סמיכות עליו צו שטעלין איזט ווען דש חולה אים היכשטי קראט איזט אונ' ע"י רפואה בשעה ואלטי, אי אפשר אצלו צו קומן. בין כך פינדן וואר ראדזאם עם פאשט הסמוכה קהל יצ"ו ג"כ פריינדליכה כתב לבנו ר' וואלף ווערטהיי שרייבן מעכטי זיך קצת בידאנקין אודת הטרחה זא עד הנה בשבילינו גיהאבט וביותר וואש להבא וואר אורזאכן מעכטי היראן ממש מעמד ומצב מכלל אשכנז איזט מיט יותר אום שטענדין צוואר שלא לצורך צו מעלדן וויא מאן אימי כותב זיין ואלטי ווערט בחכמתכם הרמה מעצמו וויש וואש הירצו מהצורך איזט כותב צו זיין.

1) Speiernek Wertheimer Farkassal való תפ"א-iki értekezéséről küldött jelentése szerint [106a].

2) Speier levele szerint Chesván 5-éről, szerda 481 [u. o.]

3) Speier levele szerint Chesván 26-áról, csütörtök, (szerda este) 481 [u. o.]

4) Kaufmann, Samson Wertheimer 102; die letzte Vertreibung 178 l. 2. j.

nek adakozott fölöslegéből. Ügyvivőik épen azzal voltak elfoglalva, hogy a leghelyesebb módot megállapítsák, a mely szerint a Frankfurtból érkezett 1400 forintnyi segílyt a legczélszerűbben a szerencsétlenül jártak érdekében felhasználják. Drach a mellett volt, hogy a pénzt a nikolsburgi előjáráságnak bocsássák rendelkezésére. Speier azt tanácsolta, hogy egy meghitt embert küldjenek oda, hogy a pénzt a szegények között mint ajándékot kiossza. Ezek ugyanis azért, hogy az előjáróság a mindenünnen befolyó adományokat jelzálogra házáépítések céljából kölcsön adta és csak a kamatjövedelmet osztotta ki a szegények között, kényszerülve voltak házaik felépítésével várakozni, hogy a község a tőkét megtarthassa¹⁾. Most azonban az adakozóra nehezedett a szükség, a községnek majdnem fele jutott koldusbotra²⁾. Az előjáróság azonnal gyorsfutárt küldött Bécsbe, hogy a szerencsétlenség hírét az ügyvivőkkel lehető leggyorsabban közölje. De kevés órával azelőtt, hogy ez megjött, egy másik már megérkezett Wertheimer házába, a melyet Sámson veje, Kann Mózes rabbi³⁾ küldött oda. Wertheimer a hír fölött megrendült („consternirt“), de jámbor gondolkodásában, mint az ügyvivők 1721. február 5-iki, szerdai részvétiratukban a községnek írják⁴⁾, abban találta vigaszát, hogy ezen rettentő csapásból a koronaadónak és áldozati fillérnek nevezett fenyegető bajra fognak orvoslást szerezhetni. A hű és fáradhatlan segedelemre irányuló ígéretét, a melyet hozzátett, azáltal kezdte rögtön megvalósítani, hogy azon esetre, ha az 1711. év eseményei ismétlődnének, I. Jó-

¹⁾ Speiernek l. j-ben említett levele szerint.

²⁾ Dorum Mozes Reis, a יוסף אומץ kiadója, előszavában a következőről értesít: **יד ה' ננעה בי ובקהלתינו שני פעמי בשנת תע"א שנשרפה כל קהלתינו והי' ביתי ג"כ בתוכם וכל כלי חפצי וכל מחמר עיני ולא נשאר לי מעט מועיר וביתי לא נבנית עד היום הזה והיה על שבר על שבר באו יושבי קהלתינו עד משבר בשנת תפ"א ל נשרף חצי קהלתינו ונשארתי ממש ערום בלי לבוש ריקן מכל.**

³⁾ Kaufmann, Samson Wertheimer, 94. k. Kann Mózes rabbi házában, a 14-ik életévében megvakult szerzője a **מפתח הים** cz. munkának, Coblenz Farkas b. Jákob Méir, amint erről előszavában (f. 3 b.) értesít, 10. évétől kezdve 4 évig tartatott és neveltetett: **יהי כי הייתי בן יוד שנים הייתי אצל ש"ב מהורר משה קן אשר הי' נשיא בארץ ישראל והאב"ד בק"ק דארמשטאד והגלילות שלו וראש ב"ד בק"ק פפור"ט והאב"ד בבה"מ וזן אותי על שולחני ומלבש אותי ושכור לי מלמד ונתן לי כל צרכי די שנים**

⁴⁾ X. függelék.

zsef császár 1711. febr. 18-iki leiratának megújítására az előkészítő lépéseket megtette. De még többet is tett, a meny-nyiben most saját nevében nyújtott be egy emlékiratot, a melyben utalva a község sanyarú helyzetére a kormánytól az annak részére követelt adók elengedését kérte és arra hivatkozott, hogy a korona adó és áldozati fillér IV. Károly óta mindig a tanácsnak szolgáltattak be¹⁾. A megpróbáltatás ezen napjaiban ismerték fel az ügyvivők, hogy mit bír a hitközség Wertheimer részvételében és jóakaratában. Azért el is határozták, hogy vele és övéivel magának az előljáróságnak leveleit is, a melyeket különben bárki másnak óvakodtak és féltek volna Bécsben megmutatni, nyíltan közölni fogják²⁾).

De a frankfurti község ügye Wertheimer Sámsonra nézve csak egyike volt ama számos gondoknak és kötelességeknek, a melyekkel őt oly sokat üldözött és annyifelé ótalomra szorúlt hitsorsosai elhalmozták. Betegen és idő előtt megöregedve, mégis ifjui hévvel fogott mindig a munkához, ha arról volt szó, hogy veszedelmet háritson el, mely egy községet fenyegetett, végzetes határozatokat megelőzzön, és a romlásnak mintegy felemelt karjai közé vesse magát, azokat feltartóztató. Nem volt szabad az 1721. évnek sem elmúlni, hogy egy új közös zsidó ügyet ne vegyen Wertheimer szívére. Egy kis morva községben, Ausseeben³⁾ ugyanezen év októ-

1) Drach Emánuelnek esütörtökön [szerdán este] 1721. Adár 20-án [108a.] Oppenheim Leserhez intézett levele szerint. Akkor Wërtheimer Farkas úgy nyilatkozott, hogy a frankfurti ügy már von Glaudorf előtt van, a ki azt pártolni fogja. V. Glaudorf a birodalmi udvari kamara német osztályának élén állott, l. V e h s e, i. h. 7, 106; S c h u d t II., 129.

2) Sebat hó 19-én azaz 1721 február 16-án szombat este ezt írja Speier Izsák Oppenheim Lesernek: **נולת מעלך מכ"ת דעתו ווערי כתבו** : מעתיק צו זיין אונד לקציני ווינא זעהן לאסין וסיועה אן צו רופין. ווייט נישט אויב ראטזאם איזט, מענכי רשע השמחה צו טאן ולשמוח בקלונינו. צוואהר הרב מוהר"ש נרו ובנו הק' ר' וואלף שי' ואחיו הק' ר' איצק אופנהיי' וכדומה להן ווערדן דאך זעהן לאזין אונד אן שפרעכן וואש לטובתינו גרייכט מצדס צו קונטריבואירן. Egy ugyanazon keletű levélben Drach a következőket jelzi meg Stern Sanwelnek, mint olyanokat, a kiknek a levelet fel fogja olvasni: **מחותני ה"ה ר"ה פרעשבורג וניסו ש"ב ה"ה הר"ר אופנהיי' אלז ש"ב** : מחותני ה"ה ר"ה V. ö.: Kaufmann, Samson Wertheimer 78. l. 1. j.

3) Baumgarten Emánuel kézírata, a מנילת סדרים szerint. Ez jelentés az ausseei zsinagóga történetéről 1721—1753-ig, a melyet Áb-

ber elsején, az engesztelő nap előestéjén, midőn már a helységnek és vidékének majdnem egész zsidósága a legájtatosabb hangulatban imára össze volt gyűlve, a városi káplán, az emberiség becsülete kedvéért fel kell tenni, hogy ittás állapotban a zsinagógába hatolt. Eliszonyodva vették az összegyűltek észre, hogy miként szakította félbe a dühöngő az előimádkozót, ütötte botjával a nyitott imakönyvet és szentségtelenítette meg a leggyalázatosabb káromkodásokkal a templomot. Csak tűrni megszokva és szenvedések által báortalanná téve, sokáig megkisértették a szörnyeteget lecsendesíteni és nyugalomra birni. De midőn ez örült magaviseletét ez által csak fokozták, megragadta a község legelőkelőbb négy tagja, hogy békés úton kivezessék, miután hiába igyekeztek rávenni, hogy önként távozzék. Nagy bajjal sikerült a dühöngő ellentállását megtörni, küzdelem támadt, a templomban por szállott fel, mint egy küzdőtéren; szerencsésen eljutottak vele a kijáratig, midőn egyszerre mintegy a sors cselvetéséből az ajtó becsapódott és a birkozók egyszerre bezárva tállták magukat. Midőn a templomgondnok Kohen Izsák elősietett, hogy az általa ismert zárószerkezetet kinyissa, már egy botokkal, vasvillákkal és fejszékkel felfegyverzett tömeg hatolt be az ajtón, hogy a fenyegetett káplánt megszabadítsa. A zsinagóga keresztény szolganője, a község gyertyagyújtó asszonya¹⁾ ugyanis, eltelve a hálaérettől zsidó kenyéradoi irányában, mindenekelőtt az utcára rohant azon vészkiáltással, hogy a zsidók a főisztelendő káplán urat bántalmazzák. Nem tudni hogy ittassága sugalmazta-e neki őszinteségét, vagy talán a megszégyenítéstől félt-e, elég az, hogy a káplán az ostromló tömeg ama kérdésére, hogy a zsidók bántották-e, vagy talán épenséggel bűnös kézzel tonsuráját megérintették-e, határozott „nem“-mel felelt. Egyelőre a község mintegy csoda által megmenekült, a tömeg elszéledt és az isteni tiszteletet folytathatták.

ráhám, a temesvári szefard és német hitközség rabbijának, a későbbi Ungarisch-Brodi társrabbinak, Leipnik Mardochainak fia szerkesztett. A brünni es. k. helytartósági levéltárban J. 35 jelzés alatt fennmaradt egy az 1722-iki eseményekre vonatkozó okmány. Abraham október 1-je helyett hibásan szeptember 22-ét emliti.

¹⁾ V. ö.: Schudt i. m. IV. 2, 357, kk.

Midőn még ugyanaz nap este az előjárók a hatóságnak be akarták az esetet jelenteni, ez úgy vélekedett, hogy ráér az ügyet az ünnep után is megvizsgálni. De már a következő napon úgy gondolkoztak a polgárok, hogy a zsidókat meg is kell előzniök a feljelentésben. Minthogy az egyház egy szolgájáról volt szó, úgy a hatóság, mint az épen a közelben, vadászkastélyában tartózkodó földesúr, Lichtenstein József herczeg képtelennek nyilatkoztatták magukat az ítélethozatalra, hanem az olmützi consistorium elé utasították a panaszosokat. Ez ismét a brünni tribunalhoz utalta az ügyet, a mely az olmützi kerületi kapitányt küldte mint biztost Ausseebe, hogy egy a helyszinén teljesítendő szigorú kihallgatással vizsgálja meg az ügyet. A pörnek ezen stádiumában irányítottatott reá Wertheimer figyelme. Veje, a morva országos rabbi Berend Eskeles a község által kéretett meg, hogy minden befolyását vesse latba a hatóságoknál¹⁾, hogy az igazságos ügyet győzelemre juttassa. Gróf Kinsky Miksa Ulrik helytartó, az Ungarisch-Bródi, Austerlitz-i és Rausnitz-i községek jóakarója, oltalmazója és földbirtokosa és a Brünni tribunal kegyessége és igazságosságának legyen hála, az Ausseei zsidóság ellen emelt vád nyomós megokolással visszautasított. A consistorium fellebbezése is a prágai fellebbviteli törvényszékhez eredmény nélkül maradt, mert ez a bizottsági jelentés alapján az első bírósági ítéletet helyben hagyta.

Úgy látszott, hogy a végzet el lett hárítva, midőn hirtelen egy nyomorúlnak árulkodása új szerencsétlenséget hozott a községre. József, fia a kremsieri jámbor és tudós rabbinak, az 1701-ben Wertheimer Sámson segítségével a Szentföldre kivándorolt Isachar Bärnek²⁾, a szolgaság földjén nőtt mocsárvirágok egyike, Kohen Izsáknak boszút esküdött.

גם כתבו כל המאורע ונידון הזה בעסקינו : f. 3 a. 5. § מגילת סדרים ¹⁾ לאמ"ו הגאון רב מדינתנו מוהר"ר בערש זצ"ל וגם הגאון אמ"ו הרב ז"ל לא הי' נסוג אחור ימינו ושלח ממנו כתבי בקשות לשרי חשובים טריבונאל יר"ה והרב ז"ל הי' אצלם אהוב ונכבד ונשוא פנים מאוד מפני כבוד עצמו ומפני כבוד הרמה של חמיו ה"ה הגאון המפורסם השר והטפסר נשיא הגולה אמ"ו הרב מדינות הגר ונשיא בארץ ישראל מוהר"ר שמשון ווערטהיים ז"ל שהי' אהוב ונכבד מאוד בחצר המלכות קיר"ה ותורה וגדולה ועושר וכבוד בזה הרב הגאון הי' במקום אחד.

²⁾ Kaufmann, die letzte Vertreibung 82 l. 2. j. 1681-ben mint az Odera melletti Frankfurt rabbija ajánlással látja el Heller-Zoref Sámuel מצרף לכסף cz. munkáját.

Bosszantotta, hogy azon férfiú, kit ő meg akart rontani, még szabadon járt-kelt, míg azon négyen, a kik a káplánt ki akarták vezetni, mintegy elfeledve sínylődtek börtönükben. Kihallgatásra jelentkezett tehát a községi birónál és azt adta elő, hogy a négy fogoly előtte úgy nyilatkozott, hogy mily igazságtalanság Kohen Izsákot szabadlábon hagyni, a ki a káplánt jobban megverte, mint ők és még szívéen is meglökte. Ezen tanuvallomás, az ausseei plébános által a consistoriummal is közöltetett, a mely most panaszával egyenesen a császár-hoz fordult. Ámbár Kohen Izsák, a kit rövid fogság után kellő biztosíték mellett szabadlábra kellett helyezni, Bécsben meggyőző erejű bizonyítóanyag alapján feljelentője hazugságát és a rágalom tarthatatlanságát ki is tudta mutatni, mégis ki nem található bölcseséggel azt hitték, hogy a vallomást megoszthatják és elvethetik, a mennyiben Kohenre, de elfogadhatják, a mennyiben az elfogottakra vonatkozik. Ezek ugyanis állítólag elismerték, hogy Kohen Izsák a káplánt jobban verte mint ők, tehát mindenesetre bevallották, hogy bántalmazták. Ezen salamoni ítéletnek meg kellett dönteni az oly sok bíróság előtt megerősített felmentését a hit-községnek és egy Istenről megfélemedezett gazsága által megszenségtelenített istenházat ki kellett szolgáltatnia jámbor bűnhődésül egy vad zsákmányolás bosszújának. Mert nem kevesebb határoztatott el és terjesztetett a császár elé jóváhagyás czéljából, minthogy a zsinagóga földig leromboltassék, soha fel ne építtessék, a község örök időkre a nyilvános istentisztelet tarthatásának jogát elveszítse, a négy fogoly közül három a piacon lévő oszlopnál megvesszőztessék, a negyedik pedig, minthogy már 73 éves aggastyán, lánczra verve három évi az ausseei templom körül teljesítendő teherhordó szolgálatra ítéltessek.

De rosz lelkiismeretük volt. Az udvar azon szigorú parancsot adta ki¹⁾, hogy ezen ítéletről egy hangot se beszél-

וכאשר מתחילה נגמר פס"ד זה הקשה ויצא: f. 5 b 10. §: מניל סדרים ¹⁾ מן הצר המלכות הקיסר יר"ה, וגם נכתב ונהתם בשם המלך, אז גם הקיסר יר"ה ציוה לשריו ויועציו שרי השובים רואי פני המלך היושבים ראשונה במלכות שלא יגלו את פסק גזר דין הקשה הזה לרווני קציני נשיאי ישראל הדורים בעיר מלכותו מטרפולין בווינא הבירה, שהרבה עסקי מלכות יר"ה ועסקי שרים גדולים וחשובים הולכים על ידם, והם יוצאים ובאים מאוד בפלטרין המלכות יר"ה, ובארמוני השרים

jenek. Félték a bécsi zsidók befolyásától, különösen pedig Wertheimer Sámsonétól, a ki mindent el fog követni és egy eszközt sem fog mellőzni, hogy ezen hallatlan jogsérelmet megakadályozza, egy istenkáromló gáztettet meghíusítson, a míg még idő van rá. Bécsben tényleg nem is árultak el ezen végzetteljes határozatról semmit. Midőn azonban az ítéletet VI. Károly császár aláírásával egy futár Brunnbe hozta, a hir szárnyaira vette ezen szerencsétlen követséget. Iszonytató rémület vonult végig a morva községeken, a melyeknek képviselői a kormányhoz esdekeltek, hogy a megsemmisítő parancsot még tartsa vissza, míg Bécsben az utolsó lépéseket is megkisértik a szerencsétlenség elhárítására. Telve résztvevő emberi érzéssel kész volt Kinsky ezen kérelmet teljesíteni. Az ítélet nem volt addig az olmützi consistoriumnak kézbesítendő, míg még egyszer nem hívták a császár kegyelmét segítségül. De hiába engedték ezen halasztást, hiába lobbant fel mint szent láng az odaadás, az áldozatkészség. Ismét egy ily igazságos, de elvesztett ügy buzgó ügyvivőinek élén állott Wertheimer Sámson. Összes befolyása és a bécsi zsidóság legtekintélyesebbjeinek egyesített fáradozásai sem tudták a boldogtalan határozatnak visszavonását kieszközölni. Ekkor arra ajánlkozott Wertheimer, hogy a pusztulásnak szánt Istenházát sajátjából mintegy kiváltja és az áldozat helyett annak árát adja oda. 6000 forintba került 1690-ben a zsinagóga felépítése, ezt ki lehetett mutatni a község számadásaiból. Ezen összeget Wertheimer késznek nyilatkozott büntetésül az állampénztárba befizetni¹⁾. De csak egy zsina-

חשובים, והי' הצייו מן המלכות יר"ה שלא יתגלה הפס"ד הזה לקציני יהודי' שם בווינא בכרי אם יודע להם את רוע גזר דין הזה לאזניהם, שלא יבואו וישתדלו על זאת, כי לא ינוחו ולא ישקטו היהודים ויבקשו בקשות מרובות כדי לבטל את רוע גזר דין הנפסק.

והקצינים בווינא יצ'ו בשמעם את רוע גזר דין אשר יצא: U. o. f. 6 a: מאת המלכות הקיסר יר"ה, ויחרדו מאוד כי יצא לבם, ואבל גדול יוצע לרבים, ומיר ולא לתר אזרו חלציהם בכל אמיץ כוחם להשתדל להשיב אחור את רוע הפס"ד על פי חסר המלכות יר"ה, ובאופן שאמ"ו הרב הגאון הטפסר נשיא הגולה המפורסם מוהר"ר שמשון ווערטהיים זצ"ל והשר החשוב הזה הי' חשוב ונכבד מאוד אצל הקיסר יר"ה ואצל שרים גדולים חשובים רובם ככולם, והי' רוצה לקנות ולפרות את הבה"כ דקהילתינו ממעותיו כפי הרשום בפנקס הצדקה בקהילתינו בכתב אמן ואמת שבשנת ויהי ביו' כ'לת המשכן עלה חשבון הוצאות הבניין לסך ששת אלפים זהו, וסך הזה רצה הגאון הנזכר להביא מיר ממעותיו

gógának tönkremenése sem volt az egyháznak pénzért eladó, különösen pedig nem akkor, ha a pénzt nem az kapta meg. És így lesújtott a már régen felemelt kard a szerencsétlenekre, akik semmi mást sem vétettek, mint hogy az év legszentebb órájában háborítlanul és kigúnyoltatás nélkül akarták szívüket égi atyjuk előtt kiönteni. A kinyilatkoztatás ünnepének első napján, pénteken, 1722. május 22-én, midőn az összegyűlt hitközségnek épen az erkölcsi törvények alapja, a 10 parancsolat olvastatott fel, megjelent a városi irnok a zsinagógában, azon állványra ütvé, a melyen a tóratekeres feködött, hogy az ijesztő hirdetmény felolvasásához magának meghallgattatást szerezzen. Vad fájdalommal szedte össze a halálra sebzett község minden ájtatosságát egy utolsó bűnbánati imához a drága helyiségben, a melyben már másnap, az ünnep második napján a pusztitási vágy összes szellemei egymásnak találkát fognak adni és dűhtől elvakult, gyölölettől ittas sihederek fogják kedvüket tölteni azon hitben, hogy jámbor cselekedethez járulnak hozzá.

A frankfurti községért való fáradozások ezalatt folytatattak. Már 1722. január havában azt írja Drach Trum Leserne¹⁾, hogy egy császári parancs a kért köriratos sasok tárgyában, a melyek a zsidó városrész három kapujára lesznek mint a tűzvész előtt is kifüggesztendőek, már elküldetett Báró Wetzel helytartóhoz. Egy kegyelemlevél, a melyet Drach még azonfelül kért ezen császári engedély örök emlékére, szintén megadatott. Márczius 28-án kérdést intéz haza, hogy ezen szabadalomlevelet, a melyet vörös bársonyba köttetett, elküldje-e Frankfurtba²⁾.

De a koronaadó és áldozati fillér kérdése még mindig elintézetlen függő ügyet képezett. Most a hamburgi és wormszi hitközségek is hasonló ügyben fordultak Wertheimer Sámsonhoz és Farkashoz³⁾. Frankfurtból gazdag anyagot hordtak

לאוצר המלכות יר"ה, אך מאת ה' היתה זאת נפלאות היא בעינינו, שהרב הגאון ז"ל הנזכר וגם כל שארי רוזני וקציני ווינא בכל עוז השתדלותם, העלו חרס בידם, וכל השתדלותם וכל בקשתם לא הועיל מאומה, כי בן נגור, וכתב הנכתב ונחתם בשם המלך אין להשב.

¹⁾ Szerdán : טבת תפ"ב [olv. י"ח], azaz 1722 január 7-én. [107 a.]

²⁾ 1722 nisan 11-én, szombaton este [u. o.]

³⁾ 1722, ijar 23-án, azaz május 10-én, szombaton este azt jelenti Drach, hogy Wertheimer Farkas mondta néki, hogy a hamburgiak is na-

össze annak bebizonyítására, hogy a zsidók bárminemű megadóztatása a városnak kizárólagos jogát képezi. Már 1661-ben megjelentek Bécsben a birodalmi udvari tanácsnál Ábrahám a „sárkány“-hoz és Dotras „az ezüst kupá“-hoz¹⁾, vagyis Drach Ábrahám, az ügyvivő Emánuelnek nagyatyja, és Oppenheim Todros, a nagybátyja, hogy egy hasonló követelés alól a zsidóságot feloldoztassák, a melynek akkor a tanács is pártjára állott egy közbenjáró irattal²⁾. Külön emlékiratban fejtették ki, hogy miként folytak a zsidók összes adói és járulékai a tanácsnál be. Ennek bizonyosságául egy 1495-iki birodalmi határozatra hivatkoztak, továbbá a speyeri³⁾ kamarabiróságnak egy 1511-iki ítéletére és a tanácsnak 1661-iki levelére. Azóta még Lipót császárnak 1685 július 28-iki nyilatkozata is hozzájárult, a melylyel a frankfurti zsidóságnak visszavásárlási és kiváltási jogáról örökre lemondott⁴⁾.

Most Wertheimer Farkas volt az, ki az ügyet különösen kezébe vette. 1722 május 20-án azt jelenti róla Drach, hogy a hamburgi község érdekében a birodalmi udvari alkanczellárhoz, Bamberg és Würzburg püspökéhez, gróf Schönborn Frigyes Károlyhoz ment és azzal a frankfurti zsidók érdekében is beszélt. Különösen pedig arra hivatkozott Wertheimer, hogy Zsigmond és Miksa császárok a Károly féle eladást⁵⁾ általánosságában és teljességében erősítették meg („generalitate et plenissime confirmirt“).

Wertheimer akkor még nem is sejtette, hogy nemsokára azon helyzetbe fog jutni, hogy a császár védelmét önmagáért hívja segítségül a frankfurti tanács ellen. Azt remélte ugyanis, hogy az utolsó tűzvész alkalmával elhamvasztott háza helyébe minden nehézség nélkül egy szép háromemeletes palotát fog

gyon siralmas hangon (»sehr lamentabel«) írtak neki és atyjának. A wormszi levélnek kelet nélküli fogalmazványa részlegesen a wormszi község levéltárában maradt fenn.

1) Schudt IV. 2, 35.

2) Drachnak שבת [olv. ד"י] ,szombat esti, azaz 1722, január 31-iki [107 a.] levele szerint. V. ö. Schudt, i. h.

3) Schudt II, 136 k.

4) U. o. III, 90 kk.

5) Drachnak 482, zziván 4-iki, szerdai [107 a.] levelében Schönborn nincs megemlítve; én ezen adatban sejttem őt: אצל ארון רמ"ק יר"ה.

építhetni a zsidó utca díszére¹⁾. A terv szerint a homlokzaton nem lett volna semmi osztályozás, úgy hogy a három emelet mintegy egybe lett volna összefoglalva és a két szélén lévő két oszlop által ráába foglalva, csak az ablaksorok lettek volna a különböző emeleteken különféleképen díszítve, az első emelet középső ablaka pedig erkélylyel is el lett volna látva. Ekkor azonban közbelépett a tanács mint akadályozó. A házat nem szabad ismét a városfalhoz építeni; harmadik emeletet, ámbár az üzlethelyiségek, a melyek előbb a házon alúl végighúzódtak, most nem voltak felépítendőek, úgy hogy a kárpótlási igény csak méltányos lehetett, még sem volt szabad reá emelni és egy emeletnek sem szabad a 11 építési hüvelyk magasságot meghaladni. Wertheimernek nem maradt más hátra mint a császárhoz fordulni a városhoz intézendő rendeletért házépítési ügyében. Ezen házat, úgymond Wertheimer kérvényében, fel akarja építeni, mert a Majna melletti Frankfurtban másodszor támadt borzasztó tűzvésznel, a melyeknek elseje által a zsidó utca teljesen, másodika által nagyobb részben elpusztult, őt is érte a szerencsétlenség, és az ő ottani, saját birtokát képező az „ezüst kupá“-hoz czímzett háza is földig leégett („was massen bey der zu Frankfurt am Maÿn zum zweyten mahl entstandenen grausamen feuers-brunst, wodurch der Juden gassen durch die erstere gänzlich, durch die letztere aber meistentheils eingäschert worden, auch dieses unglückh mich mit betroffen, und mein daselbst habendes eigenthümbliches hauss zur Silberm Kandte genant, bis auf den Grundt verbrandt worden“). Majdnem emberemlékezet óta állott ezen ház a városfalnál, és most alapjától kezdve tiszta kőből akarja felépíteni és minden oldalról tisztességes és megfelelő tűzi fallal akarja ellátni. A bolthelyiségek a földdel egy színvonalra építtetnek és így nem tekinthetők emeleteknek, és végül a 11 láb magasság mellett a szobák inkább valami lebujhoz mint lakószobához hasonlitanának tulságos alacsonyságuk folytán („wegen der Allzuniedrigkeit“). Wertheimer annál inkább reméli a leiratot a császártól, mivel mostoha fia Oppenheimer Izsák Náthán sem háborgattatott többé egy ily leirat következtében

¹⁾ Az épület tervrajza a frankfurti levéltárban fekszik az Ugb. E 44 Mm. jegy alatti okmányok között, a melyeken előadásom is alapszik.

a tűz színhelyén lévő háza felépítésében, az ő szolgálatai pedig már 30 év óta vannak a császárnak szentelve. Kérelmét követte is egy 1722 augusztus 31-én a tanácshoz intézett leirat, mely ezt legelőször is az ügyről való jelentés tételre hívta fel.

Ugb. E 44

Mm.

Carl der Sechste von Gottes gnaden Erwählter Römischer Kayser zu allen zeiten mehrer des Reichs.

Ehrfame liebe getreue. Aus dem bey verwahrten abschriftlichen einschluß habt ihr gehorsambst zu ersehen, waß bey Unß Unser Kayl Ober factor und Jud Simson Wertheimer wegen vorhabender wider erbauung seines in Unserer und des heyl: Reichs Stadt frandffurt habenden, durch letztern brand eingeäscherten Hauses angezeigt, und an Euch zu verfügen, gebotten habe.

Wan nun euch hierüber zu vernehmen für nöthig erachtet worden. So haben Wir Euch solch beßelben unterthenigstes anbringen, mit dem gnedigsten befelch hiedurch einschließen lassen wollen, daß an Unß ihr über die darin angeführte wohl erwegliche umstandte euern bericht innerhalb zeit zweyer monathen erstattet, und einschicket, An dem beschicht, Unser gnedigster will und mainung, und Wir seynd euch mit Kayl: gnaden gewogen, geben in Unser Stadt Wien den ein und dreißigsten Augusti Sieben zehenhundert zwey und zwanzig, Unserer Reiche des Römischen im eilfften, des Hispanischen im neunzehenden, des Hungarisch: im Neunzehenden, des Hungarisch: und bohaimb: im eilfften.

Carl

Vt: Cl Gv. Schönborn

Ad mandatum Sac^æ. Caes^æ.

Majestatis proprium

Frantz Wilderich Cv. Menshengen.

Két hónap lefolyása alatt kellett volna a jelentést megküldeni, de a császári leirat felolvasását elhalasztották a tanácsban október 27-ig, úgy hogy a határidő meghosszabbítását kellett kérni.

Csak 1723. február 27-én küldték el a jelentést a császárnak. Mindenekelőtt az tagadtatik benne, hogy Wertheimernek, akinek Frankfurtban illetősége nincs, joga volna arra, hogy Frankfurtban háza legyen, továbbá még az is, hogy a második tűzvész alkalmával, mely nem is terjedt ki oly nagyon, le-

égett volna. A benyújtott tervrajzból az látszik, hogy a ház az összes keresztények házait felülmulná magasságban, úgy hogy betekintést nyújt azokba, a mit pedig eddig gondosan kerültek. A pompás és magas épület még lapos tető mellett is nagyon a magasba nyulna. A tanács pedig fél azon kifogástól, mely reá esnék, midőn már eddig is fájdalmas és érzékeny szemrehányásokat kellett a polgárságtól eltűrnie, mert a zsidók iránt építkezéseikben nagyon elnéző volt („je schmerz- und empfindlicheren Vorwurf wir ohnedem mehrmals von der hiesigen Bürgerschaft erdulden müssen, als ob wir denen Juden in ihrem Bauwesen zu viel indulgiret hätten.“)

A frankfurti tanács ezen jelentésére, a melyről mindjárt Bécsben 1723. márczius 8-án történt megérkezése után már márczius 11-én Wertheimert értesítették, ez a legélesebb formában intézett egy válasziratot a császárhoz. Hogy házat a második pusztulás érte-e vagy nem, a fölött nem bocsátkozik haszontalan szóvitába, ami azonban azt illeti, hogy ő neki ott nem is volt joga házat bírni, az, ha csak egyáltalában minden dolgot a maga nevével lehet nevezni, valóságos szántszándékos tettetett tudatlanság és nem lehet eléggé azon csodálkozni, hogy hogyan lehet ilyesmit pirulás nélkül összefirkálni, mert ha igaz is, a mit ők szinlelésből mondanak, hogy a számadásokban és a becselő hivatalnál említés róla nincs téve, azért mégis a józan ész szerint részint azért sem maradhatott az „ezüst kupához“ címzett házának megvétele a frankfurti tanács előtt ismeretlen, mert még a megállapított vételár lefizetése előtt saját biztosítására és a zsidó hitközség régi szokása, jogrendje és rendtartása értelmében az összes ottani zsinagógákban háromszor nyilvánosan közhirrét tette és hogy ez tényleg meg is történt, azt az adás-vevési szerződésbe bele igtattatta („ein solches ist, wenn man anderst scapham scapham nennen darff, eine recht muthwillige ignorantia affectata, ja man kann sich nicht genug verwundern, wie solches ohne Erröthen so in allen Tag hinein geschrieben hat werden können, denn wann auch, wie zu dessen Colorirung vorgegeben werden wollen, in der Rechnung und bey dem Schatzungsampt hiervon nichts zu Befinden, so kan doch theils umb deswillen Einem löbl: Magistrat zu Frankfurt der getroffene Kauff meines Hauses zur Silbernen Kanten vernünftiger

weiße nicht unbekant geblieben seyn, weilen denselbigen noch vor Erlegung des verglichenen Kauff Schillings, zu meiner Sicherstellung und der Jüdischen gemeinde alten herkommen, gerechtigkeit und alten Policey gemäß in denen alldasigen Sýnagogen zu 3^{en} mahlen zu Jedermänniglichen nachricht publiciren auch das solches de facto geschehen in das über diesen Kauff errichtete Instrumentum emptionis venditionis mit inseriren lassen“.) részint pedig mert szégyenükre szükségképen tudomással kellene róla birniok a császári szabadalomlevelekből is, a melyek szerint említett háza az „ezüst kupá“-hoz minden rendkívüli tehertől teljesen felmentetik és ő teljes jogot nyert, hogy említett és a levélben felsorolt többi hozzászerzett házait is e célból a kettős birodalmi sással vagy a szokásos Salvaguardia jelvénynyel elláthassa, („aus den kais. Specialprivilegien sich dessen erhaltene nothwendige wißenschaft ad pudorem usque zu hellen Tage legete, Krafft welchen mein quaestionirtes Haus zur Silbernen Kannte nahmentlich von allen außerordentlichen oneribus gänzlich eximiret und Befreyet, auch mir vollkömmentliche erlaubnuß gegeben worden zu diesem Ende quaestionirtes und andere darinn Benannte und von mir darzu gekauffte Häuser mit dem NB. doppelten Reichsadler oder gewöhnlichen Salvaguardia, wappen und zeichen versehen“). Szabadalmi értelmében mindenütt van joga lakni, házakat venni és eladni. A polgárságot pedig ne használja fel a tanács ürügyül, mert az a császár akarata ellen nem fog nehézségeket támasztani, különösen pedig mert az ugyis elég jól tudja, hogy a legutolsó ottani koronázásnál mily kitüntetésben részesült ő a császár és a jelenlévő választófejedelmek részéről szabadalomlevelek, arczképek, nyaklánczok és más különös kegynyilvánítások által, úgy hogy ez által ő magánál a polgárságnál is becsülésben áll, és így alig fog az az ő személyében akadékoskodni („zumahlen Selbiger ohnedem Bekannt genug ist, daß bey letzterer Kayl. Erönung allda von allerhöchst deroßelben, wie auch denen anwesenden Chur- und fürsten mit vielen privilegiis, portraits, gnaden, fetten und andern extragnaden, wegen meiner ohne Rthum geleisteten getreuen allerunterthgsten Diensten aller, und mildest angesehen worden, so daß deswegen von der Burgerßchaft selbst allen estime verspühret, mithin dieselbige schwehrlich ein obstaculum an meiner Berjohu finden und haben wird“). Külömben pedig a polgárság szemre-

hányása nem lehet oly elviselhetlen fájdalmat okozó, mint-hogy azon esetre, ha felveszi az illetőséget, meg akarják neki az építést engedni, amint megengedték mostoha fiának is, a ki szintén sohasem lakott Frankfurtban. Az ő háza a városnak díszül is fog szolgálni („zu einem zierath gereichen“). A készenlétben heverő építési anyag pedig már nagy mértékben megromlott. Wertheimer ezen kérvényét így írja alá: Dero Kayl. und Königl. Mayt. ober factor Simson Wertheimer Jude.

Csak az írásban adott jogok megvédése volt az, midőn a császár 1723. augusztus 3-án egészen a Wertheimer válasziratának értelmében Frankfurt tanácsának azon határozott parancsot küldte, hogy fő udvari factorának házépítését tovább ne tartsák fel.

Ugb. E 44

Mm.

Carl der sechste von Gottes gnaden Erwählter Römischer Kayser zu allen zeiten mehrer des Reichs.

Ehrsame liebe getreue. Was bey Uns Unser Kayl: Ober factor Simson Wertheimer auff den an Uns von Euch, wegen vorhabender wieder auffbauung seines durch letztern brand eingeäscherten Haußes sub dato den sieben und zwanzigsten februarij A. psto. den achten Martij nup: gehört erstatteten und selbigem den eylfften eusdem è Cancellaria communicirten bericht, für eine gegen vorstellung eingereicht und darauff zu verfügen unterthänigst gebetten, solches bringt die Gopeyliche anlag in mehrern zu vernehmen mit sich.

Man nun euch in alle weeg obliegt, die von Uns ermeltem Unserm Kayl. Ober factoru gnädigst verliehene Kayl. Privilegia, in gehorsambster acht zu haben, und derenselben genuß ihm jederzeit ohngefräncket angedeihen zu lassen; Als befehlen Wir Euch hiermit gdt, daß Ihr Eueres gethanen Einwandes ungehindert, den Imploranten nunmehr an seinem vorhabenden Haußbau lenger nicht abhältet, sondern denselben, ohne annehmung der Stättigkeit, auff die arth und weise, wie dessen Stieff Sohn Isaac Nathan Oppenheimer zu bauen vergünstiget worden, ohne weitem einwurff vollführen laßet, gestalten Wir euch von ferner weither verhinderung gänzlich abzustehn, hiermit ernstlich anweisen und seynd darüber Eurer gehorsambster anzeige innerhalb zwey Monathen gewärtig, dabenebens euch mit Kayl: gnaden gewogen verbleiben. Geben auff Unserm Königl. Schloß zu Prag Den dritten Augusti A^o Siebenzehnhundert dreiß und zwanzig, Unserer Reiche, des Römischen im

zwölfften, des Hispanischen im zwanzigsten, des Hungar: und Böhmeib: aber im dreyzehenden.

Carl

Vt. Cl. Gv. Schönborn

Ad mandatum Sac^æ. Caes^æ.

Majestatis proprium

Frans von Szeffener.

Ezen leirat szigoru hangja minden vonakodásnak véget vetett. Azért tehát, midőn september 21-én, tehát elég későn, egy keddi napon a tanácsban felolvastatott, elhatározták, hogy a házépítés ügyében engedelmeskednek („parition zu leisten“), de hogy ezen függelék miatt: „az illetőség felvétele nélkül“ („ohne annehmung der Stättigkeit“) még egyszer beadványt intéznek a császárhoz. Ez volt ugyanis azon pont, a melynél a városnak zsidóelőjoga az egyesnek előjoga által megtöretett és hatályon kívül helyezettett. Hogy Frankfurtban zsidó háztulajdonos legyen, a kire a tanács törvényei ne legyenek kötelezők, a kinek nem kell előbb az illetőséget megszerezni, ez oly hallatlan kivétel és megfoghatatlan rendellenesség volt, hogy a tanács ellentállását úgy kell felfognunk, mint jogainak megvédelmezését. De az újabb kísérlet is, hogy Wertheimert a házépítésbe való beleegyezés előtt az illetőség felvételére kényszerítsék, úgy látszik, hogy eredménytelen maradt. Mert már 1724. január 28-án azt közli a tanács a császárral, hogy ő az építést nem akadályozza, hanem hogy Wertheimer folyamodjék az illetőségért a mely néki frankfurti birtokai védelmét biztosítja.

Wertheimer aligha akarta ezen tanácsot követni és így előjogai jelentőségét sajátkezűleg kisebbíteni. De még ha akarta volna is, a frankfurti illetőségbe leendő felvételének egy döntő akadály állott útjába, korai halála 1724 augusztus 6-án. Azon védelmet, a melynek elvonásával őt megfenyegették, birtokának tényleg nélkülözniök kellett. Örököseire nézve azon körülmény, hogy az illetőséget nem szerezte meg, a legbosszantóbb és szakadatlan jogviszályok kútforrása lett, a melyeket Wertheimernek jótékony alapítványai is megsínylettek és melyek halála után egy félszázad alatt sem szűntek meg. Így azon időben egy zsidónak még előjoga is kétélű fegyver, veszedelmes birtok volt.

Függelék.

I.

A Wertheimer család sírkövei Wormsban.

1.

יוטלן אשת ליפמן כ"ץ ווערטום

המצבה הזאת תהיה
לעדה על אשה צנועה וחסידה
מרת יוטלן בת
שמשון למצות הבורא
היתה חרידה והכינה
לדרכה צידה לקחת עמה
בעת פקידה ונתחיה לחיי
עולם עתידה נפטרה בשם
שוב ביום ג' כ"ח אלול ת"יט
תנ"צ'ב'ה ב'ג'ע אמן

2.

הזקן התורני המופלא מהורר יוזל וו"ה
יוזל מים (következik egy veder képe) **מדליו**

וימת יוסף וכל הידור ההוא¹⁾
שהיה עטרה לראשינו מהמד יוסף

¹⁾ = Mózes II. 1, 6

Kaufmann, Okmányok.

א(ני)[יננ²] כי לקח אותו אלקים יום ג' ד' אייר
ונקבר למחרתו ביום ד' ת'ע'ג זקן במדרשו
המסולא בפז ואף³ חכמתו עמד לו ביהוסף
שמו פז יזל ווערטהיים המואם לתענוג
וישם אבן מראשותיו ראש יוסף יב היו
ונתאחו⁴ יחד עצמות יוסף קברו והניחו
כבודו במקום גדולים והיו לאחד על זאת
התפלל החסיד לעת מצא⁵ זו קבורה
כאן היה כאן נמצא מקום לתפלה
לבטל הגזירה יקיצו ויעמדו יחדיו כי
יתן ה' את רוחו עליהם⁶ מכאן לתה מן
התורה מ"י שנעשו עפר כי השבע
השביע שלא להספידו בשבועה
חמורה אלה הדברים אשר דיבר
והוכיחו סמוך למותו תתעדן ותתעלה
(וה)[ת]ענג בצרור החיים נשמתו

אם

A sírfeliratot valószínűleg Wertheimer Sámson készítette.

3.

הבתולה מרת דאלצלי בת הקצין פז הרר
מאיר וזש
פה טמונה היקרה המהוללה
צנועה וחסידה אבדה
פתאו ורכה בשנים בת
חי שנין היתה בת קי יוצאה

Mózes I. 24, 5 = ⁽²⁾

⁽³⁾ 87 = ואף, 87 = פז

⁽⁴⁾ Midrasch r. Mózes I. 28, 18-hoz (12 = זח)

⁽⁵⁾ Zsolt. 32. 6, Berach. 8 a =

⁽⁶⁾ Mózes IV. 11, 29 =

והזרת הלכה ועולה למרץ
הנערה מרת דאלצלי בת הקצין
פֹּזֵם מאיר ווערטהיים לקחה אותה
אלקים ונקברת ביום ג'
ר"ח סיון תע"ד לפ"ק כפה
פרשה לעניים כל ימי חייו
ישרים וטובים תמים
ותמימים היו לנערותיה
ויהללוה בשט מעשיה

תנצבה

4.

הזקן הקצין פרנס ומנהיג כהר"ר מאיר
ווערטהיים

איש מאיר היה חזית
במלאכתו¹ שמים
השתדל לעשות כרצון
איש חיל היה עסק בצרכי ציבור באמונת העם
היטב לטובים פועל צדק ישר ותמים
והחשיך מאיר עינינו כי שקעה
המה: בחצי היום לקח אוהו אלהים
ב(ק)[כ]לה: יום עשק שז תמוז תפ"ד
ונקבר ביום ההוא סמך להכנסת
כלה: ליום מנוחה
זה הזקן פז כהרר מאיר בן פֹּזֵם המופלא
מהורר ר' יוזל ווערטהיים
מחל שנותיו היה תנצבה עשצוצא

Péld. 22, 29 = (1)

5.

זאת

מצבת אשה בכל אלה לא
מצאה בגמילת חסד וצדקה
יצאה נשמתה בקדושה ובטהרה
ונפטרת בשש ביום ש"ק ונקברת
למחרתו ביום א' בי אייר תפח לפק
גבירה ועטרת ועקרת הבית היתה
לבעלה הקצין פזם כהרר מאיר
ווערטהיים בקראי שמו הטוב
הצנועה מרת פרומט בת הקצין
כהרר מאיר איגרשום תנצב"ה

II.

A Marktbreiti memorkönyv.

1.

A ért való ima után következik :
מי שברך אבותינו אי"ו הוא יברך את הישיש המרום מורינו הרב
רבי יוסף בן ר' יצחק, ואת בנו הנאון הגדול א"ב"ד ור"מ מ"ו נשיא א"י
מהור"ר שמשון וזוגתו הרבנות ובניו בעבור שהשתדל כמה וכמה השתדלות
לטובת ישראל ועמד בפרץ כמה וכמה פעמים לטובת בני מדינתנו יצ"ו
וגם הציל כמה וכמה נפשות מישראל מן השבי והוקם על ידו עול
[אהל 1.] של תורה בבית המדרש אשר בנה מכיסו ומכספו וזה כמה
שנים אשר פיזר מעותיו לאביונים הדרים במדינות האלו כשכר זה תנצב"ה
עשנ"צ והסירי עולם בגן עדן אמן.

Az után következnek az aرحמים :

יזכור אלהים נשמת האלוף הקצין המנוח כמר שמשון בר יצחק
טמרק בראט עבור שהיה פרנס ומנהיג במדינת שווארצי בורג והשתדל כמה
וכמה עסקים לטובת בני מדינה יצ"ו ועמד בפרץ ואף קודם מותו בנה
מכיסו ומכספו בית הכנסת והקדש אתה לקהל יצ"ו וגם נדב שני מאות
רייכש טאליר ללוות אתו לאיש בטוחי ומהפירות יקה שמן למאור
להעלות נר תמיד בבית הכנסת הנ"ל פה מארק בראד' וזולת שארי צדקות
אשר עשה בישראל בהצואה שעשה קודם מותו אשר פיזר מעותיו לאביונים
בשכר זה תנצב"ה עשנ"צ והסירי עולם בגן עדן אמן.

יזכור אלהים נשמת האלוף והקצין ושתדלן הגדול החסיד החבר ר' שמואל בן החבר ר' שמעון עם נשמת אי"ו בעבור שטרת עבור הציבור של כל בני ישראל ובטל כל העלילות הבאים על הקהילות הקרובים ורחוקות ופיזר מעותיו כל שנה ושנה ובכל יום ויום בכל המדינות ועל ידו נפדו כמה וכמה נפשות מן האמות וזולת שאר הצדקות אשר עשה בישראל בהצוואה שעשה קודם מותו אשר פיזר מעותיו לאביונות וכל מעשהו היתה לשם שמים מקדמונות בשכר זה תנצב"ה עשנ"צ וחסידי עולם בגן עדן אמן.

יא"נ של האשה החשובה ונדילה בת הר"ר ישראל מנוח דעקרקאשונה אשת המנוח פ"ו החסיד השתדלן הגדול הר"ר שמואל היידל בורגר⁽¹⁾ ש(י)קיימה ויהיו עניים בני ביתך וגם נתנה צדקה לאנשי ישרים ובפרט למחזיקים בעץ החיים אמרי שפרים ושארי צדקות אשר עשתה עם דלים ורשעים ובבקר קדמת להעיר השחר בתפלתה כוונה להסיר הקטריגים וכל מעשיה לכבוד יוצר הרים וגם נתנה בעבורה לצדקה בשכר זה תנצב"ה עשנ"צ בגן עדן אמן.

יזכור אלהים נשמת של האשה החשובה מרת שינדלה בת החבר ר' שמואל עם נשמת אי"ו בעבור שקיימה ויהיו עניים בני ביתך וערב ובקר קיימה משתחווה אל היכל קדשך וגם נתנה צדקה בסתר לאנשי ישרים וכדי שלא אזיל סומקה ואתי חיורה נתנה צדקה מסתרים ובפרט למחזיקים בעץ החיים בריח התורה וכל מעשי לשם שמים ותפלתה היה בכוונה להסיר הקטריגים בשכר זה תנצב"ה עש"צ בגן עדן אמן.

Itt következnek a r-ok egyesek al-רבינו גרשום és községek fölött és azután :

יא"א מורי מורינו הרב ר' משה בן החבר רבי אהרן משה זצ"ל א"ב"ד במרקבראד ע"נ אי"ו עבור שהרביץ תורה בישראל בשכר זה תנצב"ה עשנצב"א.

יא"א האלוף והקצין כהר"ר יצחק זעקל בן כהר"ר מנחם מענדל ז"ל ממרקבראד שהי' פ"ו מדינת שווארציבורג והשתדלן כמה עסוקים מטובת הכלל והי' איש ישר וכשר ומשאו ומתנו הי' באמונה וקבע עתים לתורה והי' עוסק כל ימיו בצדקה וג"ח בשכר זה תנצב"ה עם נשמת אי"ו שרר"ל ונפטר ונקבר יו' ד' יו"ד שבט ת"ק"ט לפ"ק.

יזכור אלהים נשמת האשה החשובה הצדיקות מרת שינדל בת הר"ר אברהם נאגלשבורג בעבור שהיתה צנועה ותפלתה היתה בכוונה עוסקת בגמלות הסודים ונתנה צדקה לעניים בשכר זה תנצב"ה עשנצב"ה ונשמת אי"ו שרר"ל אבתינו בגן עדן אמן : נפטר יום ו' עש"ק י"א תמוז תצב"ל ונקברה בשם טוב ביו' א' י"ג תמוז בריטלסעי והיתה נקראת שינדלה אשת פ"ו ר' מיכל מרקבראט.

Kaufmann, Samson Wertheimer 3 l. 1. j. (1)

יזכור אלהים את נשמת האשה חשובה והצדיקות והרבנית מרת מינדל בת הישיש האלוף המרומם מורינו הרב ר' יוסף ווערטהיים אשת המנוח פ"ו הר"ר יצחק אייזיק ב"הר"ר דוד וצ"ל בעבור שהיתה צנועה וחסודה ותפלתה בכוונה ועוסקו' במצות ובגמלות חסדים ונתנה צדקה לעניים והיתה מחזקת לומדה תורה בשכר זה תנצב"ה עש"צ וחסידות ונשמת אי"ו שרר"ל אבתינו בגן עדן אמן: נפטרת יום ד' כ"ד סיון תצ"ה לפק ונקברת בשם טוב ביום הזה ברידלסע.

יא"נ ר' מאיר מרקבראט בר פ"ו הר"ר אליקים אהרן וה"י איש ישר וי"א וכל ימיו טוב ומטיב לכל ובעל ג"ה עם הבריות ותפלתו עשה בכוונה ועוסק במצות בשכר זה תנצב"ה עשצוח"ע בגן עדן אמן: ונפטר כ"ה אלול תקב"ל ונקבר בשם טוב ברידלסע.

יא"נ האלוף והקצין המנוח כהר"ר מיכל בר פ"ו כ' שמשון בר יצחק ממרקבראט שה"י פ"ו במדינו' שווארציבורג' והשתדל כמה וכמה עסוקים לטובת מדינה וקהלתו במרקבראט ונתנו לבו עז השתדל לעשות בנין ב"ה באבנים ומנדר הרבה מכיסו לבנין הנ"ל מלבד מה שנתן מחצר ביתו לבנין בהכ"נ ואף קודם מותו נדב מאה רייכש טאלר לכאור להעלות נר תמיד בבהכ"נ הנ"ל מרקבראט וזולת שארי צדקה אשר עשה בישראל ופיזור מעותיו לאביונים וה"י מכנים אורחים וגומל חסד בישראל בשכר זה תנצב"ה עשצוח"ע בגן עדן אמן: ונפטר ונקבר כ"ג סיון (!) ברידלזע. יזכור אלהים את נשמת האלוף המרומם הישיש והזקן שקנה חכמה ודעת טובי המדינה כה"ר מנחם מענדל בהמנוח ה"ה כמהור"ר יוסף יוזלין ווערטהיים וצ"ל בעבור שה"י איש ישר ובש"י ומ"ו ה"י תמיד באמונה ובעל צדקה וג"ח עם הבריות וקבע עתים לתורה בשכר זה תנצב"ה עשצב"ע אמן: נפטר בליל למחרתו ט"ו טבת תק"ג ליצירה ונקבר ביום הלז בק"ק ניגלשבורג.

יא"נ האשה חשובה הצנועה והחסודה הצדיקות א"ה מרת לאה אשת ה"ה כהר"ר מנחם מענדל הנ"ל שהיתה כל ימיה צנועי ומעלי טוב ומיטיב לעניים ובעלת צדקה וג"ה בשכר זה תנצב"ה ע"נ אי"ו שרר"ל בגן עדן אמן: נפטרת ונקבר ברידלסע: ביום א' ז' אב תפ"ד לפ"ק.

יא"נ האשה החשובה הצדיקות מרת ריזל בת האלוף הקצין המרומם התורני מהור"ר יצחק איצק קנינא וצ"ל*) מפראג היתה כל ימיה צנועי ועוסק' במצות י"י כל ימיה וסיגוף את עצמה בתענית ב' ושלשה ימים ולילות רצופים לעבודת הבורא כמה פעמים בקדשה ובטהרה ונתנה צדקה בסתר ובפרט לומדה תורה בשכר זה תנצב"ה ע"נ אי"ו שרר"ל בג"ע צרורה. ויצאה נשמתה בטהרה יום ו' כ"ז אדר ת"ק ליצירה.

יזכור אלהים נשמת האשה חשובה הצדיקו' רבקה פראדל בת האלוף וה(ת)פרנס המנהיג המדינה כהר"ר מיכל בן האלוף והקצין כהר"ר

שמשון מרקברייט בעבור שהיתה צנועה ותפלתה היתה בכוונה ועוסקות בגמלות חסדים ונתנה צדקה לעניים בשכר זה תנצב"ה ע"ש צדקניות בגן עדן אמן: ויצאה נשמתה בטחרה עי"ט של חג הסכות תק"ג לפ"ק ונקברה ביום א' ברידלוע:

A végén után: שושנת יעקב és אשר היא

"א את נשמת מורי מורינו הרב ר' משה בן החבר רבי אשר ארי' וצ"ל אב"ד במרקבראט ע"נ אי"ו עבור שהרביץ תורה בישראל בשכר זה תנצב"ה עש"צ בגן עדן אמן (ג' יום ש"ק כ' מנחם ת'קס"ד לפ"ק). הספר הלז נעשה בגבאות כ' זלמן ובגבאית כ' ישראל בנימן במרקברייט: שנת תקנ"ב לפ"ק:

Az egész hét ívrétű pergament lapból áll.

2.

A marktbreiti zsinagóga felirata.

להיות למזכרת לאות למשמרת להמנות כ' שמשון בר יצחק שהיה פ"ו המדינה שווארצינבורג ויהי משובח וממולא וזהיר בעסקי המדינה וזריו בחרוץ במרוג[במורג. 1]¹): ולזוגתו מרת קרינלה בת מהר"ר יוסף ווערטהיים הצנועה מנושים באהל וחיל וסורגי שהשתתפו יחד במצות במעשי אומן ואירגי שהניחו אתריהם ברכה סך שלשה מאות ר"ט להדליק שתי פתילות בנר אחד תמיד תוקד ערוכה והמעות נתן לידי אנשי הבטחה כדי שלא יבא הדבר לעולם לידי שכחה גם הקדישון המקום אשר נבנה עליה הבית הכנסת הזה להעלות בו תפלתנו כר[י]ח המנ(ו)חה. וקבלו הקהל עליהם לזכור נשמת הזוג הנ"ל בכל שבת וי"ט לענ(נ)ג[ם] במנוחה וינחו על משכבותם ב'ה'תנ"צ' ה' תמוז תע"ח לפ"ק.

III.

Wertheimer levele atyjához.

ווינא מ"ה לספירה ד' אייר תס"ב ליצירה.
שלו' אהו' אדוני אבי הזקן במדרשו ברכו' ינחו על ראשו הפרנס ומנהיג כמהר"ר יוזל נר"ו יאיר.

בזו הרגע אום יוד אויער בלילה קומי איך מהחצר מלאקסנבורג. אונ' לאזט זיך ניגש שרייבן עד אחר חג השבועו' אי"ה. רק תקבל העקסטראקט פעם שניות. מרייכש הוף ראט כדי שתראה שעשיתי את שלי, והלא כתבתי דש הפירש הראשון אלזא איזט גוועזן. רק כדי שלא יהי' משמעו' דורשין ומקום לבעל דין לחלוק' ווידרום איין קומן. . . הבי בע"ע בחפזון זאלבען אן הגמון יר"ה לברעסל' גשיקט. מסתמ' אויף מיין

¹ Jes. 41, 15

פֿאַריגן כתב ער שוהן אן רגירונג גשריבן האבן קיין עקסאקוציאן אן צו ליגן.

והי זה לשלוי מאהוי ומנאי הקֹּבֵנו שמשון ווערטהיי
ושלוי לאחי ר' מאיר ובנו וכב"ב.

ושלוי להאלופי וראשי וקציני פרנסי העדה יצ"ו. אחר ההג
שרייבי איך אי"ה באריכו. החצר יר"ה מיך ביותר מטריד
ממש כל יום אנוכי אויף לאקסנבורג אונ' גונטרמאנשטורף
גהולט ווארט, קאן קיין באשט טג הלטן.

האב"ד מהור"ר מאיר מאיר שידלאפצקא איזט שבועה העברה בשלוי בק
פרוסטיץ עם כב"ב אן קומן ונתקבל בכבוד ביותר ויותר, בריך מתי לשלוי.
A levél czíme:

Wertheimer József úrnak
az öreg építőmesternek
és zsidó előljárónak

Wormsban.

Baloldalon felül a pecsétes
felén ez áll 1675
89.

IV.

Wertheimer meghívója a Wormsi hitközséghez.

ווינא ט"ז אב תס"ז לפק

ברכת ה' אליכם אישים אקרא בקהל גדול הרימי בכה קולך קול
ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומר הודו וברכו
למי שברא את האדם בצלמו ולשבת יצרה כבוד ותפארת לאדם
בנן של קדושים אספו עם קדשו קהל לח"בר בקודש למקום
קודש יתהלכו מקום שיפה כחו בכניסתו לחופה העשויים לצל
בצלו נחיו שישו ושמחו הנה שברו אתו ופעולתו לבניו יראה זרע
יאריך ימים הה אלופי הקהיל' מנהיגים קציני וראשים ואחריה
עיני העדה ישרי לב כולם יעמדו על הברכה אנשים טף ונשי
אמן. ועל ראשם ראשון שבראשון אין למעלה ממנו יצאו דברי
כבושי כבשוננו של עולם. ה"ה המאור הגדול אב"ד ור"מ דמיתבי
דעתו של אדם ופותח לבו בפתחו של אולם כמוהרר הירש סג"ל נר"ו.
להגיד לאדם ישרי לב שמחה ובין ישרים רצון וישר ובין דרכיו דר"חים
רבנן ישמחו ויסמכו ויתמכו הומך לגורלי אשר נפל לי בנעימים
לב ונפש ודעתו של אדם דאית לי מולא מול הקשור בעבותות

האהבה אבות מכלל דאיכא תולדות, תולדותיה' [בר] אבהן צאציו כמותו
כולו זכאי דו"ר שבן דו"ר בא בימים אשר בהם הפץ ה' ובידו מצליח
ה"ה הבחור יניק ותכ"י כוחיו, עדות ביהוסף שמו ר' יוסף ה' יאריך
ימיו ושנותיו, בן מחותני הגאון תפארת ישראל [מאור] הגולה המפורסם
מוהר"ר דוד נרו אופנהיי' היושב בק' פראג על כסא דין אמת ושלו',
ומצודתו פרוסה בא . . . ישלם להם גמולם [ע]תה הגיע העת לומר
שירה שיר ושבת והלל וזמרה ותפארת לאדם לשבת בית בת"מ מיוחדת
. . . . בי ב"ה שבחר בזרעי לאמר אותה קח לי כי היא בעיני
ישרה, וישר הדבר בעיני דו"ר . . . בעיני כל העם והכינותי בית
וועד לחבמי' ונגלה כבוד ה' וראה כל בשר
ואשה אל אחותה ואל רעותה אחת אל אחת, ואז תשמח בתולה
במחול בחורי' וזקיני'
אלול הסמוך פה עיר ווינא ע"כ תנו כבוד לתורה התכבדו מכובדי'
בואו ברוך ה' . . . עם ריעים אהובים ולהם נאה לפתוח
בתהילה לדוד פותהין בכביר רבו. ובנו"לר ובכבוד . . . כבוד
המקום ואני טפל למקומי להיות יושב ומצפה מתי יבא לידי לעשות
וכן לעניו' עקב מצוה קלה שאדם דש בהם
לאהבה את ד' ללכת בכל דרכיו ולרבקה בו לגמול חסד . . . [חטיבה]
מול חטיבה,

הק' שמשון ווערטהיי'.

A pontok a hiányzó szavaknak felelnek meg. A sorok
kezdetei a tulajdonképeni levél jobb szélén és alsó balszög-
letén víz által vannak megrongálva.

V.

v. Edelack jegyzőkönyve, 1697. szept. $\frac{25}{15}$ -ről

Den 7. 8 bris 1696 am Sontag Albent bin aus Brabant
zu Wesel beÿ meiner Familie antommen, wie ich nun nach Berlin
den 8:^t dito abreÿßen wollen, und die dazu nöthige Meÿße geld von
meinem Schw: (=Schwager) dem von Anackenbrüggen gefordrt, kam
derselbe zu mir und jagte auß, wie daß der hiefige Judd Rueben
Elias Gompertz vor ohngefehr 6. Wochen beÿ ihm gekommen und
gefragt, wo ißt der S: Major Edelack aniesz, wie ihm mein
Schw: darauff zur antwort gegeben, in Brabant, sagt Gompertz,
ich gäbe 100 Specie Ducaten, daß er hie wehr, mein Schw:
aestimirt solche frage nichts und gedenkt auch nicht weiter daran,
wie aber der R. Gompertz den 5:^t 8 bris st. n. von Wesel ab

nach Hannover verreißen wollen, kommt er den tag zuvor als den 4:^{ten} 8bris am Donnerstag wid an meines Schwl: Behaußung, und fragt abermahl, wo ist der H: Major Edelack, wie ihm mein Schw: die obige antwort darauff gab, bricht er heraus, und fragte, ist er geschwind und fertig mit dem Degen oder mit dem gewehr, wie mein Schw: sagt, so guth als seines gleich, nun sagt er Mons: von Anacken brüggen, so bald euer Schw: aus Brabant aus der Campagne kommt, so sagt ihm, oder schreibt ihm gleich, daß er hier kommt und daß er mir folgen soll auf Dresden, und mich erfragen bei H: Haußwalt, ich werd ihm zu solch Mann machen, daß er mir mit seiner ganzen Familie sein Lebtag danken soll, ich weiß, daß er meine blossn Worth nicht glauben wird, und auch die Reißkosten nicht hasardiren wirdt, drum laß ihm bei meiner Frau gehen, die hoet ordre von mir, an den H: Major zweihundert Reichstahler zur Reiß Kosten zahlen“. Edelack megkapta október 8-án Gomperznétól a 200 tallért váltó ellenében azon kötelezettséggel, hogy 8 hét alatt visszafizeti, mire ez Berlinbe utazott. Gomperzzel (Bécsbe) folytatott eredménytelen levelezés után megkérdezte azt, Weselbe való visszatérte után, 1697. márczius 10-én, szándéka felől és ezt nyerte válaszul: „H: Major, ich habe ein großes und sehr geheimes Werk mit ihm vor, allein ich werde ihm nichts davon sagen, biß wir zusamben auf dem Felde gegangen, einer dem andern einen Eydt gethan, alsdan werde alles ausführlich ihm offenbahren . . . es ist uns noch ein Mann in dem Wege, den müssen wir aus dem Wege haben, ehe der H: Major zum Regiment, und ich zu meinem Vorhaben kommen kan.“ 1697. márczius 14-én csütörtökön ezeket mondta Gomperz Edelacknak, miután ő maga megesküdött és ugyanezt követelte Edelacktól is, de ez azt megtagadta: „Es wehr ein Mann, der zwar ein Jud aber ein großer Schelm, der sein Lebtag vill Schelmstück ausgerichtet, denselben müßte ich sehen aus dem Wege zu räumen, es wehr ein großer H: und mehr als ein Graff, der hätte des Kayser's Herz in Händen, der ließ solches thun, und mir zum recompens zehen tausent Reichsthlr. ob das beste Regiment, so in des Kayser's Dienste wehre dafür verehren, es versirte seine interesse dergestalt darunter, so bald solches geschehen, würde er Tresorier General vom Kayser werden, wan ich ihn aber gedächte zu verrathen oder nicht getreu zu seyn, so wolte er dieses mich heißen

lügen, was er gesagt hatte, darumb sagte er es mir unter vier augen, wan ich ihm aber getreu wehre, und daß er zu seinem Vorhaben kommen würde umb General Tresorier zu werden, so sollte es mein aufkommen sein und wolte alßdan schon machen, daß ich die obgemeldete Summa mit dem Regiment bekommen solle, zu dem ende dan hatte er mir 200 Rthl. im Monath octobr. durch seine Frau lassen zahlen, und wan ich damahlen nach ihm auf Dresden gekommen, so wehren wir zugleich auf Wien gegangen: alwo der H: wohnte, der es thun ließ, und auch dem es gelten solle: und hatten also lengst das Werth schon ausrichten können, er hatte aniezo wied hin geschrieben, daß er mir alhie angetroffen, sobald er antworth bekhome würde er mir 300 Rthlr: auszahlen, massen er 500. schon empfangen von seinem Principalen, noch mehr H: Major, kan er mir die geringste garante geben, so will ich ihm die halbscheid ad 5000 Rthlr. gleich vorauszahlen, und die ganze sache was dabey zu thun und wie sie auß beste auszurichten, aufgeben, noch will ihm ihm sagen, was es für ein Mann ist, den der H: Major hinrichten soll." Midőn Edelack ugyanazon napon ezen megbeszélést Gomperz Jakabbal és fiával Salomonnal (mindketten Weselben laktak) közölte, „thät ihm obgemelter Jud Salomon Jacob Gompertz einige beÿ sich habende praesumptiones fundt, worauf der Jud Rueben Elias etwa ziehlen möchte, nembllich es wehr der reiche Jud Oppenheimer zu Wien mit einem seiner Bedienten namens Samson in streittigkeit gerathen, die ursach wehr, daß der Samson dem Oppenheimer zu weith in die Cartte gesehen, und aniezo dem Oppenheimer den Kopf einmalen thät biethen, auch so gahr, daß sich d. Oppenheimer vor einiger Zeit resolviren müssen dem Samson ein gewisses jährlich vor seine profiten zu geben, damit er ihm die liverans gahr nicht auß Händen brächte, ia wo ihm recht wehre, so hatte der Oppenheimer 25000 Rthlr. dem Samson jährlich müssen versprechen, und das möchte dem Oppenheimer aniezo verdrießen, und also durch Rueben Elias so etwas vorgenommen haben, dabey sagte er mir (Salomon Jacob Gompertz dem Edelack) ich müßte von allem dem, was zwischen mir und dem Juden passiret und noch etwa weiter passiren möchte, ein richtiges Protocol halten, welches denn auch gethan." Midőn Edelack márczius 20-án, szerdán, Gomperzet megkérdezte, hogy a gyilkosság következményei ellen is meg tudja-e majd őt védeni, Gompertz így nyilatkozott:

„Ach wofür ist dem H: Major bang, ich hab das schon mit dem H: der es thun läßt, abgeredet, der mir dan zur Antworth gabe, sorget nicht, alhie zu Hoff ist in dergleich affairen mit 2 ad 3000 Rthlr viel auszurichten“ Edelack azután azt kérdezte Gompertz-tól: „Was es dan eigentlich vor ein Mann wehre, den ich aus dem wege räumen solle, ob er auch etwa ein H: wehre, der viel Diener hette, darauff sagt er nein, es ist ein Mann, der ein Kutsch hat, mit Kutscher und 2 Diner. Es wehren aber alle Juden, wan die einen bloßen Degen sehen, so gingen sie alle lauffen, hatte also deswegen nicht groß weesen zu machen, ich könnte ihm wohl aufpassen, er gieng auch öfters zu fuß, ich stellte mich, als wan ich sehr eüfrig darauf wehr, und wünschte, daß ich nur bald an die arbeith kommen möchte, darauf sagte er. ich sollte geduldt haben, bis er antworth auf sein schreiben empfangen, ich konte unterdessen von meinem Generallieut: dem Freyherrn von Hayden sehen einen Reißepaß zu bekommen, als wan ich nach einen andern orth auf einige Monath uhrlaub begehrte, darauf sagte ich, daß ich zu sehen wolte einen Paß auf Copenhagen zu bekommen, da sagte er, daß ist sehr gut, wie ihm nun ferner zu verstehen gabe, daß ich gahr nicht an seinem Worthe zweiffelte, allein er möchte mir doch die rechte Wahrheit sagen, ob der Herr, der diese That verrichten ließ, auch gewalt genug hette, mich mit solcher herrlich Belohnung als nemlich 10000 Rthlr. und einem Regiment zu versehen, Ja freylich sagte er, es ist ein H: der dem Kayser oft zehen bis zwölf Tonnen goldes vorschießt, warumb er dan nicht Macht sollte haben, solches beym Kayser zu wege zu bringen.“ 1697 márczius 26/16.-án azt kérdezte Edelack Gomperztől: „Wirdt meine Reiß bald angehen, darauf antwortet er mir erst fünfftigen Sonnabent acht tage, so werde ich gewiß Brieffe haben, alsdan kan er den Montag darauf reißten, ich will ihm dan noch die dreihundert Reichsthaler geben, ich werde ihm aber, Herr Major solches gelt nicht in meinem Hause geben oder zahlen, sondern wir müssen allein auf dem Felde gehen, einer dem andern noch einen Eydt thun, alsdan will ich ihme seine Handt, so er meiner Frauen über die 200. Rthlr. im Monath 8 bris jüngst verwichen gegeben, wid zustellen nebens den 300. Rthlr., dan soll der Herr Major mir meine Brieffe, so aus Dresden und Wien an ihn geschrieben, auch wid geben, darnach will ihm aufgeben, wo der Mann wohnet, wie er gekleidet, wie er heißt und wie er aussiehet, dan kan der Herr

Major reijßen in Gottes Nahmen, so bald er die That verrichtet oder verrichten lassen, so schreibe er mir nur unter dem Nahmen von einer Englischen Reijße, daß er dan auf solchen Tag wirdt wiß von Wien ausgehen, so wollen wir zusamben in Amsterdamb kommen, allda werde ihm die versprochene zehen Tausent Reichsthaler banco auszahlen.“ Gompertz azután Edelacktól arra nézve kívánt biztos ígéretet, hogy nem fogja elárulni, és nem fog semmit bevallani, ha rajta kapják és vizsgálat alá fogják. Hogy Edelackot a megbízót illetőleg megnyugtassa, mutatott neki Gomperz könyvében egy számlát, mely 32000 birodalmi tallérról szólt és így nyilatkozott: „Die hab ich von dem Herrn in Händen, undt man er mir kein Wort hielte, so soll ihn der teuffel hohlen, Ich wolte Ihn so thun, nahm die Hand, wies mir so, als man man einen durchstechen will.“ Edelack azt kérdezte Gomperztől: „Ob der Herr, welchen ich auß dem Weg räumen sollte, stets in Wien, ob er auch viel darauß? ja sagte Er, Wan der Kayser zu Eberstorff ist, dan kömbt Er auch offft hinaus.“ Miután Gomperz még egy esküt követelt tőle, elbeszélte neki, hogy: „Der Herr, so Ihm dieses sein Vorhaben, aufgetragen, schoß dem Kayser zehn Tonnen goltes vor, der Kayser aber wußte nicht anders, als daß die Herren Staaten von Holland solchen Vor-schuß thäten auff den Salpeter, so in des Kayserß Landen gegraben würde, und hatte es den Nahmen, als man er solche Vor-schuß gelder von den Hhn. Staaten zu weg gebracht, davor wurde Ihm von dem Kayser auff Vorsprach seines Principalen dan, der sein Vorhaben thun ließ, die Charge als Tresorier General allergnädigst auftragen. Ich sollte nur meine sache so anstellen, daß ich alletag fertig werr, umb meine Reijße anzutreten, doch zum längsten den Montag nach Ostern, Ich sollte versichert seyn, daß er mir nebst den versprochenen zehntausend Rthlr. schon zum besten Regiment unter dem Kayser dabei verhelffen wolte.“ Aprilis 10-én azt mondta Gomperznek [a ki így nyilatkozott: „Ich hab meinem Principalen solchen harten eydt thun müssen, daß ich mir ehender Glied von Glied (wollte) lassen reißen, che ich Ihn ver-rathen wolte“] von Edelack: „Es ist nicht ein geringes, einen menschen, der Mir niemahlen böses gethan, so auß dem Weg zu räumen“ Erre Gomperz így felelt: „Was Herr Major, der Kerl hat wohl zehnmahl verdient, daß er gerädert werr. Ich sagte Wie ist es möglich, daß ein so böser Mensch nicht durch ordentliche justitz

titz abgestraft wird, ja sagte Er, der Böß nicht hat gelt, und was er nicht hat, das thut er mit großen Patronen hülfe." — Midőn április 14/4.-én Edelack megkérdezte Gomperztől a meggyilkolandónak nevét, ez a következőket mondta: „Den Namen geb ich ihm nicht, ehe der H: Major reisen soll" és csak később Edelack unszolására: „Herr Major, es ist ein Jude, auch noch selbst ein Diener, aber ein großer Verräther, ein böser Verflecker, der schon unter uns Juden längst condemnirt, und verbannt worden, wen wir Juden noch ein weltlich Recht hätten, oder Macht um Justiz zu thun, so werr er schon längst gewürget worden, allein er ist ein großer Schelm, er hat den Cardinal Collonitsch auf seiner seithen, auch den jetzigen Tresorier Bartollottie und noch mehr Ministri, die halten ihm die Handt, ich frug ihm, ist Bartolotti Tresorier, ja sagt er /:ich mußte aber wohl besser:/ er redete weither, und sagt, so lang d. Bonge? nicht aus dem Weg ist, so kan mein Principal nicht Ober Cammer Praesident, und ich Tresorier General werden, da H: Major, da hat er der ganzen Sache Beschaffenheit". Edelacknak a meggyilkolandó neve iránt feltett kérdésére ezt felelte Gomperz: „Das sag ich ihm nicht, biß er von hier reist, wie alt ist er dan wohl, das kont er so eben nicht wissen, glaubt aber wohl in die 40. Jahr, hatt mir, daß ich ihm doch mit so vielen frag verschonen möchte, er würd mir doch nichts sagen, ehe ich von hier reisete." — 1697 április 14/4.-én úgy nyilatkozott Gomperz Edelack előtt, hogy ő jónak látná, hogy ő (G.) Edelackkal Bécsbe utazna, de ő még csak imént decemberben volt ott; ha ismét oda menne, rossz véleményt táplálnának mindjárt felőle. De volna egy ürügye. A berlini udvari zsidónak, Lipman Jobstnak van egy gyöngysora egy nagy kövel. Ha ezt megkaphatná, akkor majd iparkodna Oppenheimertől útlevelet kapni, mintha annak szolgája volna, azon ürügy alatt, hogy a követ és gyöngyöket a császárhoz akarja vinni. Így lehetséges volna, hogy ő (Gomperz) és Edelack együtt menjenek „zusammen giengen, um alles aufs beste anzustellen, damit der böse Verflecker mit dem fürderlichsten aus dem Wege geräumt würdte. Ja, fing er an, er wolte vieles darum geben, daß Edelack verwichenen Herbst auf Dresden gefolget werr, wie ich mit seinem Schwager, den von Anakenbrüggen abgeredt, dan soll anihz schon alles geschehen und in einem bessern Stande

sein." — Edelack egy márczius 23-iki bécsi levélre (lásd a 8. függelék) hivatkozik, a melyben az Oppenheimernek jutott élelmezés szállításról és azon 130,000 birodalmi tallérnyi engedménnyről van szó, a melybe Oppenheimer belenyugodni késznek nyilatkozott. — Április 25/15.-én a következőket mondta Gomperz Benedek fiáról Gomperznek: „Der ist bey einem Herren, so auch ein Judt, der verdient 1000 römische Gl. jährlich, was ist dann das für ein Jude frug ich weither, das ist des Kaysers Factor, Namens Oppenheimer, der dem Kayser oft 10 bis 15 Thonnen goldt vorschoss, Ja saget Er, ich weiß, daß der Kayser vor kurzer Zeit eine Rechnung mit ihm geschlossen und selben Oppenheimer 15 Millionen schuldig verblieben ist, aniesz aber ist Er abgezahlt worden bis auff 6. Millionen noch, die ist ihm der Kayser noch schuldig, und diesen Winter ist ein sicher Cardinal Namens Collonitz hinter dem Oppenheimer her gewesen, und hat die Lifferans thun wollen, hat es auch schon so weith gehabt, daß der Kayser es ihm placitirt, der Oppenheimer aber hat es doch wid bekommen, doch mit Schaden über 100000 R.; ich frag ihm, ob der Cardinal solche arbeit verstande:/ Nein sagt er, es war ein Judt, ein Schelmb da, der hielt es mit dem Cardinal, mit selbst hat er es wollen thun." — 1697. május 8-án azt mondta Edelack Gomperz R. E.-nek, hogy tudja, hogy kit kell megölnie és azt is, hogy ki akarja azt megtétetni és előhuzta erre a [8. függelék képező] levelet, felolvasta és ezeket mondta: „Monsieur Gompert, Ich müßte wohl ein einfältiger Tropf sein, wenn Ich eure Rede betracht, und dieses wieder durchlese, daß Ich daraus nicht mercken könnte, wehm es gelten soll, und wer es thun ließ; wehr es dann wehr, fragte Er mich weither, ich sagte, der Jud, so es mit dem Cardinal Collonitz halte, wie mir Euer Bruder Benedic auch mit mehreren gesagt; Ja, sagt er, der Samson, der Schelm ist es, das hab ich, sagt ich, alle Zeit genung gedenthen können, und der es thun ließ, kan man ja auch nun genugjam abnehmen. Wen ich den meinte, sagt er, wehr es thun ließ, ich sagte der Oppenheimer, das hat Euch der Teuffel gesagt, sprach Er und drehet sich umb und kraget sich am linkhen arm, gelt, sagt ich, die Beyden sind es, Ja, ja, sprach er, sie sindts, und gung von mir nach der Thür zu von seinem Garten, fehrt sich wieder umb und batt mir, ich möchte seinen Bruder Benedic einmahl ansprechen, derselbe hätte von Hause

aus Lipstadt Zeitung bekommen, daß seine Tochter gestorben, drum
kente Er nicht ausgehen, denn Er müßte Sieben tage Trauer
halten." — Május 11./1-én Edelack azon kérdésére:
„Wie lang ist es wohl, daß ihr die Commission von euern Prin-
cipal gehabt" Gomperz azt felelte: „Ungefähr 9 Monath." —
Von Heyden altábornagygyal június 16.-án tartott tanácsko-
zása után „da ich dan mit allen umständen erfuhr, wie und
welcher gestalt d. Jüdt Reuben Elias wid mich geflagt", Ede-
lack egy Collonits hibornoknak szóló levéllel utra kelt
Bécsbe, hogy ott Ruben Éliás ellen való feljelentését meg-
tegye („Contrabericht gegen Reuben Elias zu thuen.")

VI.

Durchlauchtigster, Großmächtigster Churfürst,
Gnädigster Herr,

Erw. Churfürstl. Durchl. ist Leider! mehr als zu viel gndst. be-
fandt, welchergestalt einer Edelack genant vulgo Peters, nachdem
derselbe mich umb 3000 Rthlr. holl. zu bringen gesucht, sich nach
Wien erhoben, und bey dem Kayserl. Hoffe auff ein falsches und
ertichtetes angeben so viel zu wege gebracht, daß ich nun zum
zweytenmahl in kafft gezogen worden, wann nun dieser gottlose
denunciant seine Helffershelffer hatt und unter andern in dieser
Erw. Churf. Dchl. Residentz Stadt einen Schmidt genant, so un-
ter des H: General Lieut. Freyh. von Heyden Regiment zu
Pferde Auditeur gewesen unterm praetext einer obhandenen Hey-
rat das praedicat vom Commissario erschlichen, gefunden wirdt,
welcher nicht mit zu Felde gewesen, sondern im anfang der Cam-
pagne sich in einer Herberge zu Wesel, die Weinberg geheissen, fast
über 2 Monath heimlich und in aller stille auffgehalten, bey tage
sich nicht sehen lassen, sondern mit denen andern Complicen des
Nachts immer Rath gehalten und nicht allein das von dem Erzbe-
trüger Peters zu Wien übergebene angemessete protocollum mit
einrichten helfen, sondern auch selber nach Wien und von dannen
nach Wesel, von daraus aber wieder nach Berlin geritten und so
wohl bey dem Kayser, absonderlich des H: Cardinal von Colo-
nitz Eminentz als hiesigem Erw. hohe Ministris sich angegeben,
zu großen und ansehn. praesenten große hoffnung gegeben, und
das denuncierte unwahre und ertichtete delictum attestiren helfen,

auch mich fast in allen Gesellschaften verläumderischer Weise diffamirt, daß Ich an dem denunciirten Crimine assassinij schuldig, und Er solches beweisen oder seinen Kopf verliehren wolle, ver= folglich derselbe tam verbis quam factis litem suam und sich an dieser gottlosen und unwahren denunciation mit schuldig machet, und so wohl wegen erlittenem Schimpff Schaden und Unkosten mir geziemende satisfaction zu leisten schuldig, als wegen einer so fal= schen und aus der Luft her gerafften denunciation pro interesse Fisci andern zum Exempel billig criminaliter abzustraffen ist, So bitte unterthglt. obgd. Schmidt über beýkommende articulos Eýdtl. gndt. abhören und dem Vorgangen dem Befinden nach in Corper! Arrest nehmen und zur refusion und Ersetzung der mir Vor aller welt angethanen schmach, schaden Und Unkosten nicht allein anhalten, sondern auch pro interesse Fisci gebührendt an= sehen zu lassen, ut supra

Erw. Churfürstl. Durchl.

Unterthänigst,, treu

gehorsambter

Diener

Ruben Elias Gumpert.

(A 31 pontozat).

1) Ob und wie weith Er an dem Ruben Gumperts in We= sel Kundschaft hat.

2) Ob Er von demselben einige übel begangene Stücke weiß.

3) Ob und wie weith Er einen Peters, so sich Edelack nen= nen läßt, kenne

4) Ob Er von demselben keine betrugstücke, die Er begangen habe, weiß,

5) Ob Ihme nicht Befandt, was besagter Peters wieder Ruben Gumperts wegen eines demselben abgestohlenen Wechsels von 3000 rthlr so wohl als wegen eines falschen delicti und sonst in Wien angegeben

6) Den Verlauf dieser Sache, was Ihm davon befandt zu offenbahren.

7) Ob Er nicht vor Peters nach Wien gereiset, ihm in allen mit Rath und that an Handt gangen, ja sein gemachtes Buch so derselbe in Wien überreicht, welchem Er den Rahmen eines Pro= tocolli gegeben, nicht hatt helfen einrichten

8) Ob Er sich nicht über 3 Monath in Wesel in aller stille aufgehalten, des tages nicht ausgangen, sondern des Nachts mit denen Juden Gumperts undt dessen Sohn Salomon auch dessen Schwieger Sohn Veit? immerhin conferiret habe

9) Ob Ihm nicht Bekandt, daß diese 3 Juden des Ruben Gumperts abgesagte Feinde seyndt.

10) Ob Er nicht alle seine Schreiben so Er von Peters damals zu Wesel bekommen unter einem frembden verdeckten Namen bekommen hatt, und warum solches geschehen.

11) Ob auch nicht seine Schreiben offtmahls durch den Juden Gumperts bestellet seyn

12) Ob nicht in specie der Judt Salomon Gumperts zum offteren Beß einrichtung des Protocolls sich auch hatt finden lassen

13) Ob nicht diese Juden dem Peters als Er dieselbe geraget, was doch der Jude Gumperts mit Ihme im sinne hätte, daß Er Ihn nach draußen verschicket, darauff geantwortet, daß solches auf ein assassinium angesehen seÿ.

14. Ob Er nicht unterm Vorwandt, als wann eine mariage, durch das praedicat eines Patents, als Kriegeß Commissary sich beÿ Sr. Churfürstl. Dchl auszubringen gewußt.

15) Ob nicht mehrentheils zu fingirung dieser sachen und vorgehabter reise nach Wien angesehen gewehsen.

16) Ob Er nicht wie Ruben Gumperts das Erste mahl auf falsches angeben des Peters auf die Citadelle gesetzt, gegen dessen Bruder Jacob Elias Gumperts von Cleve, welcher die geringste Uhrsache nicht wußte, diese ganze Sache erzählet, welcher gestalt der Peters ein Protocoll von 13 Bogen groß aufgestellt nach Wien gegangen und Creditif des H: Conr. Lieut. beÿ sich gehabt, beÿ dem Cardinal Collnitz access gehabt und alle Ehre von demselben genossen, ja zum offteren mit Ihm speisete und sein übergebenes Protocoll von Kaiserl. Majtt. selbstn überlehen seÿe, und daß die procedur dergestalt eingerichtet seÿe, daß Er Ruben Gumperts auch andere in Wien, der Kaiserl. Factor Oppenheimer ruiniert werden mußte mit vielen umbständen.

16^{1/2}) Ob nicht gesaget, daß als der Cardinal von Collnitz anfangs nicht zu Hause gewehsen, Er beÿ dem Juden Wertheimer gegangen, demselben die sache erzehlet, welcher Ihm freundlich empfangen und beÿ dem Fürsten von Dietrichstein die sache angebracht habe.

17) Ob nicht gesagt, er wußte die sache gleichwohl noch zu heben, wann man Ihm ein Stück Geldt davor zulegen würde, wolte Er sich nach Wien begeben, und den Peters, dessen viele betriebene Schelmstücke Ihm bekant, so ängstlich machen, daß Er sich selbst confundiren, und die sache dadurch zu nichte gemacht werden sollte, aber Ihm versichern, daß man dem Peters desfalls keinen Process machen wolte.

18) Ob Er nicht bei Jacob Gumperts gesagt, daß Er Ihm noch ferner was in dieser sache vorfällt und passiret treulich communiciren wolte.

19) Ob nicht aber 8 tage hernach dem Jacob Gumperts geschrieben, daß Er zwar versprochen habe, auff Cleve alles zu berichten, daß aber Er Jacob sein von Ihm anvertrautes nicht bei sich behalten habe, und dadurch bei des Peters seine Freunde verdächtig gemacht, daß Sie mit Ihm gar nichts mehr communiciren oder etwas anvertrauen.

20) Ob Er nicht keine 8 tagen hernach wegen dieser Sache zu dem Peters nach Wien gereiset, alda demselben alle Rath und That gegeben, auch bei unterschiedlichen ministren in specie tit. S. Cardinal v. Collonitz zum offteren gewehsen.

21) Ob Er nicht einige Schreiben mit sich gehabt, wie Er nach Wien gegangen und von wem.

22) Ob Er nicht von Wien wieder auff Wesel kommen und alda allenthalben des Peters übergebenes falsch protocoll ausgestreuet, auch zu folge seiner Commission, es dahin gebracht, daß Ruben Gumperts 2 mahl inhaftiert ist, undt Er angehalten ihn nach Wien überliefern zu lassen.

23) Wehr Ihm alle diese Reisekosten bezahlet und entrichtet, wie viel Er bereits davon bekommen.

24) Wie viel Ihme von dieser Sache ferner zugesagt seyn.

25) Ob Er dieses falsch übergebenes factum nicht mit alle Kräfte zu behaupten sucht, und allenthalben divulgiret und spargiret, daß es ganz gewiß und wahr seye, ja dergestalt Er wolte sich darauß niedersetzen und gar den Kopf abschlagen lassen.

26) Was Ihme zu solchem glauben und vermessenheit bringet.

27) Ob Ihm dann nicht bekant, sey von anders mehr Betrug und Schelmstücken, so dieser Peters oder Edelack sein Lebtag Betrieben habe.

28) Ob Er nicht weiß, welche Leuthe Er im Landt von Cleve, Cölln, Franckfurth, Berlin und ferner in Savoyen Betrogen und beschwächt habe und wie und welchergestalt,

29) Ob nicht Peters wo Er kommen ist, zum offteren, ob Er schon verheyrathet, sich als einen unverheyratheten vorgegeben, und einige Frau Leuthe verleitet, dieselben trauen wollen, auch Geldt noch ausgeschwächt habe.

30) Wie Ihme bekant, daß ein solches geschehen seye.

31) Was Ihme ferner von Edelack in sachen Ruben Gumperts als sonst bekant, treulich zu offenbahren.

VII.

Durchlauchtigster, Großmächtigster Churfürst
Gnädigster Churfürst und Herr

Nachdem ich nun zum andern mahl alhie zu Wesel in corporalen arrest genohmen worden auch äußerlich erfahren, als wen gar nacher Wien und also bey die anderthalb hundert Meilen wegß von hier gebracht werden solte, So werden Ew. Churfürstl. Durchl. in ungnaden nicht vermercken, wan mit diesem meinen unterthänigsten Supplicato mich hiemit abermahlen wehmütigst angebe, und ganz flehentlichst remonstrire, welcher gestalt Ich Meiner Frau und Kinder auf solche Weise total ruinirt werden solten, wen dergestalt außer Landes hinweggeführt, auß meine nahrung und handlung gesetzt und umb allen Credit gebracht würde, und solches auf falsche denunciation eines liderlichen zu Wien anieko sich aufhaltenden Menschen, als einen Ehrvergessenen, Gott- und Gewissen Bösewichts und Welt kundigen Betrügers, Peters oder Edelack genannt; Allermäßen alhir statkundig und sonst in meinen vorig Supplicatis klährlich remonstriret und bewiesen ist, daß dieser Peters oder Edelack Nachdehm Er in dero Stadt Wesel, als woldesten dieser Mensch wohnung und haushaltung hat, auch noch de praesenti seine Frau und Kinder alda sich hauslich aufhalten, mir dreij Wechselen sich zu 3000 rhllr. holländisch betragend, öffentlich abgestohlen hatte, sich heimlich davon gemachet, auf die Flucht sich begeben, und wie ich fernerst vernohmen, außer Landes nacher Wien sich hingewendet und alda zu ausübung seines gegen mich getragenen feindseelig- und rachgierigen gemühts Gottloser weijße erdichtet und fälschlich denunciiret hatt, als wen ich ein assassinator werr, und denselben vor einiger Zeit alhir in Wesel

erkauffen wollen, umb einen zu Wien wohnenden Juden Wartheimer zu ermorden und dieses soll seiner denunciation nach, schon für jahr und tag in Wesel passiert sein, Wan nun an diesen allen ein wahr wohrt fürhanden gewesen werr, wie nicht, so hätte ja dieser falscher denunciant als Ew. Churfürstl. Durchl. unterthan und gewesenen Kriegeres Bedienter solches dero hohen Persohn oder hochlöbl. Regierung hieselbst zu erkennen geben, nicht aber jahr und tag warten, mich vorher die Wechfelen von 3000 rhür. hinwegstehlen, darauff die Flucht nehmen, und an Kaiserl. Hoffe solche falschheiten antragen sollen. Wie aber an allen dem, was dieser denunciant zu Wien fälschlich angebracht nicht ein Wahres worth fürhanden ist, so kan ich auch nicht sehen warumb ich als in Ew. Churfürstl. Durchl. gedachten Schutz- und Gleich stehender Jud diesertwegen so viel Meülen weges, aus Ew. Churfürstlichen Durchl. Länden anderwerts ausgefolget werden sollte. Dan wan Gegentheiler wiewoll falscher denunciation nach, ich ein assassinator, und er der assassinus werr, So competirte Ew. Churfürstl. Durchlaucht darüber die cognition, allermäßen wir Beÿde Ew. Churfürstl. Durchl. unterthanen sein und des Gegners falscher denunciation nach das delictum assassinii in Ew. Churfürstl. Durchl. Länden und Statt Wesel contrahiret, und per consequens dieser denunciant anhero auszufolgen alhir für dero hochlöbl. Regierung oder von Ew. Churfürstl. Durchl. dazu in spec. anordnenden commissarien darüber zu inquiren und nach Befinden darin zu erkennen sein sollte: den obwol der Jud Wertheimer welcher ex o. geschehenen falschen denunciation nach entleibt werden sollte, zu Wien wohnet, so kan dahero die Ausfolgung meiner Persohn nacher Wien nicht geschehen, allermäßen dieser Jude Wertheimer nicht entleibet, noch auch, wie der falscher denunciant selbst gestehet, einiges ad casum proximum et immediatum ipsi malefico /:welches doch juxta Doct. Carpzovij p. 1. qv. 19 mom. 55. et Menoch, de art. jud. quacst. lib. 2. cas. 360. num 44. außdrücklich requiriret und sonst nicht für capital gehalten wirdt:/ gekommen, sondern dieser Wartheimer noch im Leben ist; Weilen nun wie auch aus beÿgehender anlage sub. Lit. A. mit mehrem erhellet, dis die Eintzigste ursache sein soll, warumb ich nacher Wien gefordert werden will, besagtes adjunctum aber auch außweist, wie daß Ihro Kaiserl. Mäÿst die Beÿden Juden Oppenheimer, als Vattern und Sohn, so doch eben

dieses /:wie woll fälschlich angegebenen:/ delicti beschuldiget werden wollen, auff freyen fuß gestellet und relaxiret seind, welches sonst wen es für Capital gehalten werr nicht geschehen können, So lebe auch der unterthänigsten Hoffnung, Ew. Churf. Durchl. gnädigst nicht zugeben werden, daß ich ferners da ohn dem sufficientem cautionem prästiret, dergestalt in corporalen arrest gehalten, und gahr nacher Wien ausgesolget werden sollte: Zwaren drage keinen schen mit freudigem gemüth und gewissen diesen falschen denunci-anten unter die Augen zu sehen, und für aller Welt dessen gott-loses beginnen fürzuhalten. Aber bey die anderthalb hundert Meilen weges darüber zu reisen, und mich und die meinige außer alle Nahrung und Credit zu setzen, ja total zu ruiniren, solches werden Ew. Churfürstl. Durchl. umb desto mehr nicht concediren, Weilen Ew. Churfürstl. Durchl. in dieser Sache die cognition aus voran-geretzten rechtlichen ursachen gebühret, und also nicht ich nach Wien, sondern dieser ob commissum crimen furti flüchtiger Peters oder Edelack, von Wien anhero auszufolgen, in spec. über diese wie woll falsche denunciation in pecto. criminis assassinij da es zu Wesel dem falschen angeben nach contrahirt sein soll, alhir zu inquiren solches in loco praetensi delicti zu untersuchen, und von Sr. Churfürstl. Durchl. darinnen zu erkennen per consequens Ew. Churfürstl. Durchl. ratione jurisdictionis et juris territorialis dabey mit interessiret sein solten, da im gegentheil es res mali exempli werr, wen einer Ew. Churfürstl. Durchl. Unterthan so alhir ein delictum verübet hat, und deswegen flüchtig worden, sich außer Landes an anderen Potentaten und Herren Höffe an-geben alda Patronen sich erwerben, gegen einen anderen dero unter- thanen ein falsches delictum, so auch in Ew. Churfürstl. Durchl. Landen contrahirt sein sollte, erdichten, solches anderwärts denun- ciren und auff diese weise machen können, daß ein solcher dorthin ausgesolget, und dadurch gahr ruiniret würde, So daß Keiner für solche Betrüger wie dieser Edelack ist, sicher sein könnte. Weilen aber Gnädigster Churfürst und Herr ohne Ruhm zu melden iederzeit und so lang in Ew. Churfürstl. Durchl. gleid und Schutz gestanden mich dergestalt verhalten habe, daß Keiner des allergeringsten ohn- gebührlchen verfahrens halber mich beschuldigen weder ichtwas auf was auff mich bringen können, Meine Eltern, Voreltern und ganze Gumpertjche Familie auch von andendlichen jahren hero alhie in dero Herzogthumb Cleve und Graffschafft Marck Gnädigst begleitet

gewesen, und sich auch ohne Ruhm zu melden ehr und redlich verhalten auch dem Lande viele nützliche Dienste geleistet haben: So nehme zu Ew. Churfürstl. Durchl. als Meinem Gnädigsten Schutz- und Landesherrn meine abermahlige unterthänigste Zuflucht und Bitte wehmütigst und ganz flehentlichst Ew. Churfürstl. Durchl. Gnädigst geruhen wollen nicht zu verstaten, daß ich dergestalt bei die anderthalb hundert Meilen weges bei meiner höchsten unschuld von hier außer Landes gebracht, und mit Frau und Kindern totaliter ruinirt, sondern an Ihro Kaiserl. Mayt. die Sachen nochmalen ausführlich und zwar dahin fürgestellt werden mögen, damit der zu Wien sich aufhaltender Peters oder Edelack sowohl ob commissum crimen furti wegen der dreij wechseln als auch daß Er selbst angegeben, als wen ein crimen assassinii zwischen mich und ihn alhie in Wesel contrahiret sein soll, anhero utpote ad locum domicilij et delicti ausgefolget werden möge.

VIII.

(A 48. oldalhoz).

1698. ápril 26.-án

Schmidt biztosnak Bécsbe.

Fogalmazvány, aláírva Barfus által.

Friedrich der III. Chfst. p.

Unß deinen utgsten berichten, wie auch demjenigen, was des S. Cardinals von Collonitsch Ed. nachhero an Unjern p. den von Barfuß geschrieben und der ohnlängst zu Berlin angelangte Major Edelak solchem allein mündtlich beügefüget, haben Wir Unß ausführlich vortragen lassen, wasgestalt man am am Kaiserl. Hoffe von der extradirung des juden Gumperts nicht mehr so viel, wol aber von dessen confrontation mit dem Major Edelak und andern, in Unjern Lande, spricht, und des von Unß vorgeschlagenen Gegen praestandi nur in generalibus erwehnung thut, selbiges auch ganz und gar biß dahin aufsetzen will, biß die Confrontation geschehen und man würde gesehen haben, wie weit solches dortiger intention zu statten kommen könne. Wann Wir aber dergestalt der bereits in Händen habenden Avantagen wie nicht weniger des bei Ihro Kaiserl. Mayt. durch Unjere willfährigkeit intendirenden Meriti zugleich ganz und gar verfehlen könnten, So haben Wir Unß lieber Unjerseits, auff eine andere weise näher zum ziel legen und Ihro Kaiserl. Mayt. die extradirung des juden Gumperts zu dero

freyen Disposition, auch was Wir sonst durch fernere untersuchungen und confrontationes anderer in Unsern Landen etwan seßhafter helffershelffern zu Ih. Mayt. Dienst hierunter beÿtragen können, aus unterthänigstem respect nachmahlen offeriren, dabey auch auff die Unß vertröstete Tertiam und alle andere Vortheile aus dieser sachen renunciren und Unß einß vor alles und gleichsam im Pauch, es wachße dem Kayserl. Hoffe daraus so viel oder so wenig zu alß es wolle, damit begnügen wollen, wann Unß beÿ der auslieferung des juden der Schwÿbußische Creiß zugleich wieder in perpetuum, wie Wir denselben gehabt, abgetreten wirdt. Wir können nicht anders urtheilen, alß, daß nach denen dem Kayserl. Hoffe aus dieser sachen anscheinenden und Unß zu Unserm antheil hoffen gemachten sehr großen Vortheilen, dieser unser Vorschlag und einiger Vorbehalt, gar moderat werde gefunden werden und also desto leichteren ingress haben. Du hast demnach mit dem Major Edolak dich ferner hierüber zusammen zu thun, und beÿderseits dieses Unser Oblatum beÿ des H. Cardinals Ed. bestens anzubringen und gelten zu machen. So baldt Wir nun einige zuverlässige nachricht und sicherheit, daß man darauff schließen wolle, von dir erhalten, welche du so wol Unß anhero, alß Unsern p. dem Ih. von Swerin und von Heyden, nach Berlin, auffß schleunigste zu geben, werden Wir das werck unverzüglich zur endtschafft und zu Ih. Kayß. Mayt. verhoffenden satisfaction, auff alle weise befördern. Im übrigen hastu des H. Cardinals Ed. auch absonderlich zu contestiren, wie hoch Wir ihm obligat wahren, daß von Ih. Kayserl. Mayt. er durch seinen Credit Unß so eine allergnädigste Eigenhändige Antwort auff Unser neuliches schreiben zuwege gebracht hätte, und empfföhlen Unß und Unsere angelegenheiten seiner beständigen affection ferner auffß beste. Geindt p. Neben Königsberg d. 26. April. 1698.

J. v. B.

IX.

A krakkói rabbioklevél.

במזל טוב ובשעה

ברוכה

ומוצלחה קבלנו אנחנו

הה"מ מנהיגי הקהלה ק"ק קראקא ומנהיגי ה

המדינה דגליל לאב"ד לקהלתנו ק"ק קראקא ולהגליל את

כבוד מעלת הגאון מופת הדור נשיא הוא בישראל ראש גולי אריאל

אחד משלשה השריג' אי מנן ואי מנהו הוא חד כרבנא עוקבא וכרבנא
נחמ'
לו הכבוד וההדר מפואר בשמו ובמעשיו ובמקומו ברוב צדקת פרזונותיו
ותורתיו
נ"י פ"ה כמהור"ר שמשון מווינא שמש ומנן נתנו אלהים להאיר על
הארץ ולדרים דורו
ראו ושמהו הקים ה' אותו לשופט ומושיע למלט ולפלט לוחם מלחמת
ה' נהמא דקרבא
ואוכל בורר ומסלת קב וקביים לסאה גרושה ומלאה לו אמיר אמרים
אמרות טהורות צרופו'
מזוקקות אין הדור יתום ממנו יתד ופינת יקרת שפעת טל אורות קדשים
הנאתן לבעלי צ
צמרת אדרת ממלכה אדר היקר אשר יקרנו אתייקורי נתייקרנו בו
נגילה ונשמחה שמן
ששון מחברו מינה עליו הזייתו לקדש מימיו מן המקדש יצאו ממקור
החכמה שאול כעני'
ומשיב ומפרק הרים קודר במארופות רמי [וזקף?] דקלי דקל טב והצב
מקטע רגלי דרשיעי
רגלי חסידיו ישמור מתלולי הקרובים לעיר דרך מרים מכשול מדרך
עמו בעצה ישאל
כאשר בדבר אלקים אמת' והוכן בהסדר כסאו ממלכתו ממלכו של עולם
תיכון לעד.
אתה ה' תחייהו ימים אורך תהדהו בשמחה את פניו נעימות בימינו
נצה יאריך ימים על
ממלכתו הוא והצאצאי' והצפיעו' ומשפטי נימוסי המלוכה הרבנות דק"ק
קראקא מבואר
כתוב והרות בפנקס הקהלה מאז ומשנים קדמוניות בהיות כל אדירי
חפץ כל הגאונים
הקודמים אשר נהגו נשיאותם ברמה בק"ק קראקא והגליל ומשפטי
נימוסי המלוכה
התנהגות הרבנות על הגליל גם הוא רשום בכתב אמת בפנקס הגליל
לראי' באו כלם יחד
בברית התום בח"י ממש מנהיגי הקהלה והגליל יום ג' ר"ח אדר שני
לסדר ויעשו על ההסין

מעשי עבת זהב טהור לפ"ק.

הק' זכרי מענדל בן החסיד מוהר"ר יעקב זלה"ה.

נא' הק' יששכר בער במהורר אלי' ווינר סגל מקראקא

נא' יוסף אליעזר בן מהורר נתן ז"ל

נא' משה בלא"א מוהר"ר שלום הלוי ז"ל מלובלין
 נא' הק' שמואל במהורר נפתלי יאלש סגל ז"ל
 נא' אהרן בן הרב זעליג מרגליות זצ"ל
 נא' הק' דוד בהרר יוסף יוזל זצ"ל
 נא' הק' מרדכי בהר"ר צבי הירש יאלש זצ"ל
 נא' אברהם בהרר יהודא ליב קויפמנש זצ"ל
 נא' הק' משה בהרר שלום ז"ל
 נא' הק' מענקי בלא"א הרב משה ברי יהודא ליב ז"ל

X.

Speier és Drach ügyvivőknek levelei a M. m. Frank- furti hitközséghez az 1721-iki tűzvész után.

שילת יו' ר' ח' שבט תפא' בווינא

לאחינו שבגולה הגולים מנויהם ומשלחן אביהם ומטולטלי בטלטולא
 רגברי הקשה עליהם ה"ה האלופי ראשים וקציני פרנסים ומנהיגי
 דקהלתינו יצ"ו

גיה עי שטאפעט אשר כתב בשמם ר' שמעון סופר קבלנו.
 וראינו את המרעה וחרדה גדולה נפלה עלינו. על השמועה כי באה
 ונמס לבבינו. ורפו ידינו. ונשברו . . . והרצוי יצאו דחופי ומבוהלי
 ומופחדים. פחד וחלחלה ורעה זו כרעה זו כבר נכתב מהדיין מוהרר
 משה קן לחמיו הגאון מוהרש נרו כמו כן עי שטאפעט. וועלכה איזה
 שעו מקודם לכן כאן גויעזין. והגאון הגיל הוט אונש הכתב תיכף
 גשיקט. לקרוא את המגילת קינו. על זאת היללו הרועי ישבו לארץ
 ידמו זקני בת ציון על שבר בת עמי אשא נהי ובכי תמרורי שאוג
 נשאג על נוינו וארמונינו ומחמד עינינו הביטו וראו אם יש מכאוב
 כמכאובינו כי מלאה צבאה ונתבע עוונינו ובכפלי לקינו לקרוא המקום
 ההוא תבערה וכל בני ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ה'. אוי כי
 גדול היום ההוא אשר אלקי מצא עווננו ופרי מעללינו וכן נדרשו את
 השלום העירי ונתקנו את דרכינו המקולקלי כי בשלומה יהי שלום לנו
 וישבו שקט ושאנן ואין מחריר בנו ולציון נעלה ברינה.

הכתב להגאון מוהר"ר שמשון נר"ו משרנו בעצמנו לידו ממש.
 אונד אויך וואש זונשטין מן הצורך ער אכטייט פא"פ פור גשטעלט.
 ולדעת אחת נתכוונו. דש מן לפי שעה ניקש מוהן קענין, עד מיר אויש-
 פיהרליך ממעלת פור נעמן. וואש אונש בהדרך ליגט. בשביל זה פאשט
 הסמוכה לטובה אב ווארטין וואלין. מעלת ווערדן זיך קצת יותר עקס-
 פיליצירן. וואש בימי שלאחריו ווערט לטובתינו פאסירט זיין. מיטלשט.

איזט אים מישקורש עם הגאון מוהרש נרו פאר קומן. דש אפשר דיוה
מכה גדולה קצת רפואה אודת קראן שטייאר וא"פ זיין מאג. הגאון
הנל איזט אויך דעם אן זעהן נאך צימליך קונסטערנירט. והבטיה אותנו
לעמוד על ימין צדקיננו בכל מה דאפשר לי למיעבד. אויך ניט ער
מאנגלט דש יעניגה מעמריאל כה"ג דש הירויף ער גאנגניש רעשקריפט.
וועלכש בחורבן ראשון לפני יו"ד שני ער גאנגין איזט. ביא האנדין צו
שאפין. אום ביא ניטיגין פאלש בדיהנן צו קענין. השיבה ובש"ה יתן לנו
חסד וחנינא. לראות קהלתינו על מכונה ותילה בבנינה אמן. כה דברי
אהי חבריכם השרוי בצער גדול עד מאוד הקטן איצק שפיאר.
הקטן השרוי בצער גדול עד מאוד וויא בקלות צו ערמעסין
מענדלה טראך.

A BUDAPESTI
ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ-INTÉZET
ÉRTESITŐJE

AZ 1890—91-IKI TANÉVRŐL.

B U D A P E S T.
NYOMATOTT ALKALAY ADOLF-NÁL, POZSONY.

1891.

Az országos rabbiképző-intézet a lefolyt 1890/91. iskolaévvel befejezte működésének t i z e n n e g y e d i k évét. Az ezen évről szóló jelentés mindenk előtt meglelégedéssel említheti, hogy intézetünk zavartalanul folytatta munkásságát. Az orsz. rabbiképző-intézet szabályzatai, melyek egyes pontokban már előbb is a tanári kar javaslatai alapján módosítottak, most véglegesen új alakot nyertek. A vezérő bizottság és a tanári kar által erre a célra választott bizottság a szabályzatokat alaposan átszerkesztette és azokat egy új, hittanárok képzését és képesítését rendező szakasszal gyarapította. A vallás- és közoktatásügyi minster úr ő Nagyméltósága az átalakított szabályzatokat a lefolyt iskolaévben jóváhagyta és azok a jövő iskolaév elején közzé fognak tétetni.

A vallás- és közoktatásügyi minster úr ő Nagyméltósága a vezérő bizottság tagjaivá Dr. Sidon Adolf rabbi urat Verseczről és Gomper, Zsigmond urat Budapestről nevezte ki.

Az 1890. szeptember 1-én tartott első értekezletén a tanári kar Bloch Mózes tanárt elnöknek, Dr. Bacher Vilmos tanárt jegyzőnek, Dr. Kaufmann Dávid tanárt könyvtárnoknak, Bloch Mózes tanárt templomi elnöknek választotta. A vezérő bizottságban való képviseltetésével Bloch Mózes és Bein Károly tanárokat bizta meg.

Miután Dr. Bánóczy József tanár egészségének helyreállítása végett az iskolaév végéig szabadságot kapott, a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi ministerium a tanári kar nak javaslata alapján a magyar nyelv és irodalom tanítására Dr. Radó Antalt nevezte ki, és midőn ez utóbbi egészségi okokból április végén kénytelen volt a tanításról lemondani, azzal az iskolaév végéig Dr. Balog Ármin, az orsz. izr. tanítóképző intézeten a magyar nyelv és irodalom tanára, bizatott meg. A philosophiai propaedeutika tanítását a IV. és V. osztályban

az iskolaév elején dr. Blau Lajos tanár vette át, a magyar történet tanítását az V. osztályban dr. Bloch Henrik tanár.

A lefolyt iskolaévben két ízben tartattak rabbiképesítő vizsgálatok, februárban és júniusban. Február 23-án és 24-én dr. Klein József és dr. Rosenberg Ede letették a szóbeli vizsgálatot, a melyhez az írásbeli vizsgálati dolgozatok és a február 15-én és 16-án tartott zárthelyi vizsgálat alapján bocsáttattak. A vizsgáló bizottság állott a vezérlő bizottság kiküldött tagjaiból, úgymint dr. Kohn Sámuel, pesti és dr. Klein Mór, nagy-becskerekai rabbi urakból, valamint Bloch Mózes, dr. Bacher Vilmos és dr. Kaufmann Dávid vizsgáló tanárokból. A vizsgáló bizottság elnöke volt dr. Kohn Sámuel. A február 25-én tartott fölavatási ünnepélyen dr. Klein Mór úr a vizsgáló bizottság nevében beszédet intézett az elbocsátandókhoz, míg dr. Rosenberg a maga és társa nevében búcsubeszédet intézett a tanári karhoz és a vezérlő bizottság tagjaihoz. Erre a tanári kar elnöke héber beszéd kíséretében a jelölteknek átadta a rabbiképesítő okleveleket. Június 16-án és 17-én az írásbeli dolgozatok és a június 9-én és 10-én tartott zárthelyi vizsgálatok alapján dr. Eisler Mátyás és dr. Nádai Gyula a szóbeli vizsgálatához bocsáttattak, melynél a vizsgáló tanárokkal együtt dr. Kohn Sámuel és dr. Klein Mór rabbi urak képezték a vizsgáló bizottságot. Június 18-án tartatott a fölavatási ünnepély, melynél dr. Klein Mór úr a vizsgáló bizottság nevében, dr. Eisler Mátyás a maga és társa nevében mondott beszédet, Bloch Mózes elnök pedig héber beszéd kíséretében átadta a jelölteknek a rabbiképesítő okleveleket.

A nevezett, rabbiképesítő oklevelet nyert jelöltek közül máris mint rabbik működnek dr. Rosenberg Ede az ó-kanizsai hitközségben és dr. Klein József a marczaiai hitközségben. dr. Eisler Mátyás a lefolyt tanévben mint helyettes tanár a szentirást és a héber nyelvet tanította az orsz. izr. tanítóképzőintézetben. Az orsz. rabbiképző-intézet volt növendékei közül dr. Bárány József, azelőtt a pesti izr. hitközség tanfelügyelője, a kecskeméti izraelita hitközségnek lett rabbijává.

A felső tanfolyam néhány hallgatóját a pesti izr. hitközség egyes fővárosi nép- és középiskolákhoz hitoktatóknak

nevezte ki. Ünnepekre és más alkalmakra ez idén is felső tanfolyambeli hallgatók hivattak meg egyes hazai hitközségbe hitszónoklatok tartására.

Különösen nagy számban fordultak a lefolyt iskolaévben különböző hazai hatóságok a tanári karhoz kérdéseikkel, melyekre a tanári kar elnöke részben terjedelmes véleményes nyilatkozatokkal válaszolt.

Az intézet zsinágógájában hitszónoklatokat tartottak: Bloch Mózes tanár az engesztelő napot és a Pészach ünnepet megelőző szombatokon és a felső tanfolyam érettebb hallgatói az ünnepeken és több szombaton.

A felső tanfolyam II. évfolyambeli hallgatói június 23-án és 24-én tették az előírt alapvizsgálatot.

Az alsó tanfolyam V. osztálybeli tanulóival május 18.—22. napjain tartattak az írásbeli érettségi vizsgálatok, május 14-én a zsidó-theologiai tantárgyakból a szóbeli érettségi vizsgálat, június 14-én ns. dr. Lutter Nándor kir. tanácsos és főigazgató elnöklete alatt a gymnáziumi tantárgyakból a szóbeli érettségi vizsgálat.

Az alsó tanfolyam évváró vizsgálatai a gymnáziumi tantárgyakból június 22-én, a zsidó theologiai tantárgyakból június 23-án és 24-én tartattak meg.

A tanári kar a lefolyt iskolaévben 21 értekezletet tartott.

Május 25-én az orsz. rabbiképző-intézet vezérlő bizottsága a tanári karral együtt részt vett dr. Kohn Sámuel úrnak, a pesti izraelita hitközség rabbijának és hitszónokának, e minőségben tartott huszonötéves jubileum megünneplésében. A tanári kar elnöke üdvözlő beszédet intézett az ünnepelt-hez és átnyújtott neki egy művésziesen kiállított feliratot. A tanári kar továbbá dr. Wolff A. tanárt, kopenhágai főrabbit, táviratilag üdvözölte kilenczvenedik születésnapja alkalmából.

A theologiai egylet, valamint az önképző és önsegélyző egylet a lefolyt iskolaévben is szokott módon folytatták működésüket.

A tanulók és hallgatók számát, nevét és születési helyét az A) alatti jegyzék tünteti föl.

Mély sajnálattal említjük e helyen azon veszteséget, mely intézetünket Friedländer Leónak, III. évfolyambeli hallgatónak halálával érte. A korán elhunytat a tanári kar tagjai

és az intézet tanulói és hallgatói a pesti izr. hitközség sirkertjében átadták az örök nyugalomnak. Az alsó tanfolyamnak egy rendkívüli tanulója is, Singer Móricz, meghalt a lefolyt iskolaév alatt.

Az Écz-Chájim segélyző egylet működéséről a lefolyt évben, valamint az intézet javára tett egyéb adományokról és alapítványokról a B) alatti melléklet ad tudomást.

Az intézeti könyvtár számára tett ajándékokat a D) alatti jegyzék, a vétel útján tett gyarapításokat a E) alatti melléklet mutatja ki.

Az 1889/90-iki iskolaév végén „a Mendelssohn Mózesnek és iskolájának (a biuristák) szentírás-magyarázata“ című pályatételre két dolgozat érkezett be. Az egyiknek jeligéje: והקרבתם מנחה חרשה לה, a másiké: manere naturas, ut a principio provenerunt. A két dolgozatról következőleg szól a tanári kar ítélete: Mind a két dolgozat szorgalmas tanulmánynak és szakértelemmel végezett irodalmi kutatásnak eredménye. Mindkettő helyesen Mendelssohnra és közvetetlen követőire szorítkozik és a Biur-irodalom későbbi termékeit mellőzi; a héber jeligéjű dolgozat azonban a későbbi biuristákból is ügyesen tudott anyagot meríteni elődjek méltatására. A mi a latin jeligéjű pályamunkát illeti, az első sorban a biuristák életével, személyiségük és munkásságok jellemzésével foglalkozik, míg szentírás magyarázatokat többnyire csak néhány általános vonással jellemzi, annak részletes ismertetésére pedig csak földolgozatlan anyagot nyújt, szorgalmasan összegyűjtött, de nem elég tanulságosan és áttekinthetően csoportosított példákban. A másik pályamunka az írók életét és irodalmi munkásságát csak röviden vázolja és annál részletesebben méltatja Mendelssohnra és iskolájának exegézisét. — Kifogás alá esik, hogy szerzője a biuristákat nem elég objectiv és nem elég nyugodt hangon bírálgatja, hogy némely helyen, — különösen a mi Mendelssohnt illeti — ítélete túlságosan szigorú és a kifejezésben nem elég mérsékelt, hogy itt ott egyes példák-ból általános jellegű tételeket következtet: de ezeket nem tekintve, sikerült szerzőnek az egyes biuristák szentírás magyarázatát a legkülömbözőbb és a leginkább számba veendő oldalakról megvilágítani és részletesen jellemezni, úgy hogy dolgozata becses adaléknak mondható az ujabbkori zsidó szentírásmagyarázat történetéhez. Ennélfogva a báró Schey

Fülöp-féle pályadij a והקרבתם מנחה חדשה לה' jeligéjű munkának ítéltetik oda, azon megjegyzéssel, hogy az netaláni közzététele előtt, különösen a fentebbi kifogásokra való tekintetből, gondosan átszerkesztendő. A másik „manere naturalis ut a principio provenerunt” jeligéjű pályamunka, mely a pályatétel tulajdonképi tárgyát nem dolgozta föl kellő mértékben, de szintén nagy szorgalmat tanusít és különösen a biuristák személyiségének és tevékenységének méltatására nagy gondot fordít, dicséretre találtatik érdemesnek“. — A pályamunkákat kísérő jeligés levélkék fölbontása után kihirdettetett, hogy a díjjal megjutalmazott dolgozat szerzője Spira Jakab, a felső tanfolyamnak III. éves hallgatója, a dicséretre érdemesnek talált dolgozat szerzője pedig Büchler Sándor, a felső tanfolyam I. éves hallgatója.

A mult iskolaév végén kiírt pályakérdésre: „A zsinagógai liturgia keletkezése és fejlődése a Paitánim föllépéséig“ csak egy munka érkezett be. A róla való ítélet a jövő Értesítőben lesz közzé téve.

Az 1891/92. iskolaévre a következő pályakérdés tüzetett ki: Aschkenasi Gerson élete és munkái.

A jövő iskolaév 1891. szeptember 1-én nyitattik meg; a beiratások, fölvételi és javító vizsgálatok szeptember 1., 2. és 3. napjain lesznek.

Az országos rabbiképző intézet felső tanfolyamában az elmúlt tanévben a következő előadások tartattak:

1. **Szentírásmagyarázata:** Az Énekek éneke és Kóheleth könyve. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bacher.*

2. **A szentírás magyarázat története.** 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

3. **Exegetikus irodalom:** Abrahám Ibn Ezra kommentárja Mózes II. könyvére. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

4. **Talmud statarie:** Sabbáth kezdettől 18. lapig. 6 óra hetenkint. Tanár: *Bloch M.*

5. **Talmud cursorie:** Chullin 78—96. lapig. 3 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

6. **Jeruzsálemi talmud:** Szanhedrin I. fej. Responzumok: Jiczhak bar Séseth 207 kk. 1 óra hetenk. *Ugyanaz.*

7. **Sulchán Árukh:** Jóre Déá: 94—112. fej. 3 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

8. **Midras:** Beréschith rabbá. 1 óra hetenkint.

Tanár: *Bacher.*

9. **Zsidók története:** A spanyol és franczia országi zsidók története a 13. század elején. A történelmi források és a megbeszélte költők munkáiból vett szemelvények olvasása. 2 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

10. **Történelmi gyakorlatok:** 1 óra het. *Ugyanaz.*

11. **Vallásbölcshészet:** Száádja tana a szabad akaratról. Az Emunoth IV. és X. könyvének olvasása a második fordítás egybevetésével. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

12. **A zsidó vallásbölcshészet története:** Maimuni vallásbölcshészeti gondolatai a Maddá könyv nyomán. *Ugyanaz.*

13. **Homiletikai gyakorlatok:** 1 óra het. *Ugyanaz.*

A theologia oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

1. **Szentírás:** A) Mózes I. k. 37—50, II. k. 1—12 fej. 2 óra hetenkint. Tanár: *Blau.*

B) Mózes V. könyve. 3 óra hetenkint, *Ugyanaz.*

2. **Szentírás:** A) Zsoltárok 1—72. 3 óra hetenkint
Jósua és Birák. 1 óra hetenkint.

B) Jesája 40—66. Chaggái és Zakariás 1—6. 2 óra het.; Sámuel könyve. 1 óra hetenkint. Tanár: *Bacher.*

3. **Talmud, stataric:** Bábá Mecziá 33b—44a lapig. 6 óra hetenkint. Tanár: *Blau.*

4. **Talmud, cursoric.** Berákhóth 2—33. 3 óra het. Tanár: *Ugyanaz.*

5. **Héber nyelvtan:** Hangtan, Álaktan. 1 óra hetenkint. Tanár: *Ugyanaz.*

6. **Zsidók története.** A második templom elpusztulásától Száadja gáonig. 1 óra hetenkint. Tanár: *Bacher.*

A biblia tanításában az alsó tanfolyam tanulói 2 csoportban (A. és B.) vettek részt. Az A) csoporthoz tartozik az I. és II. oszt., a B) csoporthoz a III., IV. és V. oszt. A zsidók történetét a II.—V. osztályok együtt hallgatják. A t a l m u d r a nézve megjegyzendő, hogy a mely tanulóknak e téren haladottabb ismereteik voltak, a felső tanfolyam talmud-előadásában vettek részt.

A gymnasiumi oktatás átnézete

az alsó tanfolyamban.

I. Osztály.

M a g y a r n y e l v é s i r o d a l o m: Arany Toldijának részletes olvasása és fejtegetése. Arany Toldijának négy énekét betanulták. — Poetika: verstan és költeménytan. — Segédkönyvek: L e h r, Toldi kiadása. G r e g u s s költészet-tana. 3 óra hetenkint. Tanár: *Radó.*

L a t i n n y e l v: C i c e r o, in Catilinam I., II., III., IV. 5 óra hetenkint. Tanár: *Schill.*

G ö r ö g n y e l v: Alaktan a szabályos igék imperfectumáig. Megfelelő fordítási gyakorlatok. Segédkönyvek: H i n t n e r - S c h i l l görög nyelvtan és olvasókönyv. 3 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

N é m e t n y e l v: Válogatott fejezetek H e i n r i c h német olvasókönyvéből. G o e t h e Hermann und Dorothea. Havonként egy házi feladat. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bacher.*

T ö r t é n e t: Az ó-kor története a római császárság keletkezéseig. Tankönyv: M a n g o l d, világtörténelem. I. kötet. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

M e n n y i s é g t a n: Az alapműveletek algebrai kifejezésekkel. A legkisebb közös többes és a legnagyobb közös mérték. A hatványozás és a gyökfejtés. — Házi és iskolai dolgozatok. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

T e r m é s z e t r a j z: Botanika: Az általános rész beható tárgyalása. — A részletes növénytan kiváló osztályai. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

II. Osztály.

M a g y a r n y e l v é s i r o d a l o m: A r a n y balladáinak fejtegetése. A balladákat mind betanulták. — P e t ő f i S á n-

dor lyrai költeményei. Stilisztika vázlatosan. — Segédkönyvek: Greguss ée Beöthy: Magyar balladák. Badics, Petőfi válogatott költeményei I. rész. Torkos: Prózai olvasmányok. 3 óra hetenkint. Tanár: Radó.

Latin nyelv: Sallustius, Catilina, Jugurtha. — Ovidius, Metam. I., II. — Írásbeli dolgozatok. 5 óra het. Tanár: Schill.

Görög nyelv: az alaktan végig a megfelelő gyakorlatokkal Hintner-Schill nyelvtana és gyakorlókönyve szerint. 3 óra het. Tanár: Bloch H.

Német nyelv. Közösen a III. osztálylyal 2 óra het. Tanár: Kaufmann.

Történet: A római császárság története. A középkor kezdetétől az interregnumig. Tankönyv: Mangold, világ-történelem II. köt. 2 óra hetenkint. Tanár: Bloch H.

Mennyeiségtan. Algebra: Arányok és aránylatok. — Első- és másodfoku egyenletek egy és több ismeretlennel. A redukálható magasabb foku egyenletek. Mértan: A síkmértan elemei. Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra het. Tanár: Bein.

Természetrész: Zoologia: Általános rész. — Az anthropologia részletes tárgyalása. 1 óra het. Ugyanaz.

III. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Katona, Bánk bán, Kisfaludy K., Csalódások. Molière, Tudós nők (Arany) László (ord.) Gyulai, Emlékbeszédei. 3 óra hetenkint. Tanár: Radó.

Latin nyelv: Livius, XXI. Vergilius Aeneis, I, II. — Kéthetenként egy írásbeli dolgozat. 5 óra hetenk. Tanár: Schill.

Görög nyelv: Xenophon, Chrestomathia. — Homeros, Odysszée I—IX. ének. 3 óra het. Tanár: Bloch H.

Német nyelv: Göthe, Iphigenie. Gyakorlatok a memorálásban és szavalásban. Havonként egy dolgozat. 2 óra hetenkint. Tanár: Kaufmann.

Történet: A középkor története az interregnumtól

végig. Az ujkor története a 30 éves háborúig. Tankönyv: *Mangold*: világtörténet II. és III. k. 2 óra hetenkint.

Tanár: *Bloch H.*

Mennyiségtan: *Algebra*: Határozatlan egyenletek, különös tekintettel a diophantesi egyenletekre. A logaritmus és annak alkalmazása. — *Mértan*: A sík trigonometria és annak alkalmazása. 3 óra het. Tanár: *Bein.*

Physika: A mechanika alapfogalmai. A fontosabb statikai és kinematikai problémák tárgyalása. — *Hydrostatika*. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

Természetrajz: *Kémia*: A vegyülés általános törvényei. A szervetlen rész, különös tekintettel a fontosabb vegyületekre. 1 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

IV. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Együtt a III. osztálylyal. 3 óra hetenkint. Tanár: *Radó.*

Latin nyelv: Mint a III. osztályban. 5 óra hetenk. Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: *Platon*, *Phaedon*. 3 óra hetenk. *Ugyanaz.*

Német nyelv: *Lessing*, *Laokoon I—XXII*. Havonként egy gyakorlat. 2 óra hetenkint. Tanár: *Kaufmann.*

Történet: Az uj-kor története a 30 éves háborútól kezdve 1830-ig. Tankönyv: *Mangold*, világtörténelem. III. köt. 2 óra hetenkint. Tanár: *Bloch H.*

Politikai földrajz: Európa államai. 1 óra het. Tanár: *Ugyanaz.*

Mennyiségtan: *Algebra*: kamatoskamat-számítás. — *Mértan*: *Stereometria*. — Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra hetenkint. Tanár: *Bein.*

Physika: Általános rezgés- és hangtan. A hőtan és a gázok elmélete. 2 óra hetenkint. *Ugyanaz.*

Philosophia: *Psychologia*. — *Descartes*, Elmélkedések. Segédkönyvek: *Jolly*, *Philos. propaedeutika* és *Alexander B.*, *Filozófiai írók Tára*. I. 2 óra hetenkint.

Tanár: *Blau.*

V. Osztály.

Magyar nyelv és irodalom: Az irodalomtörténet fejlődése; szépirodalmi olvasmányok. — Segédkönyv: *Beöthy* Irodalomtörténete. I. és II. k. 3 óra hetenkint.

Tanár: *Radó.*

Latin nyelv: *Tacitus*, *Annales* I. — *Horatius*, ódák III. könyve és *de arte poetica*. — Kéthetenkint egy írásbeli dolgozat. 5 óra hetenkint.

Tanár: *Schill.*

Görög nyelv: *Demosthenes*, I. II. és III. philippikai és *Sophokles*, *Elektra*. 3 óra het. Tanár: *Bloch H.*

Német nyelv: *Schiller* és *Goethe*, bölcsészeti költeményei. Válogatott fejezetek a német irodalomtörténetből. Segédkönyv: *Kluge*. Havonkint egy gyakorlat. 2 óra hetenkint.

Tanár: *Kaufmann.*

Történet: Magyarország története. 1867-ig. — Segédkönyv: *Mangold*, oknyomozó története. 3 óra hetenk.

Tanár: *Bloch H.*

Menyiségtan: Permutációk és combinációk. A Newtonféle hatványsor. — A matematikai tananyag átismétlése. — Házi és iskolai dolgozatok. 3 óra het. Tanár: *Bein.*

Physika. Fénytan. — Az elektromosság és a mágnesség. 2 óra hetenkint.

Ugyanaz.

Philosophia: Közösen a IV. osztálylyal. 2 óra hetenkint.

Tanár: *Blau.*

Az éneket az alsó tanfolyam valamennyi osztályában *Friedmann Mór* énektanár tanította.

A.

A hallgatók és tanulók névjegyzéke.

Azon hallgatók és tanulók, kiknek neve csillaggal van jelölve, az iskolaév közben elmaradtak.

A felső tanfolyam hallgatói.

Neve:	Évfolyam:	Születéshelye:	Megye:
Adler Vilmos	II.	Paks	Tolna
*Beer Sin. 1	I.	Ó-Becse	Bács
Dr. Bernstein Béla	IV.	Várpalota	Veszprém
Braun Salamon	II.	Puchó	Trencsén
5 Dr. Büchler Adolf	IV.	Prjekopa	Turóc
Büchler Sándor	II.	Fülek	Nógrád

	Dékány Géza	I.	Kecskemét	Pest
	~~Dr.~~ Diamant Gyula	IV.	Nagyvárad	Bihar
	Engelsmann Isidor	II.	Zala-Egerszeg	Zala
10	Feuerlicht Móricz	IV.	Erdőbénye	Zemplén
	Fischer Emil	II.	Makó	Csanád
	Frank József	I.	Farkashida	Pozsony
	Freund Alajos	I.	Nyitra	Nyitra
	Friedländer Leo (megh.)	III.	Mokcsa	Ung
15	Friedmann Dávid	II.	Kovácsvágás	Abaúj
	Frisch Ármin	II.	Migléc	Abaúj
	Dr. Goldschmied Lipót	IV.	Losonc	Nógrád
	Goldberger Zsigmund	II.	Budapest	Pest
	Graf Gyula	IV.	Gödöllő	Pest
20	Handler Simon	IV.	Aszód	Pest
	Heller Bernát	I.	Nagy-Bittse	Trencsén
	Herskovics Dezső	I.	Hosszú-Pályú	Bihar
	Herskovics Mózes	II.	Hadas	Szatmár
	Hoffer Ármin	I.	Gyöngyös	Heves
25	*Dr. Hoffmann Emil	V.	Kecskemét	Pest
	Kelen Ferencz	II.	Pettyén	Szatmár
	Klein Arnold	II.	Ungvár	Ung
	Dr. Krishaber Béla	V.	Kula	Bács
	Kraus Sámuel	II.	Ukk	Zala
30	Leipniker Márkus	I.	Kőrös-Ladány	Békés
	Löwenrosen Manó	III.	Nagy-Szombat	Pozsony
	*Löwy Franz	III.	Kőrös-Ladány	Békés
	Mandel Ármin	III.	Vásárhely	Zemplén
	Pollak Miksa	III.	Beled	Sopron
35	Rubinstein J. Mátyás	III.	D. Pentele	Fehér
	Dr. Rudolfer Antal	IV.	Galgóc	Nyitra
	Scheiber Lajos (r. k.)	I.	Nemes-Hollós	Vas
	Schwarz Mór	II.	Csáktornya	Zala
	Singer Bernát	III.	S. A. Ujhely	Zemplén
40	Singer Jakab	I.	Sajó-Kazincz	Borsod
	Dr. Spira Jakab	IV.	Homonna	Zemplén
	Steiner Márkus	II.	Pozsony	Pozsony
	Dr. Ungár Simon	V.	N.-Károly	Szatmár
	Dr. Venetianer Lajos	V.	Kecskemét	Pest
45	Weisz Izsák	II.	Rutka	Zemplén
	*Weiszberger Abrahám	I.	Bánffy	Hunyad
	Dr. Weiszbürg Gyula	V.	Erdőbénye	Zemplén.

Az alsó tanfolyam tanulói.

I. osztály.

Néve:	Születéshelye:	Megye:
Eibenschütz Joach. Sal. (k. r.)	Krakó	Gácsország
*Feuchtmann Oszkár	Székesfehérvár	Fehér

	Filipp Ármin	Ó-Gyalla	Komárom
	Fleischmann Illés	Budapest	Pest
5	Handler Dezső	Miskolcz	Borsod
	Hirsch Gottlieb (r. k.)	Besztercebánya	Zólyom
	Hirschler Ignác (r. k.)	Pusztá-Miski	Veszprém
	Klein József	Gyöngyösmellék	Somogy
	Kohn Illés	Dunaföldvár	Tolna
10	Kohn Miksa	H.-M.-Vásárhely	Csongrád
	*Kranovitz Miklós (r. k.)	Tata	Komárom
	Lefkovics Salomon (r. k.)	L.-Sz.-Miklós	Liptó
	Lilienthal Béla (r. k.)	Verbó	Nyitra
	*Müller Marcell	Budapest	Pest
15	Rubinstein Jeremiás (r. k.)	Abaúj-Szántó	Abaúj
	Schärf Izidór	Besztercze	Beszt. Naszód
	*Schlesinger Móricz (r. k.)	Ipolyság	Hont
	Singer Ármin (r. k.)	Sátor A. Ujhely	Zemplén
	Singer Mór (r. k., megh.)	Bodajk	Fehér
20	Streicher Dávid	Ungvár	Ung

II. osztály.

	Engländer Gerson	Derecske	Bihar
	Freud Mór	Verbó	Nyitra
	Grosz Ede	Námesztó	Árva
	Steinherz Adolf	Budapest	Pest
5	Teller Kálmán	Komárom	Komárom
	Weisz Mór	Verbó	Nyitra

III. osztály.

	Almási Antal	Galgóc	Nyitra
	Czukkermann Izidor	Nátafalva	Zemplén
	Friedmann Simon	Kőrösfő	Sáros
	Gruder Adolf	Miskolcz	Borsod
5	Grünberger Márton	N.-Bittse	Trencsén
	Klein Dezső	Gyöngyös	Heves
	Kron Ferencz	Szegszárd	Tolna
	Mandl Áron Löb	Verbó	Nyitra
	Pollák Sándor	Nyitra	Nyitra
10	Rosenberg Sándor	N.-Károly	Szatmár
	Salzer Géza	Budapest	Pest
	Weisz Mór	Sárközüjlak	Szatmár
	Weizkopf Arthur	Budapest	Pest
	Winter Mór r. k.	Ujpest	Pest

IV. osztály.

	Bauer Mór	Bikszárd	Pozsony
	Dományi Ármin	Gyöngyös	Heves
	Ehrenhaft Henrik	Lakompak	Soprony
	Farbenblum József	Munkács	Ung

5 Fichter Ernő	Szatmár	Szatmár
Goldberger Kálmán	Nagy-Rippény	Nyitra
Günczler M. Sámuel	Jankócz	Zemplén
Kaeser Ignác	Körtvélyes	Nyitra
Keeskeméti Ármin	Keeskemét	Pest
10 Klein Ignác	S.-A.-Ujhely	Zemplén
Kohn Gyula	Csúz	Komárom
Löwinger Adolf	Tormós	Nyitra
Rappaport Béla	Bodrog-Keresztúr	Zemplén
Stieglitz Mór	Szt.-Miklós	Liptó
15 Weisz Bernát	T.-Németi	Abauj
Zelenka Sámuel	Staskov	Trencsén

V. o s z t á l y.

Abeles Ármin	Sopron	Sopron
Buxbaum Izsák	Nyir-Bogdány	Szaboles
Farkas József	Aranyos-Medgyes	Szatmár
Heller Izidor	Tót-Próna	Túróc
5 Lichtmann Mór	Óvári	Szatmár
Links Ignác	Ó-Beszterce	Trencsén
Ostorn Lipót	Budapest	Pest
Rosenblüth Jenő	Csepe	Ugoesa
Schwarz Gábor	Nádudvar	Hajdu
10 Weinstein Sámuel	Vécs	Heves
Weisz Miksa	Budapest	Pest
Wellesz Gyula	Budapest	Pest
Wiesner Henrik	Alsó-Mislye	Abauj

B.

Az „Écz-Chajim“-egylet kimutatása az 1890/91-iki tanévről.*)

Az „Écz-Chajim“-egylet bizottsága hálás köszönettel sorolja föl mindazon adományokat, melyek a múlt tanévben az egylet javára befolytak.

I. B e v é t e l e k.

a) Rendes tagsági díjat fizettek:		frt	kr.
Ádler Adám fia úr Budapest		10	—
Ádler Gyula „ „		10	—
Ádler Lajos „ „		10	—
Adler Henrik „ „		5	—
Dr. Bacher Vilmos tanár úr Budapest		5	—
Bacher Emil úr Budapest		5	—
Baumgarten Fülöp úr Budapest		30	—
Baumgarten Leo „ „		10	—

*) Ezen kimutatás az 1891-iki május hó végéig terjedő időszokról szól.

	frt	kr.
Baumgarten Lajos úr Budapest.	10	—
Berger Henrik úr Debreczen	5	—
Beer Salamon úr Budapest	5	—
Beimel Jakab „ „	5	—
Birnbaum Jakab úr Budapest	5	—
Bischitz M. „ „	25	—
Dr. Blau L. tanár „ „	5	—
Bloch Mór „ „	10	—
Bloch Mózes tanár „ „	5	—
Dr. Bloch H. „ „	5	—
Bleier Albert „ „	5	—
Brill S. L. rabbi úr Budapest	5	—
Brüll Henrik és Fia urak Budapest	25	—
Budai izr. hitközség	10	—
Csurgói izr. hitközség	5	—
Deutsch S. és Jakab urak Budapest	15	—
Drucker Mór úr Budapest	5	—
Ehrlich Mózes „ „	50	—
Dr. Elasz B. rabbi úr Landsberg 10 Márka	5	57
Engel József úr Nyitra	5	—
Dr. Fischer J. főrabbi úr Győr	5	—
Fleischl Sámuel úr Budapest	5	—
Fleischmann Ede úr Budapest	10	—
Friedmann M. úr főkantor Budapest	5	—
Frommer Albert úr „	5	—
Budai Goldberger Károly úr „	25	—
Goldberger S. F. és Fiai urak „	25	—
Goldmann Mihály úr „	5	—
Dr. Goldziher Ignác úr „	5	—
Gomperz N. L. úr „	10	—
Gomperz Zsigmond úr „	25	—
Gomperz testvérek „	10	—
Grosz Fülöp úr „	5	—
Grün M. úr „	5	—
Grünhut Henrik és Testvére „	5	—
Guttmann Ignác úr „	5	—
Gyöngyösi izr. hitközség	25	—
Hay M. L. úr Budapest	5	—
Heidelberg Mór úr „	5	—
Heidelberg L. V. úr „	15	—

									frt	kr.
Heller Gábor úr	Budapest	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Herzfeld S. úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Herzmann Bertalan úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Dr. Herzog M. rabbi úr	Kaposvár	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Hirsch Jakab úr	Budapest	.	.	.	.	.	.	.	15	—
Holitscher Lipót úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Holitscher B. Fiai	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Kanitz Ignác úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Dr. Kayserlig M. rabbi úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Dr. Kaufmann D. tanár úr	"	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Keppich úr	"	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Kern Leo úr	"	.	.	.	.	.	.	.	15	—
Dr. Kohn Sámuel rabbi úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Kohner Adolf és Fiai urak	"	.	.	.	.	.	.	.	30	—
Megyeri Krausz M. úr	"	.	.	.	.	.	.	.	12	50
Megyeri Krausz L. képv. úr	"	.	.	.	.	.	.	.	6	25
Megyeri Krausz J. úr	"	.	.	.	.	.	.	.	6	25
Kriegler D. úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Kron S. úr Szegszárd	.	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Kron F. úr	Budapest	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Latzko és Popper urak	"	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Lindenbaum Mór úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Leipniker Manó úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Löwy Adolf úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Lichtenstern Miksa úr	"	.	.	.	.	.	.	.	20	—
L.-Szt.-Miklósi izr. hitközség	.	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Machlup Ede úr	Budapest	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Markbreit Adolf úr	"	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Müller Vilmos úr	"	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Mohácsi izr. hitközség	.	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Modern és Breitner urak	Budapest	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Ifj. Dr. Neumann Sándor úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Neuschlosz Károly és Fia urak	"	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Dr. Pillitz Benő úr Veszprém	.	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Pintér Gyula úr N.-Abony	.	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Dr. Pollak Henrik úr	Budapest	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Pollak J. úr	"	.	.	.	.	.	.	.	5	—
Pollak Mór úr	"	.	.	.	.	.	.	.	10	—
Pollak K. és Társa urak N.-Abony	.	.	.	.	.	.	.	.	5	—

	frt	kr.
Popper Ármin úr Budapest	5	—
Porges B. úr "	5	—
Pozsonyi izr. hitközség	15	—
Reich Gábor úr Budapest	10	—
Reich és Kraus urak Budapest	5	—
Rosenbaum Adolf úr "	6	—
Rust Bernát úr Budapest	10	—
Schill Salamon tanár úr "	5	—
Tornyai Schossberger H. úr "	20	—
Báró Schossberger Zs. úr "	20	—
Id. Schulz József úr "	5	—
Dr. Simon József úr "	5	—
Simon Jakab úr "	5	—
Sváb Károly főrendiházi tag úr "	50	—
Singer Zsigmond úr "	10	—
Sommer Gyula úr "	5	—
Spitzer D. II. úr, "	5	—
Singer és Neuwirth urak "	5	—
Spitzer G. és társa urak "	10	—
Stern Bernát úr "	50	—
Stern Ignác úr "	50	—
Stern Simon úr "	20	—
Stern J. M. és Fia N.-Kanizsa	5	—
Stern és Schmidl urak Budapest	5	—
Szegszárdi izr. hitközség	20	—
Totis Adolf úr Budapest	10	—
Veszprémi izr. hitközség	25	—
Weiss Jakab úr Budapest	5	—
Weiss M. és Fia urak Budapest.	5	—
Weishut Alajos úr Bécs	10	—
Weishut Károly úr Budapest	5	—
Weizsmann Mór úr "	10	—
Weinberger L. úr Debreczen	5	—
Weltner József úr Budapest	5	—
Winter János úr "	5	—
Winter Sándor úr Ipolyság	5	—
Wottitz Baruch és Fia urak Budapest	5	—
Zinsenheim Sim. úr "	5	—
Dr. Ziegler J. rabbi úr Karlsbad	5	—
Összesen	1266	57

b) *Alapítványok :*

	frt	kr.
Dr. Kaufman D. és nejének alapítványa	500	—
Összesen	500	—

c) *Rendkívüli adományok :*

	fl.	kr.
Dr. Radó Antal úr Budapest	4	—
Dr. Perlitz rabbi úr, Nakel	2	—
Összesen	6	—

d) *A rabbi képzőintézet templomában befolyt adakozások :*

	frt	kr.
Adler Gyula úr	10	—
Almási úr	5	—
Dr. Bacher V. tanár úr	3	—
Bloch M. tanár úr	2	—
Bloch Lázár úr Brodyból	1	—
Dr. Blau L. tanár úr	3	—
Dr. Bloch H. tanár úr	1	—
Baumgarten úr	2	—
Bleier úr	1	—
Dr. Büchler A. úr	—	50
Berger úr	1	—
Diamant Gyula úr	—	50
Ehrenreiter úr	4	—
Fleischmann Ede úr	5	—
Fleischmann M. úr	1	—
Frankl Vilmos úr	5	—
Feiwei úr	1	—
Fischmann úr	5	—
Gomperz Zsigmond úr	108	—
Grünhut úr	2	—
Dr. Kaufmann D. tanár úr	10	—
Klein úr	2	—
Dr. Krisshaber B. úr	1	50
König úr	1	—
Löwy B. úr	10	—
Löw A. úr	10	—
Mandl Mór úr	5	—
Áthozatal	200	50

	frt	kr.
Athozatal	200	50
Mandl úr	1	—
Nobel úr	10	—
Ringwald úr	3	—
Robicsek úr	2	—
Steiner úr	1	—
Sidon úr	2	—
Spira úr	—	50
Vasvári úr	1	—
Weiss úr	1	—
Weiner úr	1	—
Összesen	223	—

e) *Szelvények és kamatok :*

Gelsei Guttmann Henrik alapítványának kamatai .	20	—
Az egyesület vagyonának kamatai	1207	91
Összesen	1227	91

f) *Más adakozások az intézet javára.*

A vallás- és közoktatási miniszter úr ő nagyméltósága az országos rabbiképző-intézet növendékeinek támogatására az izrael. iskolaalapból 1500 forintot engedélyezni méltóztatott.

A pesti izr. hitközség előljárósága 2 a tanári kar által meghatározott hallgatónak 100—100 forintnyi ösztöndíjt szavazott meg.

Steinfeld Antal úr Debreczenben alapítványának értelmében a tanári karnak 100 forintot bocsátott rendelkezésére. Ezen összegből kapott két hallgató 50—50 forint ösztöndíjra.

A bajai izraelita hitközség részéről az intézet egy tanulója 21 forintnyi ösztöndíjat kapott.

Az országos ösztöndíj-egyesület részéről intézetünk 3 hallgatója 100—100 és hat 50—50 forint ösztöndíjat nyert.

A befolyt összegek összesége :

	frt	kr.
Tagsági díjak	1266	—
Alapítványok	500	—
Rendkívüli adakozások	6	—
Templomi adakozások	223	—
Szelvények és kamatok	1227	91
Steinfeld féle alapítvány	10	—
Összeg	3322	91

II. Kiadások:

A nágyméltóságú vallás- és közoktatási miniszter úr által az országos rabbiképző-intézet növendékeinek támogatására engedélyezett 1500 frton kívül az „Écz-Chájim“ pénztárából támogatásokra még a következő összegek fordítottak:

Rendes havi támogatások és az ellátásra	2601 43
Behajtási díj	49 55
Incasso a templomi adakozásokért	20 90
Nyomtatványok.	5 —
L Steinfeld-féle ösztöndíj kifizetése	100 —
Összesen	2776 88

A Heller- valamint a Landau-féle alapítványok kamatai az alapszabályok értelmében felhasználtattak.

Az „Écz-Chájim“ egylet vagyonáról való kimutatás. (1890. december 31.)

Bevételek:	frt	kr.
Készpénzben 1889. december 31-én	10	10
Alapítványok	2400	—
Kamatok	519	12
Templomi adakozások	207	—
Tagsági díjak	1207	50
A m. földhitelintézetnél	620	—
Összesen	4963	72

Kiadások:	frt	kr.
Havi segélyezés és ellátásra	2491	88
Behajtási díj	43	39
Bélyegre	8	75
Értékpapírok vétele	1386	24
A m. földhitelintézettől föl nem vett kamatok	620	—
Összesen.	4550	26

Bevételek	4963	72
Kiadások	4550	26
Maradt készpénzben	413	46

A földhitelintézetnél letett értékpapírok névértéke 2400 —
és 2 darab orosz záloglevél névértéke 200 Rubel.

C.

A megvett könyvek lajstroma.

I.

Frankfurt 1891 8 ^o	אגרות שד"ל VI.	Venedig 1712 8 ^o	בת מלך
Venedig 1688 4 ^o	אורה ה'	Fürth 1765 4 ^o	דברי שאול
	אוצר הספרות שנה שלישית	» 1770	זכרון יעקב
Krakau 1890 8 ^o	אוצר הספרים	» »	קהלת ישורון
	תולדות ישורון	» »	קול יהודה
	תריג מצות	Krakau 1890 8 ^o	דור וחכמיו חלק א'
	סדר תרי"ג מצות	Jessnitz 1743 8 ^o	דינים והנהגת אדם
	מדרש כונן	Offenbach 1788 8 ^o	דרך תבונות
	פירושי מאמרי זוהר	Frnkfrt. a/M. 1711 2 ^o	האחד עולם
	ספר מוסר	» » 1891	הגדה לליל שמורים
	פרעמדווארטער בוך	Amsterdam 1731 4 ^o	הון עשיר
Fürth 1764 8 ^o	אור הישר	Metz 1793 2 ^o	הלכה ברורה
Hamburg 1690 8 ^o	אור צדיקים	s. l. e. a. 4 ^o	הלכות מסים
Odessa 1867 8 ^o	ס' האחד	» » » » 12 ^o	ויעבור אברהם
	איזה הלכות מיד החזקה חלק א'—ד'	Constantinopel 1743 8 ^o	זכרון בירושלים
St. Petersburg 1850/52 8 ^o	אלדד הדני ספוריו והלכותיו . . . עפ"י	Ungvár 1867 8 ^o	זכרון יהודה
	כ"י ודפוסים עתיקים עם מבוא והערות	Frnkfrt. a d. O. 1730 2 ^o	זרע בירך שלישי
	בצרוף מאמר על הפלשים ומנהגיהם	Amsterdam 1736 4 ^o	זרע ישראל
	מאת אברהם עפשטיין	Venedig 1628 4 ^o	חות יאיר
Pressburg 1891 8 ^o	אמרי יושר	Frnkfrt. a d. O. 1686 4 ^o	חידושי בי"מ
Wien 1798 8 ^o	אניה בלב ים		חידושי הלכות מהר"י העשיל
Fürth 1766 4 ^o	ארבעה אגרות נפתחות	Offenbach 1723 8 ^o	חידושים מספר אלהנן
Wilna 1882 8 ^o	ארבעה טורים	Offenbach 1682 8 ^o	חלקת הנקוד
Hanau 1610 2 ^o	בא ישועה ונחמה	Wilna 1864 8 ^o	חנוכת הבית
Wilhersmdorf 1730 2 ^o	באר יצחק	Venedig 1696 4 ^o	חקי דרך
Offenbach 1729 4 ^o	בגדי ישע חלק א' וב'	Dyhrenfurt 1747 2 ^o	טוב לכת
Prag 1877 2 ^o	בחינות עולם מבואר ומתורגם אשכנזית	Amsterdam 1746 8 ^o	טוב שם
Dessau 1807 8 ^o	ביאור מלות ההגיון עם כוזרי השני	Venedig 1606 4 ^o	יבין שמועה
Berlin 1765 4 ^o	חלק א' וב'	Livorno 1744 2 ^o	יוסף לקח חלק א'
Warschau s. a.	בית אלהים	Smyrna 1735 4 ^o	יורה חטאים
		Fürth 1791 12 ^o	ילקוט הרועים
		Przemysl 1891 2 ^o	יציב פתגם
		Kolomea 1886 8 ^o	כונת שלמה
		Venedig 1670 4 ^o	

Metz 1847 40 כור מצרף האמונות...
 Rüdelheim 1815 40 כלילת יופי
 Warschau 1890/91 II—IV. כנסת הגדולה.
 Frnkfrt. a. d. O. 1784 80 כתב יושר
 Venedig 1601 20 כתר שם טוב
 Berditschew 1890 80 לא דבים ולא יער
 Wilna 1866 80 להט החרב
 Strassburg 1777 40 לחם סתרים
 Amsterdam 1764 40 לקושי מן
 Fürth 1697 20 מאור הקטן
 מאורי אור חלק א'—ח'
 Metz 1791/1827 40
 Frnkfrt. a. d. O. 1744 40 מנילת סתרים
 Fürth 1691 40 מנלה עמוקות
 Sulzbach 1684 40 דבר שבקדושה
 מדרש ויושע עם מעשי הנמלה
 Jerusalem 1873 80
 Venedig 1576 40 מזמור לתורה
 » » » אגדת שמואל
 Frnkfrt. 1765 40 מלאכת מחשבת
 » » » ברורי המדות
 Lemberg 1809 80 מלאכת המספר
 Amsterdam 1868 20 מליץ יושר
 מנהגים דקהילתינו (פיורדא)
 Fürth 1767 40
 Konstantinopel 1718 40 ס' המנוחה
 Livorno 1832 40 מנחת יוסף
 » » » פרי מגדים
 » » » ויעתר יצחק
 Prag 1788 40 מנחת כהן
 Berlin 1713 20 מסגרת השלחן
 Venedig 1607 40 ס' מסרות
 Altona 1727 80 מעורר זכרון
 Venedig 1705 40 מעיל שמואל
 Konstantinopel 1721 40 מעין גנים
 Frnkfrt. a. M. 1711 80 מעשה חורשו ויושב
 Venedig 1652 40 מעשה חייא
 Wilna 1880 80 מפתח האגדות
 Offenbach 1788 40 מפתח הים
 Frnkfrt. a. d. O. 1688 40 מצרף לכסף
 Wilna 1870 80 מקורי הרמב"ם
 Konstantinopel 1829 80 מקראי קדש
 מראה מקום הדינים
 Homburg v. d. H. 1734 120
 Frnkfrt. a. d. O. 1744 40 מרגניתא טבא
 Livorno 1851 20 משבצות זהב (שו"ת)
 Venedig 1761 40 משכיל לדוד

Salonichi 1721 20 משכנות יעקב
 Altona 1816 20 משנת דרבי אליעזר
 Wandsbeck 1733 40 משנת חכמים חלק א'
 משנת רבי נתן מחברת א'
 Frnkfrt. a. M. 1862 40
 נגיד ומצוה עם נבואת הילד
 Amsterdam 1757 80
 Amsterdam 1775 20 נהר שלום
 [Lemberg 1861] 80 נועם מגדים
 Ferrara 1556 40 נפתלי אלהים נפתלתי
 Prag 1599 20 נצח ישראל
 Prag 1697 40 נקודות הכסף
 Jerusalem 1880 80 נתיב הישר
 Munkács 40 סדור המנהגים חלק ד'
 סדר והנהגה של הח"ק... הקברנים
 Frnkfrt. a. M. 1754 80 ד"ק פר"ם
 Amsterdam 1720 20 סדר סליחות
 » 1765 80 סוד ה'
 Frnkfrt. a. d. O. 1691 40 ס' עברונות
 [Hanau 1627] 80 עדות יעקב
 Zolkiew 1725 80 עיטור סופרים
 Wilhermsdorf 1729 20 עיון יעקב
 Wilna 1883 40 עין יעקב חלק א'—ה'
 » 1888 20 עין יצחק
 Frnkfrt. a. d. O. 1779 80 עמק יהושע
 Wien 1891 80 עץ הדעת בגן עדן מקדם...
 Hamburg 1712 40 ערוגה קטנה
 פילפלא הריפתא, מנהגין
 Amsterdam 1693 40
 Venedig 1585 80 פ' מנילת רות
 Amsterdam 1653 40 פ' ס' קהלת ותהלים
 פ' הרא"ש והראב"ד על משניות...
 Prag 1725 20
 Amsterdam 1731 20 פני יצחק וזטא חלק א'
 Wilhermsdorf 1716 20 פני משה
 פסק על ענונה (שו"ת)
 [Frnkfrt a. M.] 1719 80
 M. Szigeth 1889 20 פרשת מרדכי (שו"ת)
 Berlin 1729 80 צוואת ר' נפתלי הבהן
 Thorn 1877 80 " " " "
 " " " " יחזקאל וצ"ל אב"ד אה"ו
 Wilna 1871 80 עם שני הספרים
 Leipzig 1683 80 צחקן מלומד ומתחרט
 Dyhrenfurth 1799 40 קהלת שלמה
 Homburg v. d. H. 1743 40 קול יהודה
 קול שמחה או נציח החכמה
 Venedig 1734 80

Hanau 1718 8° קצור נחלת יעקב }
 Wilhermsd. 1731 מנחת יעקב פולת }
 Sulzbach 1715 פי על המסורה }
 Wilhermsdorf 1718 גירסא דינוקא }
 Smyrna 1680 4° קרבן מנחה
 Frnkfrt. a. d. O. 1778 2° קרבן ראשית (שו"ת)
 Coethen 1717 2° ראש יוסף
 Venedig 1611 12° רזא דיהודא
 Frnkfrt. a. d. O. 1786 4° שליחות אליהו
 Wien 1891 8° I. II. שם עולם
 שנוי נוסחאות וגרסאות לס' משנה
 Frnkfrt. a. M. 1889 8° תורה
 Amsterdam 1765 4° שנות חיים
 Venedig 1547 4° שער השמים

שערי נעימה על טעמי אמת
 Frnkfrt. a. d. O. 1766 8°
 » » » » 1752 2° תבנית אות יוסף
 Krakau 1891 8° תולדות חסידים
 Krakau 1592 8° תומר דבירה
 תוספת מורהם (קטרת המזבח)
 Amsterdam 1660 2°
 Prag 1811 4° תורת הבית }
 » » שנים עשר דרשות }
 Wilhermsdorf 1725 2° תורת יוסף
 תורת קטן . . . עם חן הלשון
 Amsterdam 1735 12°
 תנ"ך עם תרגום אשכנזי מחכמי המאספים
 1822/27 4°

II.

Albrecht K., Die im Tachkemoni vorkommenden Angaben über Harizi's Leben, Studien und Reisen. Göttingen 1890 8°.
 Alphen Hieron. van, Diss. philol. de Sacerdote castrensi veterum hebraeorum Deut. XX. 1. Utrecht 1719 4°.
 Alting Jac., Fundamenta Punctuationis Linguae Sanctae . . . Frnkfrt. a. M. 1730 8°.
 { Amama Sixtinus, Grammatica Ebraea Martinio-Buxtorfiana Amsterdam 1625 8°.
 { Heinsius Daniel, Aristarchus Sacer, s. ad Nonni in Johannem Metaphrasin Exercitationes Leyden 1627 8°.
 Aronius Jul., Regesten zur Geschichte der Juden im fränkischen und deutschen Reiche bis zum J. 1273 I—IV. Berlin 1887/90 8°.
 Averrois Paraphrasis in librum poeticae Aristotelis . edidit Friedr. Heidenhain Leipzig 1889 8°.
 Baer S., ספר ירמיה Liber Jeremiae. Textum Masoreticum accuratissime expressit e fontibus Masorae varie illustravit . . . Praefatus est edendi operis adjutor Fr. Delitzsch. Leipzig 1890 8°.

Baerwald Dr., Der alte Friedhof der isr. Gem. zu Frnkfrt. a. M. Mit urkundlichen Beilagen . . . Frankfurt a. M. 1883 4°.
 Barth, Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen. II. Leipzig 1881 8°.
 Bartholinus Th., De Morbis Biblicis . . . Edit. secunda correctior Frankfurt s. a. 8°.
 Baudissin, Geschichte des alttestamentl. Priesterthums . . . Leipzig 1889 8°.
 Bericht über die finanziellen Verhältnisse der Deutsch-Israelitischen Gemeinde zu Hamburg . . . Hamburg 1849 4°.
 Budapesti Szemle 1890/91 Budapest 1891 8°.
 Buhl Frants Dr., Kanon und Text des Alten Testamentes . . . Leipzig 1891 8°.
 Cassel Paul, Aletheia N. 5. 6. Berlin 1890 8°.
 Cellarins Christ., Exercitatio Gentis Samaritanae historiam et caeremonias . . . Halle 1707 4°.
 Chabibi Semuele, Oeyrrhoes . . . auxilium de venae sectione . . . Venedig 1642 4°.

Diels H., Sibyllinische Blätter. Berlin 1890 8°.

Dieterici Fr. Dr., Alfarabi's philosophische Abhandlungen aus Londoner, Leidener und Berliner Handschriften. Leiden 1890 8°.

Documenti inediti intorno Maestro Abramo medico Mantovano. Mantua 1867 8°.

Eisler L., Beiträge zur rabbinischen Sprach- und Alterthumskunde. IV. Wien 1890 8°.

Euringer S., Der Masoratest des Koheleth Leipzig 1890 8°.

Excerpta R. Schelomo ben Melech מכלל יוסי s. l. e. a. 8°.

Fink Dan., Miggo als Rechtsbeweis im babylonischen Talmud Leipzig 1891 8°.

Flavij Josephi, Des Hochberühmten Histori beschreibers alle Bücher Straszburg 1561 2°.

Franke, Ueber Bedeutung, Inhalt und Alter des Sefer Hajaschar. Halle 1887 8°.

Gesenius W., Hebr. Grammatik, völlig umgearbeitet v. E. Kantzsch . . . Leipzig 1889 8°.

Giesebrecht Fr. Dr., Beiträge zur Jesaiakritik . . . Göttingen 1890 8°.

Goetz Godofred Christ., De Medicorum meritis in sacram scripturam diatribe historico-critica . . . Lübeck 1719 4°.

Hackmann Ditmar, Dissertatio Philologica de Cemoscho Moabitarum idolo Num. XXI. 29, 1. Reg. XI. 7, Jer. XL. VIII. 7. 13, 16 Bremen 1730 4°.

Hartmann A. Th., Olaf Gerhard Tychsen oder Wanderung durch die mannigfaltigsten Gebiete der biblisch-asiatischen Literatur I. II. Bremen 1818 8°.

Hildebrand R., Geschichtl. Aufsätze zur deutschen Philologie und zum

deutschen Unterricht. Leipzig 1890 8°.

Hilpert Joh., R. Mosis Maimonidae Tractatus De Poenitentia, ex ebraeorum in latinum sermonem conversus . . . Helmstadt 1651 4°.

Hottinger Joh. Henr., Exercitationes Anti-Morinianae: de Pentateucho Samaritano 4°.

Hüpeden Joh. Heinr., Neue wahrscheinliche Muthmassung von der wahren Ursach und Bedeutung der ausserordentlichen Punkte, welche über einigen Buchstaben und Worten der hebr. Bibel gefunden werden Hannover 1751 4°.

Jellinek Ad. Dr., Franzosen über Juden. Wien 1880 8°.

Josephus Flavius Opera ed. Niese IV. Berlin 1890 8°.

Jüdische Bekenntnisschriften I. II. H. Berlin 1843 12°.

Kantzsich E., Die heilige Schrift des Alten Testaments . . . übersetzt . . . I—III. L. Freiburg 1890 8°.

König Fr. Ed., Gedanke, Laut und Accent als die drei Factoren der Sprachbildung comparativ und physiologisch am Hebräischen. Leipzig 1874 8°.

Lagarde Paul de, Mittheilungen III. Göttingen 1890 8°.

Letteris M. Dr., Wiener Mittheilungen Jahrgang 1855—1860. Wien 1855/60 4°.

Leusden Joh., Jonas illustratus per Paraphrasin chaldaicam . . . s. l. e. a. 8°.

Leusden Joh., Sexcenta et tredecim Praecepta Mosaica, a Maimonide ex Pentateucho Utrecht 1694 8°.

Liebrecht F. J., Hebräische Gebetstellen mit Wortübersetzung . . . Breslau 1844 8°.

Lundius Joh., Die Alten Jüdischen

Heiligthümer, Gottesdienste und Gewohnheiten....Hamburg1711 20.
 Lyon Otto, Zeitschrift für den deutschen Unterricht, 4. Jahrg. Leipzig 1890.
 Marlow, the jew of Maltha . . Heilbronn 1889 80.
 Miro, H., Tosephot Jomtow's (Rabb. Lipmann Heller's) merkwürdige . Schicksale in den Jahren 1629 bis 1644 . . . Prag 1871 80.
 Marx Gust., Jüdisches Fremdenrecht Karlsruhe, Leipzig 1886 80.
 Montanus Bened. Aria, Communes et familiares hebraicae linguae idiotismi, omnibus Bibliorum interpretationibus, ac praecipue Latinae xantis pagnini versioni accommodati, atque ex variis doctorum virorum laboribus et observationibus selecti et explicati . . . Antwerpen 1572 20.
 Ouseel Phil., De lepra cutis Hebraeorum . . . Frankfurt 1709 40.
 Pfeiffer Aug., סור מרע Recede a malo, s. Libellus rabboni doctissimi anonymi Wittenberg 1665 40.
 Placentini Ant., Itinerarium im unentstellten Text mit deutscher Uebersetzung. ed. Gildemeister Berlin 188980.
 Pococke Ed., Notae Miscellaneae . Philologico-Biblicae, quibus Porta Mosis Leipzig 1705 40.
 Prideaux, Histoire des Juifs et des peuples voisins, depuis la decadence des Royaumes d'Israel et Juda jusqu'à la mort de Jesus Christ. I. II. Amsterdam 1744 40.
 Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche . . . Herausgegeben v. Herzog J. J. u. Plitt G. I. I.—XVIII. Leipzig 1877/88 80.
 Renan Ernest, Histoire du peuple d'Israel. T. III. Paris 1887 80.
 Rodacanachi Em., Le saint siège et les juifs. Le Ghetto à Rome. Paris 189180.

Rosenthal L. A., Ueber den Zusammenhang der Mischna . . . Pressburg 1890 80.
 Saitschik R., Beiträge zur Geschichte der rechtlichen Stellung der Juden, namentlich im Gebiet des heutigen Oesterreich-Ungarn vom zehnten bis sechzehnten Jahrhundert. Frankfurt a. M. 1890 80.
 Schaefer Alois Dr., Ueber die Aufgabe der Exegese Münster 1890 80.
 Schnedermann G. Dr., Ueber den jüdischen Hintergrund im Neuen Testament Leipzig 1890 80.
 Schürer E., Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christ. II. Th. Leipzig 1889 80.
 Siegfried C. Dr., Die hebräischen Worterklärungen des Philo und die Spuren ihrer Einwirkung auf die Kirchenväter. Magdeburg 1863 40.
 Siegfried Carol, Analecta Rabbinica ad N. T. et patres Ecclesiasticos spectantia . . . Leipzig 1875 80.
 Silber Mich., Jemoth Olam ימות עולם Zeitrechnung für 200 Jahre von ה'תר"א=1841 bis ה'ת"ת=2040 nach jüdischer und bürgerlicher Zeitrechnung. Karlsburg 1890 80.
 Steinthal H. Dr., Zur Bibel- und Religionsphilosophie. Berlin 1890 80.
 Strack L. H. Dr., Nathanael, Zeitschrift für die Arbeit der evangelischen Kreise an Israel. Berlin 1889 80.
 Szarvas G. } Magyar nyelvtörténeti
 Simonyi Zs. } szótár. II. k. 6—10 f.
 Budapest 1890/91 80.
 Ulrich Joh. Conrad. De linguae ebraicae inter Christianos ante Reuchlinum cultu disserit Halle 1551 40.
 Verbrugge Otho, Disputatio Philologico-Theologica de voce נים Gen. XXV. 23. Gröningen 1731 40.
 Verbrugge Otho, Disp. phil.-Theolog.

de phrasi **הערבים** inter duas vespas.
Exod. XII. 6. Gröningen 1734 40.
Wagenseil Joh. Chr., Exercitationes varii argumenti accessit vita et consignatio scriptorum autoris.
Nürnberg-Altdorf 1719 40
Weimarii Danielis **תורה טעמי המקרא**
Doctrina Accentuationis hebraeae
. . . Jena 1708 40.
Wasmuth Mat., Hebraismus Facilitate et integritate . . . Leipzig und Frankfurt 1693 40.
Weisslowits N. Dr., Prinz und Derwisch. Ein indischer Roman . . .

in hebr. Darstellung . . . München 1890 80.

Welton M., John Lightfort, the english hebraist, a historical essay . . . Leipzig 1878 80.

Wolf Elkan Isaac, Von den Krankheiten der Juden . . . Mannheim 1777 80.

Zemlinsky Ad. v., Geschichte der türk.-israel. Gemeinde zu Wien von ihrer Gründung bis heute . . . Wien 1888 40.

D.

Az ajándékozott könyvek lajstroma.

Alliance Israélite Univers. Paris.
Une Jeanne d'Arc africaine. Paris [1891] 80
Les juifs de Russie. Paris 1891.
Klotcz Moritz, Der talmudische Tractat Ebel rabbathi. Berlin 1890 80.
Leövy J. Dr., Israelitischer Amtskalender für Rabbiner. Berlin 1889 80.
Löwenthal A. Dr., Pseudo Aristoteles über die Seele und seine Beziehungen zu Salomo ibn Gabirol. Berlin 1891 80.
Bacher Vilmos Dr., Budapest.
Művét: Die Agada der Tanaiten II. Strassburg 1890 80
Braun M. Dr., rabbi, Pless.
Jüdischer Volks- und Hauskalender für 1891.
Eibenschütz J., Szobotiszt.
Sein: **ספר מטה יהונתן על ה' פסח**. Paks 1891 80.
Ellenberger H., Budapest (hagyatéka).
אסתר אדער דיא בעלאהנטע טונענד.
איינע פאססע . . . אין יידיש דייטשע
מונדארט פאן יוסף הערץ Fürth 1828 80
בכורי העתים . . . לשנת תקפ"א—תקצ"ב

Wien 1820/31 80.

Die Vertreibung der . . . **גזירת טירנוי**
Juden aus Tyrnau. Pest 1870 80.
Hagadah. Wien . . . **ס' הגדה של פסח**.
1868 80.

Mózes öt . . . **חמשה חומשי תורה**
könyve Magyarra fordították Főher Ig. és Stern Mór . . . Budapest 1881 80.

Das Buch Jedidjah . . . **ס' ירדיה**
I. II. Th. Warschau 1866 120.
ירושלים. **ספר קבוצת מאמרים להאיר**
ולהעיר על ארץ הקדושה מצבתה
וקורותיה . . . Jerusalem 1882 80

Fürth 1864/75 80 . **ישורון מכתב עתי**.
לעבענסבעשרייבונג דעם גראסען קאניגס
אלעקסאנדער מוקדין Alexander der
Grosso. Pest 1871 80.

Pest 1871 80 **מחזור לר"ה וי"ב**
" **לכל השנה ר"ה** fehlt
Sulzbach 1845 80.

fehlt " " "
Rödelheim 1802/20 80.
מסעות שמעון. ריזעבעשרייבונג אים היי-
ליגען לאנד . . . Krakau 1879 80
מעשה נסים ונפלאות. וואונדערבארע
וואהרע געשיכטען . . . 2 Ex. Pest 80

Achawa, Vereinsbuch für 1866—68.
Leipzig 1865/68 80.

Album, Jüdische Gelehrte.

Altschul Jak. Dr., Der Geist des
Hohen Hiedes . . . Wien 1874 80

August Ad., Der gordische Knoten
• Europa's . . . Budapest 1876 80

Bacher W. Dr., Abraham ibn Esra
als Grammatiker. Budapest
1881 80.

— Die Hagada der babylonischen
Amoräer. Budapest 1878.

Baeck S. Dr., Die Erzählungen und
Religionssätze der heil. Schrift
. . . Lissa 1875 80.

Basnage, L'histoire et la Religion
des Juifs depuis Jes. Christ.
jusqu'à présent. T. I.—VI.
Rotterdam 1706/7 80.

Beer B. Dr., Philosophie und phi-
losophische Schriftsteller der
Juden . . . Leipzig 1852 80

— Leben Abrahams . . . Leipzig
1859 80.

Beer Peter, כוס ישועות oder Kelch
des Heils . . . Prag 1802 80.

— Geschichte, Lehrer und Mei-
nungen aller bestandenen und
noch bestehenden religiösen
Sekten der Juden . . . I. II.
B. Brünn 1823 80.

— Geschichte der Juden . . .
nach Joseph Flavius . . . Wien
1808 80.

— Leben und Wirken des Rabbi
Moses ben Maimon . . .
Prag 1802 80.

Bellermann Joh. Joach., Geschicht-
liche Nachrichten . . . über
Essäer und Therapeuten.

Ben Chananja, Zeitschrift für Theo-
logie . . . Szegedin 1858—67 40.

Bergl Jes., Geschichte der ungari-
schen Juden . . . Kaposvár
1879 80.

Bergson J. Dr., Die Beschneidung
vom histor., krit. u. medicini-
schen Standpunkt . . . Berlin
1844 80.

Holdheim S. Dr., Ueber die Be-
schneidung . . . Schwerin
1844.

Berkholz C. A. Dr., Das Buch Hiob
. . . Riga 1859 80.

Berliner A. Dr., לחות אבנים. He-
bräische Grabschriften in Ita-
lien . . . Frnkfrt. a. M. 1881 80.

Bernstein A., Ursprung der Sagen
von Abraham Isaak u. Jakob
. . . Berlin 1871 80.

— Mendel Gibor . . . Berlin 1865 80.

Bibliothek der griech. und römi-
schen Schriftsteller über Juden-
thum und Juden . . . I.—III.
B. Leipzig 1872 80.

Bloch Heinr. Dr., Die Quellen des
Flavius Josephus in seiner
Archäologie. Leipzig 1879 80.

Bloch J. S., Die Juden in Spanien
. . . Leipzig 1875 80

— Studien zur Geschichte der
Sammlung der hebr. Literatur.
Leipzig 1875 80.

Bloch Mos. Prof., Das mosaich-
talmudische Polizeirecht. Bu-
dapest 1879 80.

Blogg, Geschichte der hebr. Sprache
und Literatur . . . Hannover
1826 40.

Bräm A., Israels Wanderung von
Gosen bis zum Sinai. Eberfeld
1859 80.

Biegleb H. C. B., Die Ausweisung
der Juden von Nürnberg i. J.
1499 . . . Leipzig 1868 80.

Brisker L. Dr., Das Judenthum und
der Kulturfortschritt unseres
Jahrhunderts. Wien 1871 80.

Brühl S. A. M., Die Geheimbünde
gegen Rom . . . Prag 1860 80.

Brüll Ad., Das samaritanische Tar-

- gum zum Pentateuch . . .
Frnkfrt. a. M. 1876 80.
- Bullet, Abbé, Geschichte der Grün-
dung des Christenthums . . .
Mainz 1830 80.
- Bunsen Chr. C. J., Bibelgeschichte
. . . Leipzig 1865 80.
- Gott in der Geschichte . . .
I. Th. Leipzig 1857 80.
- Cabbala (Die) des Heinrich Cornelius
Agrippa von Nettesheim . . .
Stuttgart 1855 120.
- Cassel D. Dr., Geschichte der jü-
dischen Literatur. I. Abth.
. . . Berlin 1872 80.
- Cohen L., מפתח לקבוע עתים . . .
Roes a. R. 1879 80.
- Creizenach M. Dr., תרי"ג oder Inbe-
griff der Mosaischen Vor-
schriften . . . Frnkfrt. a. M.
1835 80.
- Depping G. B., Die Juden im Mittel-
alter. Stuttgart 1834 80.
- Dessauer Jul., מפתח לתפלות. Schlüs-
sel zum Gebetbuch . . . Buda-
pest 1878 80.
- Spruch-Lexikon des Talmud
und Midrasch . . . Budapest
1876 80.
- Dessauer J. H. Dr., Geschichte der
Israeliten . . . von Alexander
dem Grossen bis auf unsere
Zeit . . . Erlangen 1846 80.
- Deutsch G., Das Kabinet Tisza und
die Steigerung unseres Elends.
Budapest 1877 80.
- Deutsche Wacht. Monatsschrift für
nationale Kulturinteressen . . .
I. H. Berlin 1880 80.
- Dozy R. Dr., Die Israeliten zu
Mekka von Davids Zeit bis
in's 5. Jahrhundert uns. Zeitr.
. . . Leipzig 1864 80.
- Duschak M. Dr., Die Botanik des
Talmud. Budapest 1871 80.
- מר דרור, Josephus Flavius und
die Tradition . . . Wien 1864 80.
- Schulgesetzgebung u. Methodik
der alten Israeliten . . . Wien
1872 80.
- Ehrentheil M., Jüdisches Familien-
buch . . . Budapest 80.
- Ehrmann Dan. Aus Palästina und
Babylon . . . Wien 1880 80.
- Geschichte der Israeliten von
den urältesten Zeiten bis auf
die Gegenwart . . . II. Th.
Brünn 1873/7 80.
- Ehrt C., Abfassungszeit und Ab-
schluss des Psalters . . . Leip-
zig 1869 80.
- Einhorn J., Die Revolution und die
Juden in Ungarn . . . Leip-
zig 1851 80.
- Eisler M. Dr., Vorlesungen über
die jüdische Philosophie des
Mittelalters. I. II. Abth. Wien
1870/76 80.
- Erab, Moses und die Materialisten
. . . Braunschweig 1872 80.
- Euchel Is. Abr., Gebete der deut-
schen u. polnischen Israeliten
. . . Wien 1824 80
- Fassel H. B., צדק ומשפט. Tugend-
und Rechtslehre . . . Wien
1848 80.
- Feilchenfeld A., Die Völkertafel
der Genesis . . . Elberfeld
1837 80.
- Fessler Sig. Dr., Mar Samuel der
bedeutendste Amora . . .
Breslau 1879 80.
- Frankel-Grätz, Monatsschrift . . .
Breslau 1868/71 80.
- Friedmann Ig., Charakterbilder aus
der jüdischen Geschichte. Pest
1860 80.
- Fürst Jul., Dr., Die jüdische Re-
ligionsphilosophie des Mittel-
alters I. B. Leipzig 1845 80.
- Geschichte des Karäerthums
. . . Leipzig 1865 80.
- Gastfreund Is. Dr., Die Wiener
Rabbinen seit den ältesten

- Zeiten bis auf die Gegenwart.
Wien 1879 8°.
- Geiger Abr., Jüdische Dichtungen
der spanischen u. ital. Schule.
Leipzig 1856 8°.
- Das Judenthum und seine Ge-
schichte . . . Berlin 1864 8°.
- Die Stellung des Judenthums
zum Christenthum im 13. u.
14. Jahrh. Breslau 1871 8°.
- Nachgelassene Schriften. I.—
III. B. Breslau 1875 8°.
- Urschrift und Uebersetzungen
der Bibel . . . Breslau 1857 8°.
- Sadducäer und Pharisäer . . .
Breslau 1863 8°.
- Geiger Ludw., Geschichte der Ju-
den in Berlin. I. II. Berlin
1871 8°.
- Gelig N., Richtige Uebersetzung
. . . der schwierigsten . . .
Schriftstellen des A. T. . . .
Leipzig 1872/74 8°.
- Geitel A., Gesuch der Bekenner
des jüd. Glaubens . . . um
Verleihung voller bürgerlich.
Rechte . . . Braunschweig
1831 8°.
- Gelbhaus S. Dr., Rabbi Jehuda
Hanassi und die Redaction der
Mischna . . . Wien 1876 8°.
- Geller Mór, Talmud-Schatz . . .
Budapest 1880 8°.
- Geschichte des Rabbi Jeschua ben
Josef hanootzri . . . I.—IV.
B. Altona 1853/56 8°.
- Geschichte der Juden in der Dias-
pora . . . Pressburg 8°.
- Gesenius W., Hebräische Grammatik
14. Aufl., Leipzig 1845 8°.
- Goldbaum W., Entlegene Culturen
. . . Breslau 1877 8°.
- Güdemann M. Dr., Geschichte des
Erziehungswesens und der
Cultur der Juden in Frankreich
und Deutschland . . . Wien
1880 8°.
- Zur Geschichte der Juden in
Magdeburg . . . Berlin 1866 8°.
- Hamburger J. Dr., Real-Encyclo-
pädie für Bibel u. Talmud. I.
II. Berlin 1870/83 8°.
- Hammer Jul., Die Psalmen der
heil. Schrift. In Dichtungen
. . . . Leipzig 1861 8°.
- Hecht Em., Handbuch der israeli-
tischen Geschichte . . . Leip-
zig 1879 8°.
- Hengstenberg E. W., Die Bücher
Moses und Aegypten
Berlin 1841 8°.
- Die wichtigsten und schwie-
rigsten Abschnitte des Penta-
teuchs. Erklärt . . . Berlin
1842 8°.
- Herrmann Joh. Fr. v., Geschichte
der Israeliten in Böhmen . . .
Wien, Prag, 1819 8°.
- Herzberg W., Der freie Wille.
Leipzig 1875 8°.
- Herzfeld L. Dr., Metrologische
Voruntersuchungen zu einer
Geschichte des ebr. rsp. altjüd.
Handels. Leipzig 1865 8°.
- Hess, Geschichte Davids und Sa-
lomons. Tübingen 1788/89 8°
— Geschichte Moses I. II. B. s.
l. s. a. 8°.
- Hirschfeld H. S. Dr., Der Geist
der ersten Schriftauslegungen
. . . Berlin 1847 8°.
- Holländer Ben., שיר השירים. Das
Hohelied . . . Ofen 1871 8°.
- Honigman D., Das Grab in Sabio-
netta . . . Leipzig 1872 8°.
- Horschetzky M. Dr., Geschichte
der Juden seit dem Rückzuge
aus der babylonischen Gefan-
genschaft bis zur Schlacht bei
Aza . . . Prag 1826 8°.
- Jahrbuch f. die Geschichte der
Juden u. des Judenthums. I.
III. B. Leipzig 1860/61 8°
- Jastrow M. Dr., Vier Jahrhunderte

aus der Geschichte der Juden
 . . . Heidelberg 1865 80.
 Jeiteles Isr., Die Kultusgemeinde
 der Israeliten in Wien . . .
 Wien 1873 80.
 Jellinek Ad. Dr., Der jüdische
 Stamm . . . 2 Ex. Wien 1860 80.
 — Philosophie und Kabbala . . .
 Leipzig 80.
 — Worms und Wien. Liturgische
 Formularien ihrer Todtenfeier
 Wien 1880 80.
 Jeschurun. Zeitschrift . . . auf das
 Jahr 5601 isr. Zeitr. Leipzig
 1841 80.
 Joël H. Dr., Die Religionsphilo-
 sophie des Sohar . . . Leipzig
 1849 80.
 Joël M. Dr., Blicke in die Reli-
 gionsgeschichte . . . Breslau
 1880 80.
 Jolowicz H. Dr., Zwei Bücher
 Blüthen rabbinischer Weisheit
 Thorn 1849 80.
 Letteris M. Dr., Biblische Ge-
 schichte . . . Budapest 1876 80
 Leviathan, oder Rabbinen und
 Juden Jerusalem 1801 80.
 Levy Ant., Die Exegese bei den
 franz. Israeliten vom 10.—14.
 Jahrh. Leipzig 1873 80.
 Levy M. A. Dr., Biblische Ge-
 schichte . . . Breslau 1876 80.
 — Geschichte der jüdischen Mün-
 zen . . . Leipzig 1862 80.
 — Das Mesa-Denkmal und seine
 Schrift. Breslau 1871 80.
 { — Siegel v. Gemmen . . . Breslau
 1869 80.
 { — Phönizische Studien . . .
 Breslau 1870.
 Levysohn L. Dr., נפשות צדיקים.
 Sechzig Epitaphien von Grab-
 steinen des isr. Friedhofes zu
 Worms Frnkfrt. a. M.
 1856 80.
 Levysohn L. M., Geschichte und

System des jüdisch. Kalender-
 wesens . . . Leipzig 1856 80.
 Lichtenstein H., Geschichte der
 Israeliten vom babylonischen
 Exil bis auf die neueste Zeit
 Oldenburg 1854 80.
 Lieben Kalman, נל ער. Grabsteinin-
 schriften des Prager israelit
 Friedhofes . . . Prag 1856 80.
 Lippe Ch. D., Bibliographisches
 Lexicon . . . Wien 1881 80.
 Lippert Jul. Dr., Der Seelenkult
 in seiner Beziehung zur alt-
 hebr. Religion . . . Berlin
 1881 80.
 Löw Leop., Jüdische Dogmen . . .
 2 Ex. Pest 1871 80.
 — דמסתח. Praktische Einleitung
 in die heil. Schrift Gr.-
 Kanischa 1855 80.
 — Zur Geschichte der Juden in
 Ungarn . . . Budapest 1874 80
 Löwenstein Sal., Versuch einer
 neuen Logik Berlin
 1794 80.
 Mannheimer M., Die Judenverfol-
 gung in Speyer, Worms und
 Mainz i. J. 1096 Darm-
 stadt 1877 80.
 Meisel A. W., זכות אבות. Homilien
 über die Sprüche der Väter
 . . . Stettin 1855 80
 — אבן בוחן. Sittenspiegel
 Budapest 1878 80.
 Menzel K. Ad., Staats- und Religi-
 onsgeschichte der Königreiche
 Israel u. Juda. Breslau 1853 80.
 Michaelis Joh. D., Mosaisches Recht
 I.—VI. Frankfurt a. M. 1770
 1775 80.
 Mieses Is., צפנת פענח. Darstellung
 . . . der jüdischen Geheim-
 lehre. Krakau 1862/63 80.
 Montanus A., Christus und seine
 Briefe . . . Budapest 1876 80.
 Mossen Jul., Ahasver. Episches
 Gedicht. Dresden 1838 80.

Mühlfelder M. J. Dr., Rabb. Ein Lebensbild....Leipzig 1871 8°.
 Munk S. Dr., Philosophie und philosophische Schriftsteller der Juden . . . Leipzig 1852 8°.
 — Palästina. Nach dem Französischen . . . von Prof. Dr. M. A. Levy. I. II. B. Leipzig 1872 8°.
 Natonek Jos., Rabbi Moses Sofer . . . und der Magier Ben Chananja. Prag 1865 8°.
 — שלשה קמצים. Biblische Exegese und Homilien Prag 1859 8°.
 — Wissenschafts-Religion . . . Budapest 1876 8°.
 Neubauer Ad., Aus der Petersburger Bibliothek . . . Leipzig 1866 8°.
 Neumann W., Geschichte der Juden vom Entstehen der Inquisition bis auf unsere Zeit. Budapest 1879 8°.
 Neustadt P. Dr., Die Gottes- und Unsterblichkeitslehre . . . I. Th. Leipzig 1872 8°.
 Nork F., Biblische Mythologie . . . I. II. B. Stuttgart 1842/43 8°.
 — Braminen und Rabbinen . . . Meissen 1836 8°.
 — Die Götter Syriens Stuttgart 1842 8°.
 — Das Leben Moses aus dem Astrognostischen Standpunkte betrachtet. Leipzig 1838 8°.
 — Die Seleniten oder die Mondbewohner . . . Pirna, Leipzig 1934 8°.
 — Vergleichende Mythologie zum näheren Verständnisse vieler Bibelstellen Leipzig 1836 8°.
 — Rabbinische Quellen und Parallelen zu neutestamentlichen Stellen Leipzig 1839 8°.
 Obermüller W., Die Entstehung der Hebräer . . . des Christen-

thums und des Islams Wien 1878 8°.
 Offenes Sendschreiben an Herrn Isr. Pick . . . Leipzig 1854 8°.
 Ottensoser D., Rabbinische Chrestomathie Fürth 1839 8°.
 Palmer E. H., Der Schauplatz der vierzigjährigen Wüstenwanderung Israels Gotha 1876 8°.
 Pascheles W., Sippurim . . . 2. Sammlung. Prag 1853 8°.
 Perles Jos. Dr., Geschichte der Juden in Posen . . . Breslau 1868 8°.
 — R. Salomo b. Abraham b. Adereh. Sein Leben und seine Schriften . . . Breslau 1868 8°.
 Die Pester Israelitische Deputirtenversammlung im J. 1861 u. ihre Leiter Frnkfrt. a. M. 1862 8°.
 Philippson L. Dr., Die Entwicklung der religiösen Idee . . . Leipzig 1874 8°.
 — An den Strömen Leipzig 1865 8°.
 — Saron . . . Novellenbuch. Leipzig 1863 8°.
 Philippson Ph. Dr., Biographische Skizzen. I. II. H. Leipzig 1864 8°.
 Rajezer Rabbi . . . Pest 1865 8°.
 Raška Joh., Die Chronologie der Bibel Wien 1878 8°.
 Raumer Karl v., Palästina. Leipzig 1860 8°.
 Reich Ign., Beth-El. Ehrentempel 2 Ex. Budapest 1868 8°.
 — בית להם. Jahrbuch Pest 1871/73 8°.
 Riesser Gabriel's Gesammelte Werke. I.—IV. Frnkfrt. a. M. 1867/68 8°.
 — Der Jude. Ein Journal für Gewissensfreiheit. Altona 1832 1833 4°.

- Jüdische Briefe Berlin 1840 8°.
- Ueber die Stellung der Bekenner des mosaischen Glaubens in Deutschland . . . Altona 1831 8°.
- Der Jude Altona 1835.
- Rubin Sal., Spinoza und Maimonides Wien 1868 8°.
- Rülf J. Dr., Der Einheitsgedanke Memmel 1880 8°.
- Saalschütz Jos. L., Zur Geschichte der Buchstabenschrift Königsberg 1838 8°.
- Salomon Gotthold Dr., Kurzgefasste Geschichte des Neuen Israelitischen Tempels in Hamburg Hamburg 1844 8°.
- Predigten . . . Hamburg 1820 8°
- Salvador J., Geschichte der mosaischen Institutionen und des jüdischen Volkes. I.—III. B. Hamburg 1836 8°.
- Sammlung der neuesten Predigten Herausgegeben von Ed. Kley und G. Salomon. Hamburg 1827 8°.
- Schiebe Aug., Universal-Lexicon der Handelswissenschaft . . . I.—III. B. Leipzig 1837/39 4°.
- Schlesinger H., Zeittafel der biblischen und nachbibl. Geschichte der Juden . . . Creuzenach 1861 8°.
- Schmidt Ferd., Moses Mendelssohn. Ein Lebensbild. Berlin 12°.
- Schmiedl A. Dr., Studien über jüdische Religionsphilosophie. Wien 1869 8°.
- Sansinnim. Betrachtungen über die 5 B. Mosis Prag 1859 8°.
- Schnitzler, Geheimgeschichte. IV. Leipzig 8°.
- Schwarz Jos. R., Das heilige Land

- Deutsch bearbeitet von Dr. Isr. Schwarz 2 Ex. Frnkfrt. a. M. 1852 8°.
- Das sechste und siebente Buch Mosis Philadelphia 8°.
- Die Sibillynischen Orakel Stuttgart 1851.
- Seemann Th., Kuh Efraim Moses Epigramme def. Dresden 1872 12°.
- Singer Isidor, Presse und Judenthum Wien 1882 8°.
- Singer Isr., תורת החינוך לבני ישראל. Erziehungslehre für Israeliten S. Patak 8°.
- St. Rial, Abhandlungen über . . . der alten und neuen Geschichte. I. II. B. Riga 1767 8°.
- Steinschneider M., Bibliographisches Handbuch Leipzig 1859 8°.
- Fremdsprachliche Elemente im Hebräischen Prag 1845 8°.
- Stern M. E., Klänge aus der Vorzeit Wien 1841 8°.
- Stern S. Dr., Geschichte des Judenthums von Mendelssohn bis auf die Gegenwart Frnkfrt. a. M. 1857 8°.
- Sternberg H., Geschichte der Juden in Polen unter den Piasten und den Jagellonen. Leipzig 1878 8°.
- Sydow's Schul-Atlas Gotha 1863 8°.
- Die Synagoge in Hamburg Hamburg 1854 8°.
- Tauber J. S., Die letzten Juden Märchen. Leipzig 1859 8°.
- Taussig S., Geschichte der Juden in Bayern München 1874 8°.
- נודע שלום München 1872.
- Thein Sal., Der Talmud Brünn 1876 8°.

Uhlemann M. Dr., Israeliten und Hyksos in Aegypten Leipzig 1856 8°.

Unruh Gust., Der Zug der Israeliten aus Egypten nach Canaan.... Langenholz 1860 8°.

Vater Joh. Severin, Commentar über den Pentateuch I. II. Th. Halle 1802 8°.

Veit Joh. Em., Kohelet u. Hoheslied übersetzt und erklärt. Wien 1878 8°.

Wahl M. C. Dr., Das Sprüchwort in der hebr.-aramäischen Literatur. I. B. Leipzig 1871 8°.

Wahrman Jehuda, Mosaische Religionslehre. Ofen 1861 8°.

Wahrmund Ad. Dr., Babylonierthum, Judenthum u. Christenthum. Leipzig 1882 8°.

Warnekros H. E., Entwurf der hebr. Alterthümer.... Weimar 1794 8°.

Weber F. Dr., System der altsynagogalen palästinischen Theologie Leipzig 1830 8°.

Weil Dr., Aron Chorin. Eine biogr. Skizze. Szegedin 1863 8°.

Weiland-Ackermann, Bibel-Atlas. Weimar 1832 8°.

Weill Alex., Moses und der Talmud . . . Berlin 1864 8°.

de Wette W. M. L., Lehrbuch der hebr.-jüdischen Archäologie Leipzig 1814 8°.

— Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanonischen und apokryphischen Bücher d. A. T. Berlin 1852 8°.

Wiesner J., Der Bann in seiner geschichtl. Entwicklung . . . Leipzig 1864 8°.

Winer G. B. Dr., Biblisches Real-Wörterbuch. I. II. B. Leipzig 1847/48 8°.

Witte J. H. Dr., Salomon Maimon. Die merkwürdigen Schicksale

und die wissenschaftliche Bedeutung eines jüdischen Denkers aus der kantischen Schule. Berlin 1876 8°.

Wolf G., Die Geschichte Israels Wien 1876 8°.

— Joseph Wertheimer. Ein Lebens- und Zeitbild Wien 1868 8°.

— Die Juden in der Leopoldstadt im 17. Jahrhundert. Wien 1864 8°.

— Die Vertreibung der Juden aus Böhmen i. J. 1744 und ihre Rückkehr i. J. 1748. 8°.

Wolf G., Zur Geschichte der Juden in Worms und des deutschen Städtewesens . . . Breslau 1862 8°.

— Zur Salzburger Chronik. Wien 1873 8°.

— Wollff M. Dr., Die Philonische Philosophie . . . Gothenburg 1858 8°.

Wolff Sabathia J. Dr., Maimoniana Berlin 1813 8°.

Wolfson J., Das Buch Hiob Breslau 1843 8°.

Wünsche Aug. Dr., יסורי המשיח oder die Leiden des Messias Leipzig 1870 8°.

Yung P., Alphabetische Liste aller gelehrten Juden und Jüdinen und berühmten Rabbinen Leipzig 1817 8°.

Zipser M. Dr., Des Flavius Josephus Werk »über das hohe Alter des jüd. Volkes gegen Apion«. Wien 1871 8°.

Zunz Dr., Gesammelte Schriften I. B. Berlin 1875 8°.

— Die Monatstage des Kalenderjahres Berlin 1872 8°.

— Die synagogale Poesie des Mittelalters. Berlin 1855 8°.

Erdélyi S., Budapest. Budapesti Szemle, 1879, 1889.

Goldschmied L. Dr., Budapest.

Értekezését: A görög szobrászat a 65. Olympiásig. Budapest fejlődése 1891 8°.

Gomperz Zsigmond, Budapest.

מסרים היו"ל ע"י חברת מקיצי נרדמים.

Grünwald M. Dr., rabbi, Jungbunzlau.

David Gans . . . Zemach David von G. Klemperer. II. Prag 1890 8°.

Művét: Ueber das Verhältniss der Kirchenväter zur talmudisch-midraschischen Literatur. I. Heft. 1891 8°.

Harkavy A. Dr., St. Pétervár

Ueber Fragmente eines hebr. Papyrus aus der Sammlung W. G. Golenischtschew. (k. l. orosz).

Jellinek A. Dr., Bécs.

Gesetze über die Juden in Russland. Wien 1891 8°.

Die Eröffnung des neuen zweiten isr. Wolschaner Friedhofes. Prag [1890].

Kaufmann D. Dr., Budapest.

דברי אברהם. Przemysl 1885 2°.

דברי צבי . . . מה" צבי הירש זצ"ל Wilna 1890 8°

R. A. Brandes: זקנים עם נערים. Wien 1888 8°.

Kaufmann Ignaz, Kojetein.

Fordítását Rabbi Eliah Wilna Gaon von S. Schechter, Uebersetzt von J. Kaufmann. Wien 1891 8°.

Klein Mór Dr., förabbi, N.-Becs-kerek.

Fordítását: A tévelygők útmutatója III. kötet I. füzet. N. Becskerek 1890 8°.

Lauterbach Selig, Drohobycz.

Művét: מנחת ערב. Drohobycz 1891.

Mahler E. Dr., Bécs.

Műv.: Bibel und Talmud im Dienste der Wissenschaft. Wien 1890 8°.

Müller Joël Dr., Berlin.

Művét: מפתח לתשובות הגאונים. Berlin 1890 8°.

Neubauer A. Dr., Oxford.

Lexicon Syriacum auctore Hassano bar Bahlule ed. R. Duval, fasc. II. Paris 1890 8°.

Rahmer M. Dr., rabbi, Magdeburg.
Israelitisches Predigtmagazin VIII. 1890 8°.

Schwarz Adolf Dr., rabbi, Karlsruhe.

Művét: התוספתא . . . עם :ס' זרעים :ס' הגין אריה.

Ungar Adolf, Budapest.

Radies: Die orthodox-orientalischen Partikularkirchen. Budapest 1886.

Vadász Ede, Budapest.

Augusti J. Ch. W., Der kleine Koran. Weissenfels und Leipzig 1798.

Beksics: A magyar doctrinairek. Budapest 1882 8°.

Helvetius J. Ch., Der wahre Sinn des Natursystems. Frankfurt u. Leipzig 1783 8°.

Kanter K., A budapesti kath. kör célja. Budapest 1889.

Kerkápolyi Károly, Tiszta észtan. Pápa 1863 8°.

Műveltség szabályai növendéklapok számára. Kalocsán 1879.

Osman Bey, La conquête du monde par les juifs. Bab 8°.

Rohling A. Prof. Dr., Der Talmudjude, 6. Aufl. Münster 1877.

Die Juden von einem Christen. Berlin 1877.

Pexa L. v., Erfindung zur Verhinderung des Selbstmordes. Budapest 1873 8° (17 p.).

Wahrmann Sándor, Budapest.

Allgemeine Zeitung des Judenthums 1890.

Egyenlőség 1890.

Izraelita tanügyi értesítő 1890.

Oesterreichische Wochenschrift 1890.

Populäre Monatsblätter 1890.

Unverfälschte Worte von einem Theologen. Wien 1889 8o.

Kohut, Aruch completum. Band V. VI. Bécs 1889, 1890.

Weissenstein Aron, Budapest.

7° Prag.

Zenede-Igazgatósága Budapest.

Vajdasy E., A nemzeti zenede története.

Ziegler J. Dr., rabbi, Karlsbad.

Seine Uebersetzung: Die Haftarothe der Sabbath- und Festtage. Wien 1891 8°.